Євген Онацький

Шляхом на Роттердам

Євген Онацький

ШЛЯХОМ НА РОТТЕРДАМ

Ewhen Onackyj

THE WAY TO ROTTERDAM

*

EL CAMINO A ROTTERDAM

diasporiana.org.ua

SEREDIAK JULIAN, PUBLISHER

BUENOS AIRES — 1983

Євген Онацький

Шляхом на Роттердам

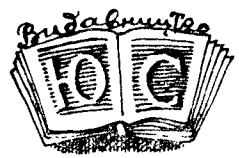

ВИДАВНИЦТВО ЮЛІЯНА СЕРЕДЯКА

БУЕНОС-АЙРЕС — 1983

Тираж 750 прим.

Обкладинка у виконанні графіка Володимира Каплуна.

Queda hecho el depósito que marca la ley 11.723

IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINA

Talleres Gráficos "DORREGO", Avda. Dorrego 1102

ВСТУПНЕ СЛОВО

Кожного року згадуємо про геройську смерть основоположника сучасного українського націоналізму, сл. п. полковника Євгена Коновальця, провідника ОУН і голову Проводу Українських Націоналістів, що згинув в Роттердамі в дні 23-го травня 1938 р. Кожного року говоримо на святкових академіях чи жалібних сходинах про його життя і смерть, як і про те, що він впав у нерівній боротьбі з рук підісланого большевицького аґента. Кожного року в місяці травні правимо за його світлу пам'ять Панахиди й складаємо китиці живих квітів на його могилу в Роттердамі.

Це ми вже всі знаємо, але далеко не всі знають, як дійшло до Роттердамської трагедії, яка передісторія того підлого вчинку «націоналіста» зі Східніх Українських Земель, Валюха, що передав йому змайстровану большевиками розривну бомбу.

Щоб розкрити більш докладніше цю передісторію ми зібрали в цій книжці праці кількох авторів, що насвітлюють Роттердамську трагедію та її дійових осіб з різних точок зору і дають аналіз тої трагедії та її виконавців, яка щораз більше стає перед нами незакритою правдою. Коли на Західніх Українських Землях при кінці травня 1938 р. були здогади — бо ж про зв'язки Коновальця з СУЗ ніхто не знав — що вбивства могли доконати поляки, бо, мовляв, Коновалець керував усією акцією, яка була спрямована проти Польщі, як теж були чутки, що це могли зробити німці, щоб «зліквідувати» ті, евентуальні, зобов'язання, які вони могли мати перед ОУН на випадок війни з большевиками й усунути невигідного їм провідника — то ті чутки були безпідставні. Скоро виявилося, що полк. Коновалець згинув в атентаті, приймаючи від свого довіреного «зв'язкового» з СУЗ «важливі звідомлення», що насправді були вибухівкою.

Автори, що їхні праці вміщено в цій книжці, по-різному вияснюють ті чи інші випадки, по-різному характеризують дійових осіб Роттердамської трагедії. Не нашим завданням є давати свою думку до становища того чи іншого автора. Не нашим завданням є робити зауваження тому чи іншому членові ПУН-у за його діяльність перед Роттердамською трагедією чи за його думки висловлені відносно дійових осіб тієї трагедії. Вдумливий читач і сам знайде стежку до правди та дійде до висновку, що було зроблено добре, а що зле в тій підступній грі, в якій з одного боку брала участь перфідна система Московської імперії, а з другого — гурт ідеалістів боротьби за Українську Державу.

В 1958-му році, тобто в двадцятиріччя Роттердамської трагедії, проф. Євген Онацький, маючи до розпорядимости різні організаційні звідомлення, як і листування провідних членів ПУН, оприлюднив їх в «Українському Слові» в Парижі та в «Свободі» в Джерзи Сити п. з. «ШЛЯХОМ НА РОТТЕРДАМ». Цим започаткував він для широкого українського загалу доступ до передісторії Роттердамської трагедії, і в цьому його велика заслуга. Згодом інж. Д. Андрієвський писав: «...Наше громадянство має право дошукуватись докладних відомостей про ті події, щоб виснувати з них корисну й потрібну для себе науку». Правда, не всім поява праці припала до вподоби. Зразу ж після її появи в «Свободі» появились (в 1958-му році) у тому ж щоденнику праці інж. Дмитра Андрієвського п. з. «Навкола Роттердаму», а далі, праця Олександра Семененка, що був в Харкові в той час, як там «діяв» Полуведько, п. з. «Сліди Полуведька». На цьому справа дещо притихла, хоч і ПУН був видав Комунікат, в якому теж вияснив своє становище до порушених в праці проф. Онацького питань.

Майже двадцять років справа зависла в просторі, аж до часу, коли то тижневик «Шлях Перемоги» (Мюнхен) в днях 19. X і 5. XI 1978 р. надрукував статтю Зіновія Ірчанського п. з. «Звеличування Юди», що була ніби відповіддю на книжечку видану в СССР п. з. «У кублі зрадників», в якій то книжечці большевики дещо розкрили карти відносно ролі свого передового аґента — головного спеца Роттердамської трагедії — Полуведька. Ще більш детальні доповнення ніж це зробив Ірчанський в цитованій вище статті, подав про особу Полуведька провідний член ОУНм Ярослав Гайвас в інтерв'ю, яке він уділив для журналу «Визвольний Шлях» (Лондон) п. з. «Пора висвітлити факти» (ч. 9-10 з 1982).

За час від 1926 р. по 1959 р. большевики підготовили і виконали закордоном чотири політичні вбивства українських провідників поза рідними землями, що доказано й вияснено, а саме: в 1926 р. в Парижі вбито Отамана Симона Петлюру, в 1938 р. згинув в Роттердамі полк. Євген Коновалець, в 1957 р. в Мюнхені згинув Лев Ребет, а в 1959 р. теж в Мюнхені — Степан Бандера. Своїх аґентів і терен довкола своїх жертв большевики підготовляли менш-більш 5-6 років, і вжили для того три різні пляни чи системи вбивства (лише Ребета і Бандеру вбили тою самою «системою» — ціянкалева пістоля, і місце вбивства — сходи). Невияснені ще вповні дотепер такі загадочні смерти як смерть гетьманича Данила Скоропадського в Лондоні, чи д-ра М. Сосновського в околиці Нью-Йорку і ряд інших. Отжеж, большевицькі аґенти з наказу Кремля «полюють» поза кордонами своєї імперії на невигідних їм українських провідних людей, а чи ми вміємо пізнавати тих аґентів, їх викривати та, евентуально, невтралізувати? Вже старинні римляни казали, що «історія є вчителькою життя». Що ми навчилися дотепер з відомих і розкритих історій з большевицькими аґентами, які діяли серед української діяспори? Чи ми й далі трактуємо їх як порядних людей, бо то, мовляв, свої, українці? Чи ми вміємо пізнавати їх в наших товариствах та організаціях і не допускати їх до виконування їхніх «обов'язків» і антинаціональних завдань?

На тому місці варт пригадати, що в політичних справах українці керуються серцем і сантиментом, а не розумом і реалізмом. Через те ми кожному віримо на слово, кожному, навіть підісланим аґентам, роз-

криваємо свою душу, стаємо з ним за панібрат і поволі втаємничуємо таких фальшивих приятелів у такі справи, які їм якраз треба знати. Сьогодні Москва вже не висилає одного-двох своїх аґентів закордон, як це було перед Роттердамом; напевно висилає їх більше, і вони безкарно гуляють собі по нашій діяспорі, маючи для допомоги цілий ряд п'ятиколонників і різних ліваків, а то й наївних наших патріотів, що, користаючись із свобід у вільному світі, допомагають — свідомо чи несвідомо — руйнувати свій рідний нарід. Адже є випадки, що про того чи іншого типа ходять чутки серед частини українців, що він працює для ворога, але інші тому не вірять та приймають його в себе ніби справжнього провідника для визволення України. Нічого нас дотепер не навчило те, що, наприклад, статтями суперагента НКВД Полуведька захоплювались члени ПУН, бо, мовляв, його статті були писані в націоналістичному дусі. Можливо, ті статті не писав сам Полуведько, можливо, вони були виготовлені в центрах політичної московської поліції та одобрені головною командою НКВД, а потім перекинені до Фінляндії, звідки Полуведько надсилав їх, як свої, до націоналістичної преси. Звичайно, правду сьогодні важко ствердити, але такий стан аж ніяк не є виключений. Аджеж і тепер маємо випадки, що деякі українські книжки видані на еміґрації, є оспорювані як фальшивки спрепаровані в КҐБ, але не всі тому вірять і сприймають таку писанину як незаперечну правду.

Зіновій Ірчанський у своїй статті «Звеличування Юди» дає такі заключення:

«Українська нація знаходиться у важкій і затяжній боротьбі з Москвою за своє національне і державне існування. Боротьба йде на життя й на смерть, а найбільш важкі й підступні удари завдає нам ворог своєю аґентурою. Вона діє при допомозі зрадників, яничарів, ворог використовує нашу легкодушність, оспалість, пасивність, політичну дурноту — діє на всіх відтинках нашого національного життя. Легковажити собі наступ аґентури, недоцінювати її, з нею не боротися — це допомога катам, відвічному ворогові Москві».

Знов же Дмитро Андрієвський у своїй праці п. з. «Навколо Роттердаму» доходить до таких висновків:

«Центральною проблемою в щойно переглянених подіях є питання розпізнання людей, або скорше — викриття ворожих аґентів. Чинники ОУН допустились, безперечно, багатьох помилок, коли не потрапили виявити провокаторів, які створили сітку навколо полк. Коновальця, коли не могли запобігти трагедії в Роттердамі. Але названими нами особами не вичерпується плеяда совєтських аґентів, які діяли й діють проти еміґрації. Багато з них здемасковано чи самі себе розкрили перед і по Роттердамі, всіх їх тут годі вичислити. Досить пригадати Крутія чи Бесагу, які ще в пам'яті усіх і яких не розкрито до кінця».

Та біда не лише в тому, що не «розкрито до кінця» Крутія чи Бесагу. Ми впевнені в тому, що на еміґрації діє багато різних крутіїв чи бесаг, бо большевики не зрезиґнували з наступу на українську еміґрацію. Можливо, що вони змінили свої пляни нищення, вже не так, щоб вбити ту чи іншу особу, а, може, діють у тому напрямку, щоб знищити вітальну силу української еміґрації, розкладаючи її від середини. Ми не знаємо скільки большевицьких аґентів діє серед української діяспори, але що вони діють — це більш як певне. Бо якщо їхні аґенти доходять в секретні бюра чи фабрики американського потенціялу, то яка для них проблема влізти в українське середовище тої чи іншої організації, того чи іншого товариства, не маючи проти себе ніякої «загороди»? На ту «загороду» держави вільного світу видають великі суми, вишколюють своїх людей для боротьби з большевицькою інфільтрацією, аналізують діяльність підозрілих людей на те, щоб у відповідний момент мати докази їхніх «дій». Що ми в цьому питанні робимо? Чи й далі маємо до большевицьких аґентів такий самий сантимент, як — несвідомо — мали члени ПУН

перед Роттердамом? Це питання в нас поминають мовчанкою, ніби воно для нашої діяспори не існує, ніби українські товариства чи організації у вільному світі є хоронені якоюсь невидимою силою від наших ворогів.

Видаючи друком цю збірку праць різних авторів, ми дали їй заголовок першого й підставового твору, що його написав проф. Євген Онацький. Друкуємо ті твори в хронологічному порядку, тобто так, як вони появлялися друком. Ми не справляли мови авторів статтей чи листування членів ПУН, бо нашим завданням було зібрати в одну цілість всі статті про Роттердамську трагедію, щоб ми навчилися з тої сумної історії краще пізнавати ворожих аґентів і в цей спосіб запобігти якійсь, можливо, черговій трагедії.

Видавництво

Проф. Євген Онацький.
Фото з-перед
Другої світової війни

Євген Онацький

ШЛЯХОМ НА РОТТЕРДАМ

Приходить час кинути більше світла на той шлях, яким сл. п. полк. Євген Коновалець дійшов до трагедії в Роттердамі. Свого часу, в альманаху «Відродження» за 1953 р., в статті «Римські відгуки роттердамської трагедії»*, я вже торкався цієї теми, але тільки в її кінцевому акорді. Тепер приходить час висвітлити її попередні етапи, що їх уже намагався висвітлити також п. Ярослав Кутько в своїй праці «Пекельна машина в Роттердамі».** У ній автор використав був усі відомі йому матеріяли, головно протоколи досліджень голляндської поліції, і не його вина, що тих матеріялів було замало, і що йому приходилося оперувати або власною фантазією, або фантазією його інформаторів. Плодом такої фантазії треба, наприклад, уважати розділ про «загадкового богомольця», що плакав у церкві і що, зворушивши тими сльозами господиню помешкання, де жили визначні чи навіть провідні люди ОУН, дістався в їх оточення і виявився потім — Валюхом. Це мало бути, як писав п. Я. Кутько, десь у грудні 1936 р. А тим часом шлях на Роттердам розпочався ще 9-го серпня 1933 р. Пишу це на підставі точних документальних даних, які я мав нагоду свого часу зібрати.

I

Хом'як-Найденко-Пригода

Десь коло 5-го серпня 1933 р. в одній бельгійській пристані причалив совєтський корабель з ван-

* Альманах Т-ва »Відродження« на 1953 р., стор. 29.
** Названа праця видана в Детройті в 1953 р.

тажем льону. У тому льоні ніби був схований втікач із СССР, який з допомогою машиніста-українця, висів потайки на берег. Ніч проблукав він у пристані, а на ранок з'явився до місцевої поліції й висловив бажання передістатися до Чехо-Словаччини, де, мовляв, має давніх знайомих. Поліція скерувала його до чеського консула, але той не спішився видати візи, і Хом'як переїхав до Брюсселю, де знову вдався до поліції. Поліція скерувала його до Російського Червоного Хреста (білих еміґрантів), але там, довідавшись, що він українець відмовили йому в помочі — хай, мовляв, іде до українців.

На тій самій вулиці, де Червоний Хрест, Хом'як потрапив до одної їдальні, і тут, обідаючи, звернув на себе увагу господині. Розговорившися, виявив їй свої труднощі. Господиня, знаючи особисто інж. Дм. Андрієвського, порадила звернутися до нього й дала його адресу. В Андрієвського проживав тоді й В. Сціборський, який вже на другий день писав до полк. Є. Коновальця (в копії і до мене):

«Вчора до нас прибув із Вел. України чоловік, який шість днів тому втік із Радянщини. Прізвище його — Хом'як. Це старий УСС і старшина корпусу СС. Знає добре Вас і Кіндрата (полк. Р. Сушка). Після інтернування в Любарі він, із доручення команди СС (говорив тоді персонально з Вами), відправлений був в одній з «сімок» під проводом Андруха на «землі»*. Пізніше через фронт бриґади Кіндрата був перекинений на бік большевиків. Там був до 1921 р. в «галицькому полку», коли нарешті большевики розформували ввесь полк і позаарештовували старшин. Арештований був тоді і Хом'як. Після звільнення з арешту, поступив він у Харкові на спеціяльний фінансовий курс і від того часу до останніх днів працював у Харкові в будівельному тресті, як фінансист-економіст. Має тепер 36 років і лишив в Україні дружину і 11-літнього хлопчика. Причина втечі — нагінка на галичан, яка набрала в останніх місяцях

* До Галичини вести акцію проти поляків.

масового характеру. Назагал у більших центрах України працювало на відповідальних становищах і посадах в установах, школах та армії коло 2,000 галичан. Тепер переважну частину звільнено, інших перевезено на Совєтську Московщину, а частина перебуває в адміністративних засланнях і тюрмах. Хом'яка також мали вислати на північ, і він рішив утекти. Для того взяв відпустку до Ленінґраду, і там через тестя дружини і при допомозі матроса Балтійської фльоти (знайомого українця, і то свідомого... Між іншим, вся Балтійська фльота складається з українців, тоді як Чорноморська — виключно з москалів) був посаджений до трюму совєтського пароплава, який віз льон закордон. Хом'як не знав, куди саме приїде в Европі, бо, як звичайно, наказ про місце призначення дістає капітан корабля вже в морі, отже про це не міг його поінформувати приятель-матрос.

«Хом'як думав, що пароплав прийде до Німеччини, і звідти думав поїхати до Чехо-Словаччини в надії знайти старих старшин української армії. На ділі, пароплав прийшов після шости днів плавби, — за який то час Хом'як мало не загинув від голоду і спеки в трюмі, — до Антверпену...»

«Річ очевидна, що я, Андрієвський і Богуш (М. Кушнір) використали його приїзд в першу чергу для одержання інформацій. При тому, щоб забезпечити собі об'єктивність інформацій, нічого не казали, хто ми такі, яких переконань, поглядів і т. п. Мовляв, ми — «просто українці, еміґранти». Інформації Хом'як давав упродовж усього дня, і їх можна буде списати для преси (очевидно, те, що можна)...»

Інформації Хом'яка були видруковані в празькій «Розбудові Нації» чч. 3-4 за 1934 р. під літерами Н. Н. і під заголовком «Радянська Україна». Інформації ці були яскраво антибольшевицького і антимосковського характеру і, як ми тепер можемо ствердити, відповідали тодішній дійсності. Відповідали вони й тим уривчастим відомостям, що просочувалися з України, і тому не викликали ніяких підозрінь в можливості їх неправдивости. Це констатував і М. Сціборський

ський: «Інформації Хом'яка лише підтвердили відомості, які маються в пресі. Голод страшний, особливо в південній частині України...» і т. д. Не треба забувати, що Москва заперечувала тоді той голод.

Зі свого боку інж. Дм. Андрієвський пізніше підтвердив усе те, що писав до полк. Є. Коновальця у цій справі М. Сціборський.

Вислухавши його оповідання, він вирішив ним заопікуватися: завів втікача до готелю і, маючи працю в бюрі, передав його іншому українцеві, щоб не лишати його самого. Втікач виявив тому українцеві своє прізвище (його дві світлини можна бачити в альманаху УСС «Золоті Ворота»), а також іншим українцям, яких він зустрічав протягом двох-трьох днів. Андрієвський зробив йому увагу, що так небезпечно робити, тим більше, що він покинув в Україні жінку й дитину. Порадив придбати йому інше прізвище Перше назвали його були Найденком, а потім перемінили на — Пригоду. Під цим прізвищем його зголошено на поліції, де Андрієвський оповів усю його історію, показав його совєтські документи і пояснив, чому він не має документів на життя закордоном. Поліція труднощів не робила, тільки попередила, що він не може брати собі ніякої праці. Перший час жив Пригода на гроші, одержані за вивезені золоті червінці та золотий годинник.

Про Хом'яка запитано полк. Є. Коновальця і полк. Р. Сушка. Ще відповідь від останнього не наспіла, як полк. Коновалець в кінці серпня приїхав до Брюсселю. Тоді Андрієвського не було в місті, і перше побачення відбулося без нього. Хом'як привітав свого колишнього команданта по-військовому. Говорено про різні справи. Полковник розпитував про інших Січових Стрільців, що залишилися в Україні. Ще під час короткого перебування полковника в Брюсселі прийшла й відповідь від полк. Р. Сушка, в якій він писав, що Хом'як знаний йому, як порядна людина. Але був в Січових Стрільцях і інший Хом'як, якого порядною людиною не можна б було назвати.

Десь у вересні того року почалася протестаційна

кампанія проти голоду в Україні. Пляновано мітинґ, як і видання у французькій мові. Свідчення Хом'яка-Пригоди, що списував свої спогади з допомогою кількох місцевих студентів і що в них багато оповідалося про страхіття голоду, були широко використані. Хом'як ходив разом із Д. Андрієвським до редакції одної з місцевих газет і подав там засвідчення очевидця, ховаючи, природна річ, своє правдиве прізвище. На жаль, редакція пізніше відмовилася використати той матеріял. Десь у жовтні стався виступ М. Лемика у Львові. Не сконстатовано, щоб цей виступ зробив на Хом'яка якесь особливе враження.

Дм. Андрієвський засвідчував, що «погляди Пригоди... були досить розважні, не грішили пересадою ні в один, ні в другий бік, хоч і виявляли впливи того оточення, серед якого він перебував 13 років свого життя. До большевиків і до москалів він був цілком ворожий, однак, підносив конечність узгляднити дійсність, витворену в Україні, і високо ставив здобутки українців під Совєтами. Цінив Скрипника і Хвильового, а також виявив симпатії до Винниченка за його книгу «За яку Україну?» До УНР ставився, як до архівної справи, не шанував СВУ, за вийнятком хіба Ніковського та Дурдуківського, Скоропадщину ганив, а Липинського не цінив. До націоналістів відносився з симпатією, але критично, волів бачити в Україні націоналістичну партію, а не ОУН. Вражала в його поглядах нехіть до релігії, через що не захоплювався й автокефальним рухом. З цими поглядами не крився, але й не виходив часто на люди.

«У приватному житті Пригода був дуже скромним, у відносинах цілком коректним, в грошових справах делікатним. Коли вичерпалися його власні кошти, приймав допомогу з вдячністю і, при першій можливості, сплачував борги. Дуже нудився без праці і старався чимось зайнятися. Радо й докладно оповідав про своє родинне життя, виявляв велике прив'язання до дружини й дитини, показував фотографії... З часом почав листуватися з домашніми, висилаючи листи до Ленінґраду, звідки знайомі переси-

лали їх до Харкова. Часом показував одержані листи.

Так прожив другу половину 1933-го року.

«У грудні Богуш (який у вересні виїхав був з Брюсселю — прим. Є. О.) повернувся. До нього почав часто заходити Пригода і провадити довгі розмови, найповніше виявляючи свої погляди. Тоді була мова, що Пригода міг би залишитись закордоном назавжди, спровадити свою родину, перенестися до Чехо-Словаччини.

«Коли у Пригоди кінчились свої кошти і стало тяжко з допомогою, він ніби вдався до свого брата (в Галичині), і той ніби позичив гроші — кількасот франків. З огляду на положення його брата (жив під прибраним прізвищем, ховаючись від поляків, які хотіли його покарати за проступки, поповнені під час українсько-польської війни; у 1937 р. вони таки його викрили й засудили), того факту не вдалося перевірити, але Пригода дістав зі сторони трохи грошей. Коло нового, 1934 року вдалося знайти працю для Пригоди, і він став заробляти, хоча й нелеґально. Життя його було зовсім нормальне, поводження з знайомими приємне. Його любили та шанували українці, як і чужинці, з якими він стикався при праці».

Тим часом у Парижі сталася пригода з «Іваном Івановичем»: до М. Сціборського приходив совєтський аґент і провадив з ним довгі розмови. Ніби також погрожував, що, коли Коновалець не припинить своєї діяльности проти Совєтів, то йому загрожує смерть. Також ніби казав, що йому відомо про зв'язок націоналістів з колишнім українським січовим стрільцем. За відомостями Сціборського, той аґент побував і в Брюсселі. Дізнавшись про це, Богуш у розмові з Хом'яком виразно натякав на особу «Івана Івановича», але це ніби не справило на Хом'яка особливого враження. Треба зазначити, що й перед тим Богуш намагався заскочити Хом'яка різними питаннями, чи відомостями, щоб тим виявити його справжнє становище чи думку, але кожного разу Хом'як із позірною щирістю та цілком спокійно давав заспокійливі відповіді.

Але тут треба згадати окремо про той епізод з Іваном Івановичем.

II

Іван Іванович

Ярослав Кутько у своїй книжці «Пекельна машина в Роттердамі» згадує про засоби психічного терору, що його вживала совєтська таємна поліція для того, щоб запрягти до свого воза того чи іншого члена протибольшевицької організації. При цій нагоді він розповів дуже цікавий епізод, що стався з Дмитром Палієвим, якому запропоновано — листом від брата з України — порятувати його брата від розстрілу передачею совєтській поліції цінних відомостей про діяльність українських протисовєтських організацій.

Епізод з Іваном Івановичем має той самий характер організованого психічного терору й шантажу. Він знайшов свій епілог, як писав полк. Андрій Мельник в збірнику «Організація Українських Націоналістів. 1929-1954» перед організаційним судом, «якого зажадав над собою Сціборський, щоб стати поза всяким сумнівом, виникаючим з накиненого йому контакту з большевицьким висланником. Очевидно, — додає полк. А. Мельник, — організаційний суд всеціло виправдав Миколу Сціборського і вияснив чергову спробу большевиків шляхом шантажу й терору примусити мовчати одного з найповажніших противників своїх, незрівняного пропаґандиста в самостійницькім таборі». (стор. 40).

Але найкраще оповісти цей епізод, що, без сумніву, маркує один із етапів «шляху на Роттердам», словами самого М. Сціборського, як він описав у листах до полк. Коновальця:

«27 січня 1934 р.

Вельмишановний Пане Полковнику!

Стався в мене дуже цікавий випадок, який уважаю за вказане подати до Вашого відома.

ятель Іван Іванович, такий же чесний українець, як і ти (я також українка, хоча і не вмію добре говорити нашою мовою, я вже стала не тою, якою ти знав мене). Поговори, Колінька, з Іваном Івановичем детально і відверто про все, що тебе цікавить і що для тебе неясно. Він усе тобі порадить, як твій друг. Колюсю, обдумай все, не відпихай дружньої поради. Вернись до нас і будь нашим. Нашим другом і помічником. Гаряче люблю тебе і цілую. Твоя бідна Віруся".

Крім цього листа, сестра залучила листа й до моєї Інни (дружини — Є. О.) такого змісту:

„Люба Інночко! Рідна моя, вплиньте на Колю, хай він стане іншим. Клянуся вам, що він не прав. Верніться до нас, нам буде добре й радісно. Я, можливо, не так Колі написала, як слід, але я без міри схвильована і мрію про те, щоб Коля був наш. Цілую" і т. д.

Перечитавши ці листи, я був заскочений. Бо я ніяк не гадав, що моя родина знає про мої погляди й діяльність. Листи писав я до них дуже обережні і ні про яку політику в них і згадки ніколи не було. Крім того, я знав сестру (як і всю мою родину), як закінчену людину з протибольшевицьким наставленням. Отже, виникло припущення: або вона змінилася, або лист інспірований.

Я відразу поставив гостеві питання, чи сестра перебуває в компартії. Він це заперечив, хоч і сказав, що зі змісту її листа, в мене, на перший погляд, могло створитися враження, ніби вона не комуністка, то в кожному разі співчуванка. Між тим, — продовжував він, — все населення Союзу (за вийнятком зайвих, під оглядом суспільним, елементів) щиро співчуває компартії, іде з нею й її піддержує. Коли я думаю інакше, то це моя глибока помилка. Тут він знов висловив бажання говорити зі мною щиро й висказати як волю моєї сестри, так і свою власну. На цей останній вислів його я подивився на нього зі здивуванням, і він це помітив.

— Не дивуйтесь, — сказав він. — Я був би нещирий, коли б не сказав вам усього. Я — активний

член партії і працюю в харківському апараті. Хоч ділянка моя — медицина й бактеріологія, проте я чинний большевик, добре зорієнтований у всьому.

Далі він детально оповів мені, що знайомий з моєю діяльністю, знає, до якої групи належу, читав усі мої писання в „Розбудові Нації" (навіть уже „Українського Націоналіста" читав), „Новому Шляху", „Українському Голосі". Читав і мою брошуру про селянство. Одним словом, виказав таку інформованість щодо моєї діяльности, що я був «приємно» вражений, хоч і не подав вигляду. Я його перебив запитом:

— Це добре, що ви говорите з такою ясністю. І тому, власне, дозвольте поставити вам запит, в якому не заховую перед вами мого здивування, і ось чому: як же, знаючи таке про мене, ви можете мені радити вертатися в Україну? Невже ж ви припускаєте, що я повністю не усвідомлюю собі, що чекало б мене, коли б я туди вернувся?

Він із гарячністю мене перебив:

— Буду ще більш щирим. Я не виконую наразі ніякої місії, можете мені в тому вірити, чи не вірити — ваша воля. Але, з другого боку, раджу вам і прийшов до вас не лише з доручення вашої сестри. Заявляю вам, що з розмов із певними людьми в Харкові я знаю, що супроти вашого повороту там нічого не мали б проти. Ваша теперішня протирадянська активність не є тому перешкодою. Майте на увазі, що компартія охоче має до діла з виразними, сильними, але чесними противниками, а ви якраз такий для компартії. Знайте, що ви скорше дістали б поворот, ніж усі ті на еміґрації, які самі хотіли б туди поїхати й намагаються робити для нас різні прислуги. Можете спитати — який інтерес можемо мати з вашого повороту? Безперечно, у вас може бути припущення, що робиться це для того, щоб вас заманити, розстріляти і таке інше. Коли хочете, так і думайте, але я вам дам свої пояснення. Насамперед, нам, радянським українцям, потрібні індивідуальності, а такою ви є. Подруге, ми добре знаємо ваш соціяльний радикалізм. Ви, послуговуючись такою термінологією, ідеологічно

лівих переконань. Ця ваша характерність відокремлює вас від ваших співробітників, що являють собою недокінчений, під оглядом соціяльним і діялектичним, елемент, і є представниками звичайної реакції (даруйте за вислів, я не хочу ображати ваших співробітників). Інакше стоїть справа з вами. Соціяльні позиції, можуть, при певній контролі з вашого боку, зійтися з нашими. Лишається ваш націоналізм, вислід нічого іншого, як вашої любови до свого народу. Але ж і ми українці. Невжеж думаєте, що гірші за вас? Я переконаний, що вже за рік ви переконаєтесь в тому, що сучасність, в якій перебуває наш нарід, найкраще відповідає всім умовам і перспективам його розвитку, що всякі розмови й нісенітниці в справі московського імперіялізму і т. д. — пусті слова. Власне, сама дійсність, безпосередня обсервація її покаже вам, що ваші націоналістичні настанови — хибні, і ви самі піддасте їх основному переглядові. Між тим у нашому будівництві ви зможете знайти собі застосування в інтересах суспільности, не втрачаючи років на еміґрації й не очікуючи можливо інтервенції. Бо тоді станеться дійсний парадокс: ви з любови до українського народу й прагнення принести йому користь, загрожуватимете йому великими нещастями.

У тому дусі багато говорив він далі. Концепція розмови зводилася до тверджень, що вернутися я можу, що ніщо мені не загрожує і що на Україні знайду те, чого марно тут шукаю в своїх уроєннях. Вказав він, що в місцевому полпредставі* мене знають («мушу льояльно це підкреслити...») і будуть готові дати негайний хід моєму евентуальному проханню про візу. Зазначив він тут, що сам мешкає в полпредставництві...

Тут я не витримав і вступив із ним у генеральну дискусію (теоретичну). Говорили про марксизм, діялектику, генеральну лінію, волобуєвщину, московський імперіялізм, колективізацію, підготову XVII з'їзду і т. д., і т. д. Досить сказати, що розмова йшла

* політичне представництво, тобто, амбасада СССР.

шість годин. Спочатку він почав дискусію методами аґітки, а коли «обмацав» мене, як противника, почав говорити здержаніше, витримано й розумно, заявляючи, що йому «приємно зустріти в мені сильного опонента, що він і передбачав».

Була розмова й про галичан, до яких виказав він нетерпимість (видно, вони таки добре „насолили" в Україні). Дійшло до того, що він навіть зазначив, що моя співпраця з галичанами принесе мені ще жорстокі розчарування (при тому знову попросив вибачення, що цим не хоче діткнути моїх приятелів і співробітників). Говорив і про наш рух щодо можливостей його розвитку на Великій Україні, як і на Західніх Землях. Ствердив, що на думку радянських кол, рух наш неактуальний і виглядів в Україні не матиме.

Годі детальніше переповісти цю безконечно довгу розмову. Тримався я в ній стримано, хоч, коли йшло про питання теоретичні, то сильно опонував. Це мене ні в чому не зв'язувало, а з другого боку, я хотів дати йому відчути, кого має перед собою.

Вкінці сказав я йому, що його „щирість" зобов'язує й мене бути з ним „відвертим". Отже, годі мені збагнути, в яких інтенціях він до мене приходить: чи лише з доручення сестри, чи інших, далеко поважніших чинників. У кожному разі все те, що він висказав, дає мені підстави думати, що пропонує він мені виїзд не персонально (сам натякав, що „десь" про це були розмови). Говорячи до нього, тим самим відповідаю тим, хто його вислав до мене. Моя відповідь на його пропозиції — ні, і то категорично — ні. Мене навіть дивує, як він або ті, що з ним, могли на одну хвилину припустити, що я можу зійти зі своїх позицій. За Україну борюся і буду боротися. Йому — як людині розумній і культурній — не потребую доказувати, що як я, так і мої приятелі змагаються не за „польський", „німецький" чи який інший імперіялізм, лише за добро українського народу і проти імперіялізму московсько-польського. Нагадуючи йому заяву про можливість бути нам взаємно джентлменами, не зважаючи на різниці наших позицій, прошу

його єдине — щоб відповідь моя не спричинилася до якихось нещасть для моєї родини. Одначе, з місця заявляю, що коли б ҐПУ чи хтось інший хотів би тероризувати мене, використовуючи для цього мою родину, то, хоч ця обставина коштуватиме мені великих моральних терпінь, одначе ні на йоту не захитає моїх позицій і не послабить волі до боротьби. Хіба посилить ще більше... У тому дусі прошу його поінформувати й сестру.

Мої висновки. Історія загадкова. Гадаю, що лист сестри інспірований або терором, або її — легковірну жінку — переконали в тому, що мені нічого не загрожує, що я можу вільно вернутися, влаштуватися і навіть бути там потрібний. Дивний збіг обставин: якраз її добрий приятель їде до Парижу, в міжчасі попадає їй до рук комуністична газета, де писано про мене; цей добрий приятель, виконуючи прохання сестри до мене, мав одночасно нагоду говорити про мою особу в Харкові і т. д. Версія шита білими нитками, але їх мій гість пізніше й не старався надто закривати. Очевидячки, знаючи, що маневрувати довго не вдасться, рішив іти ясною тактикою пробоєм, лишаючи мені висновки й гадаючи (зрештою, правильно), що прямолінійність збудить у мене більше довір'я й поваги, ніж крутійство. Тим більше, що його пропозиції підперті були оригінальним листом моєї сестри (залучено було й її фотографію).

При тому всьому зазначу, що листи надавав я додому з адресою не своєю, а Інни. Як удалося їм так швидко викрити (тим більше, що й прізвище заміжньої сестри не таке, як моє), холера його знає.

Можу передбачити, що, крім мети розмови зі мною, малося на цілі познайомитися — як і де я живу, оглянути помешкання і т. д. Коли взяти на увагу, що у певних сферах кружляли чутки про певні наші наміри, чого полпредство не могло не знати (інформації Борщака)*, то тут можуть приходити під увагу й певні супроти мене „превентивні" можливості. Як би там не було, але під слушним претекстом цій людині просто з полпредства вдалося попасти до мого помешкання!! Могла, отже існувати мета розвідча, — для яких цілей — мені тепер годі сказати.

Тепер все це обдумую і під свіжим враженням пишу вам цього листа. Найбільше муляє мене така думка: чому власне до мене явилися з такими пропозиціями, а скажім не до Андрієвського, Онацького, Богуша-Кушніра і т. д.? Адже й до них могли знайти певні претексти. Наразі кінчаю і прошу вас висловити мені свої міркування...»

Але одними відвідинами Івана Івановича справа не скінчилася, і 29-го січня 1934 року Сціборський знову писав полк. Є. Коновальцеві:

«Дорогий Полковнику!

Спішу довести до вашого відома наступне: Вчора (в неділю) ввечері до мене знову з'явився посланець моєї „сестри". На цей раз візита його мене здивувала, і прийняв я його дуже зимно. Сказав, що після наших розмов ніяк не гадав його вже бачити, не кажучи вже про те, що, як видно, він і сам це розуміє — його візити мені не бажані з різних поглядів.

У відповідь він заявив, що слова мої його не дивують, але обставини змушують його зіґнорувати незручність його власного становища (настирливість) і просити мене його ще раз вислухати.

Я тоді відповів, що, зрештою, вислухати його — оскільки це мене ніяк не в'яже — можу. Грала тут у мене ролю безперечно цікавість, бо такого «фрукта» надибувати кожного дня не так легко!

Почав він з того, що в першій своїй розмові був дуже здержливий, і всього того, що мав на увазі, не висказав. Хотів він попередньо пізнати й промацати мене. Враження, яке набув він із нашої першої розмови, його не завели. Все це змушує й навіть зобов'язує його висказати все, що має, з повною недвозначністю, тим більше, що тут він виконує не свою ролю... Указав теж, що вважає мене за надто вправленого й розумного, щоб я міг все це пояснити заходами сестри

* Професор Ілько Борщак, якого в тому часі в Парижі підозрівали в радянофільстві.

які безперечно існують і які стараються використати всяку нагоду для того, щоб обмежити національний формою, хоч і соціялістичний змістом, розвиток України. Отже, витворюється парадокс — коли націоналізм, що теоретично присвячує себе служенню народові — на практиці буде його гробокопателем, бо й сам не зробить і унеможливить нашим людям на Україні вести творчу роботу.

Висновок із того той, що ті представники нашого руху, які дійсно хочуть корисно прислужитися народові, повинні йти на Україну і там творити здобутки, посилюючи тих наших людей, що тепер там ведуть цю роботу. Розглядаючись серед чільних представників нашого руху, уряд наразі, крім мене, не бачить нікого, з ким можна було б говорити. Щобільше — мій поворот міг би створити певний, корисний урядові перелом в настроях і тенденціях націоналістичного руху.

Мій гість вказав мені, що стверджує наявність інтересу до нашої акції збоку певних комсомольських і націонал-комуністичних кол, при чому цей інтерес найбільше — оскільки йде про осіб — пов'язується ніби зі мною. Він не може пояснити, чому, але стверджує, що моя особа найбільш толерована в Україні, мене вважають теоретиком і практиком націоналізму. Може, — сказав він, — це пояснюється тим, що, при галицькій більшості, ви, як наддніпрянець в ПУН, виказали найбільшу активність. Все це дає урядові підставу думати (і це висказує він мені цілком відверто), що моє переключення в радянський табір мало б велике значення, бо в цей спосіб уже перші прояви нашого руху в Україні були б спаралізовані й послаблені. Ясно, що від мене уряд вимагав би в Україні виступів і цілої серії лекцій, де я мав би викривати дотеперішні „помилки".

Говорить все це він мені виразно і може навіть безцеремонно, але не тому, що уряд уважає мене за безхребетну людину, яка має здібність переходити з табору до табору. Дивляться там на мене цілком противно, хоч і знають не лише всі версії, а навіть

точні джерела кваліфікування мене „польським" та інших чинників аґентом. Уряд такі провокації відкидає й трактує мене з усіх членів ПУН за людину, яка найменше здібна себе розмінювати і посідає навіть певні прикмети фанатизму. Але це уряду не лякає. Там переконані, що моя участь у нашому русі — це помилка й непорозуміння. Досить мені буде приїхати в Україну й приступити до роботи, як я сам переконаюся в фатальності своїх помилок і стану одним із тих, який чолом буде захищати радянську владу.

Я не буду наводити зміст моїх відповідей і арґументів, бо ви й так легко можете їх передбачити. Назагал гість твердив, що я помиляюся, і в тому вся моя сучасна трагедія. Зокрема, зовсім у відмінний спосіб трактував постать і діла Постишева, якого добре знає і якого вважає за чесну, ідеальну людину, що прагне добра для України. Все те, що тут пишуть про нього, — брехня...

Далі він, вказавши на потенціяльні можливості нашого руху, сказав, що цей не має провідників, які ту потенцію використали б навіть при найбільш сприятливих умовинах. Попросив у мене дозволу схарактеризувати окремих представників ПУН, вказуючи, що говорить це не від себе, а подає опінію про нас усіх, де ми дуже добре відомі. Вийнятком з усіх — ви і я. Про мене мова вже була. Щодо вас, то ви — людина розумна і добрий тактик. Не маєте, одначе, прикмет вождя, на яку то ролю рефлектуєте. На Україні знаний (підставно чи безпідставно — це інша справа), як німецький аґент, і це навіть у прихильних до нас колах вашій особі дуже шкодить. Як галичанин, ролі в Україні не відіграєте. Про інших опінія ще гірша. Гість навіть перед тим просив мене не ображатися за моїх приятелів, бо не хоче завдавати мені прикростей або змушувати до реаґування, а подає лише опінію уряду: 1. Андрієвський — «інтеліґентський суб'єкт з містичними шуканнями. В практиці — ніщо. Людина — не наша і не ваша». 2. Мартинець — «пильний працівник. Обмежений. Нічого не видумає і не дасть більшого». 3. Богуш — (дійсне

й випадковістю його до мене візити тільки на прохання моєї родички. Справа стоїть глибше.

Тут заявив він мені, що говорить зі мною з доручення раднаркома Чубаря. У моїй справі відбулася в Харкові нарада, в якій, крім Чубаря, брали участь Постишев, Любченко, Балицький і Порайко. Директиви цієї наради супроти мене він і виконує, як представник українського радянського уряду. Уряд пропонує мені поворот на Україну, ґарантує мені не тільки безпечність, але й повну спроможність відповідальної праці на користь свого народу в цій ділянці, яку я сам оберу. Там усвідомлюють, що акт цей, у випадку моєї засадничої згоди, не так то легко було б перевести, але все це далося б виявити, усталити і оформити нашим пізнішим порозумінням. Його завдання й полягає в тому, щоб ту засадничу згоду від мене дістати, або — цілковите заперечення на цю пропозицію. Щоправда, таке заперечення він уже дістав від мене, але в часі минулої розмови, коли він усього ще мені не висказав. Тепер це й виконує, а там моя справа...

Вислухавши це, я поставив йому запит приблизно такого порядку:

— Я абстрагую й не вглиблююся в причини, дуже дивні для мене, чому уряд власне до мене звертається з такою пропозицією, а не до інших представників Організації? Але — що найголовніше — на якого біса здався я, з своїм минулим, сучасним, з своїми поглядами і наставленням, тому урядові? Я йду найдальше і ці заяви про мої здібності, енерґію, вартість фахівця і т. д., які ви минулого разу мені висказали, приймаю не за маневр з вашого боку або компліменти, а за правду. Виходжу з такої пресумпції не тому, що вірю тим вашим заявам, але для того, щоб, припускаючи актуальність цього моменту, могти логічно думати до кінця. І мені просто в голові не вкладається, щоб навіть наявність моїх прикмет (коли б ви їх справді визнавали) була настільки для уряду вирішальною, щоб він, іґноруючи все інше, висилав вас спеціяльно для переговорів зі мною! Бож

годі думати, що Україна така бідна у вас політичними, культурними й фаховими силами, щоб уряд змушений звертатися... аж до мене! Коли ж я даю цілком реальну оцінку своїм власним силам і спроможностям, то здивовання ще зростає у квадраті. Отже, не ці моменти змушують вас говорити зі мною, а, очевидно, плянуєте ви якусь акцію, що має на меті мене знищити будь фізично, будь морально, головно через якусь таку комбінацію, яка мала б мене скомпромітувати в очах українського громадянства й моїх однодумців, тим самим послаблюючи наш фронт...

На це відповів він, що такі мої міркування його не дивують. Та коли я людина реально думаюча, то мушу сам відкинути нісенітницю підозрінь, ніби мене уряд хоче фізично знищити. Я мушу реально враховувати могутність радянського апарату скрізь, навіть закордоном, і коли б Харкову була потрібна моя смерть або моїх співробітників, то це він міг би — і може — зробити кожної хвилини, без ніяких для себе комплікацій. Пощо ж, коли б у них малася така мета, іти такими складними дорогами, як заманювати мене аж на Україну?

Після того приступив він до пояснень цілей уряду. Заявив, — вказуючи, що минулого разу він говорив інакше, — що уряд доволі поважно оцінює небезпеку нашого руху для себе, особливо у зв'язку з можливими зовнішніми комплікаціями. Безперечно, не в такій мірі, щоб передбачати нашу перемогу (вона не може мати місця і про це навіть марно думати!), але в такій, що наш рух може створити деякі комплікації в Україні, викликати марні заколоти, які нічим іншим не кінчаться, як новими масовими репресіями і загибіллю українських людей, до чого наш (радянський) уряд не хоче допустити. Власне під цим кутом харківський уряд розглядає нашу акцію. Вона нічого у висліді не дасть, хіба лише буде виспекульована закордонними чинниками, а це приведе до того, що будівничо-культурна робота на Рад. Україні буде ще більше внеможливлена, і тою обставиною скористаються відповідні шовіністичні елементи в Москві,

прізвище знає безперечно) — «отставной человек», себто «здемісіонована людина». 4. Ріко Ярий (так сказав) — «зручний практик, добрий аґент для доручень, людина політично примітивна, крім того чужа». 5. Онацький — «нічого собі, як публіцист. Обиватель, міщанин». 6. Капустянський — «людина безхребетна. Піде туди, хто більше дасть. Знаю, що давали йому уенерівці гроші (1,500 фр.), і він у свій час до них не пішов. У вас має 500 фр. (яка точність!). Різниця в цій і другій сумі невелика, щоб на підставі того робити осуд про його стабільність. Випадкова в русі людина». 7. Сушко — «типовий офіцер, нічого собою не уявляє». Згадав і Бойкова, говорячи про діяльність місцевого Союзу, про який там також усе знають «Типовий примітив». «Українське Слово», яке видає, — це для вас самих скандал. Салдафонська публіцистика. Дивуюся, що дозволяєте щось подібне видавати».

Назагал виявив надзвичайну поінформованість в наших справах. Я мусів зробити великі зусилля, щоб, слухаючи це все, робити байдужий вигляд. Хвалив натомість «Розбудову Нації», «Новий Шлях» і «Українського Націоналіста». Дійшло до того, що відозву в 1-ому числі «Українського Націоналіста» признав за мою. На мій запит — чому так думає, відповів, усміхаючись: «Пізнати по стилю...»

Далі зазначив, що рік тому при харківському апараті створено спеціяльний відділ, завдання якого полягає в студіях і обсерваціях нашого руху, людей, виявів, плянів і т. д. Кинув при тому:

— Нехай не дивує вас наша поінформованість. Ми все знаємо. І вміємо знати, коли того хочемо...

Говорено про акт Лемика. Признав його «безглуздим». Висказався, що повинні в дальшому мати почуття міри. Бо можуть бути «реванші», і то по всій лінії...

Конкретно — найбільший інтерес у русі представляю для них я, і мене хоче уряд до себе приєднати. Коли тверезо думаю, мушу на цю пропозицію пристати:

— Погляньте навколо себе! Де ваша база? Де ті люди, які б могли зробити те все величезне, до чого маєте аспірації? Ви матимете проти себе весь нарід..

Що відповідав я на все це, також не описую, бо і так для вас ясне.

Наприкінці він заявив, що можу думати впродовж двох-трьох місяців і дати відповідь. Час ще чекає... Коли б я, одначе, хотів поїхати в Україну на місяць-два, для обсервації і розмов із членами уряду, то це можна полагодити за кілька днів. Ґарантії своєї безпечности я можу сам встановити і їх ставити умовою, яку там приймуть.

На все це я відповів по всіх пунктах — ні.

Розійшлися ми в глуху ніч, коли не було трамваїв.

Гість сказав, що не знає дороги і просив мене перепровадити його до якогось авта, яке, може, надибаємо. Живу я в малому містечку під Парижем (6 кілометрів), де вночі ані душі. Коли Інна почула про те, що я маю з ним вийти (була вона весь час у сусідній кімнаті), то вийшла з перекошеним від страху обличчям. Той помітив і сказав з саркастичною усмішкою:

— А може боїтеся?

Перспектива йти з ним не всміхалась.

Тим більше, що до місця, де вночі бувають тут авта, треба було йти коло двох кілометрів Вінсенським лісом, де і вдень мало хто в цю пору буває, а вночі то й мови немає. Пригадалась історія Кутепова*. Та відчув, що нізащо не дам підстави йому думати, що я — боягуз.

У відповідь на цей запит, я всміхнувся і пішов до другої кімнати по плащ, де був і мій бравнінґ. Там швидко його наладував, і ми вийшли.

Дорогою говорили мало, а коли йшли лісом, то він усе мовчав. Лише при виході сказав:

---

* Білоґвардійський генерал, якого схопили в Парижі большевики 26. січня 1930 р. і слід по ньому пропав.

— Вітайте пана Євгена (себто вас), — я його знаю...

Відповіді сестрі я через нього не передавав, лише просив їй все переказати. Питав також його відверто, чи що загрожує моїй родині (бо вже в попередній розмові зазначив, що і репресії супроти неї мене не спинять).

Він відповів, що не думає, але не знає, яке становище займе до мене сама родина. Тут знову підкреслив, що хоч сестра не в компартії, але дуже авторитетна і впливова в колах радянської суспільности, як суспільний робітник. Виявляється, вона за ці роки стала лікарем в галузі фізкультури.

Ось зміст всієї цієї історії. Прошу абсолютно ховати її в тайні. Поінформуйте лише Богуша, а крім того, копії, як цього, так і попереднього листа я висилаю Мартинцеві та Андрієвському до відома з категоричним домаганням нікому про це не оповідати. Бо коли вийде в наші ширші кола, то може набути розголосу, а це абсолютно небажане. Чекаю ваших поглядів і умозаключень на цю справу.

Ваш...

П. С. Тепер, зорієнтувавшись, як вони поінформовані в нашій справі і як пильно її студіюють (він сказав, що стежиться скрізь за кожним нашим кроком), мушу дуже добре передумати над методами ставлення нашої роботи на Східніх Українських Землях (виїзд до Фінляндії і т. д.). Плян той повинні ми якнайкраще виміряти і його законспірувати, бо партацькі методи з нашого боку можуть принести лише шкоду...»

*

Полковник Євген Коновалець, пишучи до М. Сціборського 7-го лютого 1934 р. в справі Івана Івановича, написав:

«...Оскільки ходить про саму візиту у вас Івана Івановича та про зміст його балачок із вами, то всю ту подію вважаю я якоюсь містерією. Після прочитання

цих звітів різні думки приходили мені в голову: їх назбиралося стільки, що просто годі мені зараз брати їх на папір, тим більше, що взагалі, в зв'язку з справами, про які писав я вам у попередньому листі, немає в мене теж відповідного настрою. На кожний випадок, треба вам, на мою думку, в першу чергу за всяку ціну старатися прослідити, хто саме той Іван Іванович. Зробити це найкраще можна було б, висилаючи когось до Пастерівського Інституту з завданням провірити там на місці, чи направду якийсь осібняк із Великої України там практикує. (На жаль, я не маю відомостей, чи цю пораду полк. Є. Коновальця було виконано — Є. О.). Не знаю, чому ви під час першого побачення з ним не зажадали від нього прізвища й евентуально його адреси.

Я щораз більше схиляюся до думки, що як сама візита його у вас, так теж і зміст його балачки з вами — все це справи, аранжовані в самому Парижі, і його твердження про спеціяльне засідання радянського уряду, а зглядно Політбюро, просто видумані. Значить, заходить необхідність по змозі якнайскорше змінити вам місце перебування. Найкраще було б вам узагалі покинути французький терен та сісти десь так, щоб, крім мене, взагалі про це місце вашого осідку ніхто більше не знав. Одначе, з уваги на теперішнє наше матеріяльне положення, того роду плян так з дня-на-день зреалізувати буде годі. Тому, на мою думку, треба вам по змозі якнайскоріше змінити місце вашого побуту, і то так, щоб про нього, крім одної особи — скажім, Бойкова — ніхто більше на французькому терені не знав. Найкраще було б вам сісти в якомусь провінціональному місті, де взагалі немає українців. Ваше листування можна було б зорганізувати в той спосіб, щоб усі ваші листи пересилали б ви у Париж, а звідси вже Бойків міг би пересилати їх поодиноким адресатам. На кожний випадок, про цю подію нам треба буде ще особисто побалакати точніше. Я вже вам писав, що думаю загостити до вас може навіть на протязі біжучого тижня...»

Дуже рішуче й категорично висловився в цій спра-

ві В. Мартинець, пишучи до М. Сціборського 19-го лютого 1934 року:

«...Передусім щодо розмов із Іваном Івановичем уважаю, що треба стрястись від першого приголомшувального враження й розбирати справу тверезо. На справу дивлюся, як на чергову спробу розложити Організацію, а Провід, зокрема, а далі, як на чергову спробу здискредитувати вас. Повторюю: це чергова спроба, і то не дуже вдатна, а заразом не дуже спритна. Були й більш вдатні спроби, які закінчилися виелімінуванням двох людей (Костирева і Кожевникова* — Є. О.) і були спритніші спроби, які не вдалися.

Хай вас не перестрашує поінформованість Івана Івановича. На ту поінформованість будете інакше дивитися, коли приймете, що: а) це не поінформованість і пляни столиці — Харкова, а таки людей Івана Івановича в місці вашого осідку; читати ваші статті з «Розбудови Нації», «Українського Націоналіста», слухати ваші виклади в Парижі таки не дуже велика штука; б) щодо характеристики й інформацій поодиноких членів ПУН, то чи не вражає вас один характер цих характеристик, себто — що характеристику робила одна особа, а не є вона вислідом цілого ряду студій різних осіб; в) про ніякі наради уряду і т. п. мови бути не може, не давайтеся збити спантелику; що більше, не дайтеся збити спантелику, коли вам запропонують побачення з одним із міністрів, який, мовляв, нагодою приїхав інкоґніто, бо й такі пропозиції вже були.

Пам'ятайте, що все зміряє до дискредитації та унешкідливлення вас. Тому старайтеся якнайскоріше припинити дальші розмови, бо кожна дальша розмова щораз більше заплутує ситуацію й робить вам трудніше їх припинення. Можу вас приготовити на те, що коли ви зараз не зірвете з тим, то вам так скоро не дадуть спокою. Хоч ви будете відмовлятися, то вам будуть ставляти одні пропозиції за другими; дуже можливо, що з черги, замість одного чоловіка, будуть виступати два, будуть втягатися нові особи, і можете потім опинитися, як риба в сітці. Ті люди не знають ніяких оглядів і не бояться — компромітації своєї!

Отже, майте голову на карку, бо навколо вас, і без того закручується сітка провокацій. Хай вас при дотеперішніх балачках про вас стріне (а це може бути пляново улаштоване!) в такім товаристві якийсь член — пиши пропало! Для того, прошу вас дуже — женіть у шию сволоту!..»

Але повернімо до Хом'яка-Пригоди-Найденка.

III

Хом'як-Пригода вертається в Україну

На весну 1934 р. Пригода почав непокоїтися: поліція стала стежити за ним, підозріваючи, що він десь працює, а це йому було заборонене. Поліції говорено, що Пригода зайнятий у земляків при хатній роботі, яку дозволялося. Але вона не надто йняла віри, і явилась одного разу до Богуша перевірити, чи дійсно Пригода допомагає йому, пишучи під диктат, якто дійсно робилося вечорами. Але й після цієї перевірки, стежити за Пригодою продовжували. Це дуже всіх

---

* Щодо інж. Петра Кожевникова, про якого В. Мартинець писав у своїй книзі »Українське підпілля від УВО до ОУН«, що він виявився »німецьким розвідником«, то Я. Кутько з свого боку завважив: »Коли Мартинець писав свою книгу, то ще не були сповіщені таємні німецькі документи, знайдені американською армією, про розстріл Кожевникова і Севрюка німцями під час Другої світової війни. Отож, виявилося, що німці, на основі документів, захоплених у Парижі, ствердили поза всяким сумнівом, що обидва вони, бувши німецькими аґентами, одночасно служили большевицькій розвідці«.

Ця інформація є невірна. Не знаю, хто в тому завинив — німецькі таємні документи, чи американська армія, що їх захопила. П. Кожевников листом, пересланим мені через італійське посольство в Москві та Мін. Закорд. Справ в Римі, повідомив мене, що відбув десять років концентраку в СССР і робив марні спроби зв'язатися з своїми давніми знайомими.

в'язало, а Пригоду нервувало. Він часто скаржився на невпорядкованість свого життя.

Десь у травні 1934 р. полк. Є. Коновалець прислав запит, чи не було б яких вказівок від Пригоди, коли б трапилася можливість зв'язатися з нашими людьми на совєтській Україні через одного литовського журналіста чи дипломата, який туди вибирався. Пригода відповів, що готовий дати адресу, яка послужила б справі. Нею була — Кузнечна вул. ч. 2 в Харкові. Прізвища він не подав, але дав гасло: „Привіт від Погребняка", що мало б уможливити порозуміння. Але литовець на Україну не поїхав, і ці заходи пішли намарно.

Здається, при тій нагоді була мова й про корисність виїзду закордон якогось українця з іменем для співпраці з Проводом ОУН. Пригода назвав ім'я Куліша.

Одного разу Пригода показав листа з України, в якому писали, що становище його жінки дуже прикре і, коли він затримається довше в Західній Европі, то вона мусітиме розпочати заходи про розвід. Тоді чи не вперше виникло питання про поворот Пригоди на Радянщину. Справа стала на практичний ґрунт, коли Пригода одержав другого листа, в якому повідомлялося, що особи, які були заарештовані в зв'язку з його зловживаннями (він ніби, разом з кількома іншими українцями, саботував господарські пляни, спроневіряючи державне добро, щоб воно не виходило за кордони України; також ніби брав участь у переховуванні краденої з червоної армії зброї) вже були на волі, і йому самому вже, мовляв, не загрожує ніяка небезпека.

Тим часом становище з працею Пригоди остаточно попсувалося; поліція ходила за ним мало не по п'ятах, і він був змушений покинути роботу і жити на невеличкі заощадження, що поробив за тих кілька місяців. То було в червні 1934 року.

Вирішили допомогти Пригоді виїхати з Бельгії, де він міг би працювати. Але для цього треба було дістати пашпорт. І з тим все настирливіше виринала справа повернення Пригоди на Україну. Він запевняв, що головне для нього дістатися до Данціґу, а там він уже

зуміє передертися через прибалтійські держави. Полк. Коновалець приобіцяв, що подбає про те, щоб Пригода дістав пашпорт, який міг би використати. Йому вислані були світлини Пригоди. Але час минав, пашпорт не приходив. Пригода хвилювався, бо минав, мовляв, найсприятливіший час переходу кордону нелеґально.

Тоді Андрієвський почав робити заходи, щоб дістати нансенівський пашпорт для так званих бездержавників. Наприкінці липня його пощастило отримати. Але треба було ще дістати коштів на подорож, які добуто з приватних джерел. Аж у серпні Пригода вирушив, простуючи на Данціґ і Фінляндію. Одержавши від Андрієвського адресу Українського Бюра в Берліні, Пригода заїхав туди, і там виявилося, що з його пашпортом годі просунутися далі Данціґу. Протелефонували в цій справі до полк. Є. Коновальця, і, після наради, дали Пригоді ще трохи грошей і пашпорт Іртена-Ґабрусевича. Завдяки їм Пригода дістався до Гельсінок у Фінляндії, де тоді головою української громади був Баранецький,* член ОУН, до якого його й скеровано. З допомогою Баранецького Пригода перейшов совєтський кордон, про що повідомив Андрієвського листом з 10-го жовтня 1934 р. За якийсь час надійшов лист і з Чернігова, що все гаразд.

Так почалося листування Андрієвського з Пригодою. Провадилося воно конспіративною мовою, але було малозмістовне. Десь, мабуть, у березні 1935 р. Пригода повідомив, що має намір виїхати на короткий час до Фінляндії і просив, щоб хтось виїхав на побачення. Спочатку була мова про червень, але потім, через якісь труднощі, переклав Пригода приїзд на липень.

Про цей проєкт повідомлено полк. Є. Коновальця, з запитом, чи хтось виїде на те побачення. З ог-

* Згодом переїхав до Буенос-Айресу, і тут згинув трагічно під колесами льокомотиви, пхнутий, правдоподібно, большевицьким аґентом на те, щоб більше не вертався до Фінляндії.

ляду на те, що полковник ясної відповіді не давав, Андрієвський вирішив поїхати особисто. Баранецького вже тоді в Фінляндії не було, бо він виїхав у квітні того року до Арґентини, де незабаром і згинув у досить таємничих обставинах. Заступав його Полуведько, втікач із Соловецьких островів, що швидко здобув собі, як людина інтеліґентна і з добрим організаційним хистом, провідне становище в тодішній українській громаді в Фінляндії. Через свого попередника Баранецького він зв'язався з ОУН і отримав конспіративну кличку Тогобічного, під якою дописував до «Українського Слова» в Парижі.

В альманаху «Відродження» за 1951 рік (Буенос-Айрес) вміщено світлину Української Громади в Фінляндії в 1930 році, на якій третій зліва стоїть Полуведько, а другим справа сидить Баранецький.*

Отже, приїхавши до Гельсінок Андрієвський вдався до Полуведька, але біля його мешкання зустрів на вулиці Пригоду-Найденка, який прибув за два дні перед тим і зв'язався з Полуведьком, завдяки умовленому гаслу, яке Баранецький, виїжджаючи, передав Полуведькові.

Пригода був дуже поденервований з приводу несподіваної зміни і сказав Андрієвському, що Полуведько справив на нього недобре враження.

Тому вирішено зразу до Полуведька не йти, а перше розглянутися в ситуації.

Тут Пригода сказав, що приїхав не сам, а з молодим приятелем, який погодився супроводити його в небезпечній подорожі. Це — колишній комсомолець, сирота, вихований фактично Пригодою, що має й далі на нього великий вплив. За освітою він — народний вчитель. Розчарувавшись у комунізмі, шукав виходу в націоналізмі.

Товариш Пригоди чекав оподалік на відлюдному місці. Його пізніше прозвали Приймаком, а найчастіше звали Павлусем, Вельмудом, Норбертом, а по Роттердамській трагедії — Валюхом.

* Це фото поміщено на стор. 155 цієї книжки.

IV

Павлусь-Вельмуд у Фінляндії

Це був, за свідченням Андрієвського, молодий чоловік, років 25-28, середній на зріст, чорнявий, з типово українським обличчям, спокійний, навіть повільний в рухах і в мові. Говорив розважно, подаючи інформації про подорож і про стан речей в Україні, і не в'яжучись. Загалом робив приємне враження. Нервовий Пригода радо відступав йому слово.

Щойно по цій розмові пішов Андрієвський до Полуведька, нічого не згадуючи йому про вже відбуту зустріч. Разом із Полуведьком знайшли вони гостей серед скель, і відтоді вже полагоджували справи спільно.

Полуведько був дискретний і не намагався вивідувати про справу більше, ніж йому говорено. Старанно допомагав полагоджувати труднощі, зв'язані з нелеґальним побутом гостей, і знайшов для них приміщення в своєї доброї знайомої.

Під час розмов виявилося, що Павлусь міг би залишитися закордоном, щоб розглянутися, повчитись і поінформуватись про український націоналізм, а, по повороті на Україну, використати набуті знання для національної праці. Пригода запевняв, що Павлусь має не абиякі прикмети промовця і може мати великий вплив на оточення.

Тим часом надійшла вістка до Полуведька, що має приїхати Сеник-Грибівський з дорученням від полк. Є. Коновальця. А незабаром приїхав і сам Грибівський.

Передаю тут слово Грибівському, що писав про це 15-го червня 1939 року:

«Після мого повороту з США в червні 1935 р., задержався я, як це було в листуванні між мною і полк. Є. Коновальцем усталено, в Парижі, куди мав приїхати й полк. Коновалець. З початком місяця липня прибув полк. Є. Коновалець і запропонував мені поїздку до Гельсінок, куди, по відомостях одержаних

від Андрієвського, мали 15-го липня прибути висланники з СУЗ. Водночас полковник повідомив мене, що на цю зустріч уже поїхав Андрієвський, щоб, на випадок мого припізнення, задержати висланників. Разом із полковником виїхав я з Парижу до Женеви, де залишився полковник, а я, через Австрію, Німеччину й Литву, виїхав на північ і 17 або 18 липня прибув до Гельсінок. Того ж таки дня ввечері бачився я з Полуведьком і Андрієвським, а наступного дня з Найденком (про того останнього знав я, що він Хом'як, кол. СС, що втік у 1934 р. з СУЗ...). Перед тим, заки я стрінувся з Найденком, повідомив мене Андрієвський, що він переговорив усі справи з Найденком, і що він це все навіть списав.

Моя перша розмова з Найденком у приявності Андрієвського мала доволі драматичний перебіг, бо ставлення ним, Найденком, справи було мені не по нутру, чому я й дав вислів, окреслюючи це провокацією, а Найденка, як провокатора. На тому розмова розбилася. Після того зайшов до мене Андрієвський і закинув мені, що я валю всю справу, мозольно розбудовану; що він, Андрієвський, застерігається проти того, тим більше, що за його відомостями, я мав з Найденком переговорити відповідні технічні справи, бо решту він, Андрієвський, уже полагодив; що, мовляв, я не орієнтуюся в справах і хочу оцінювати положення на СУЗ, не зважаючи на існуючі там фактичні умовини, і що це — моя велика помилка; що ми мусимо, на думку Андрієвського, застосуватися до того, що говорять люди з ґрунту, а не навпаки.

Я відповідав, що слухати я можу всього, але йде про те, щоб не дати себе суґерувати різним типам, мати свій ясний погляд на справи і свій власний плян; не захоплюватися тим, що вони говорять, а свою думку мати. При тому я зілюстрував свої слова одним моментом, що мене зараз же насторожив, а саме пасусом у звіті Андрієвського про твердження Найденка, що в СУЗ чекають хоч би й польської інтервенції, щоб тільки звалити ненависне совєтське ярмо.

«Того дня, себто другого дня мого побуту в Тогобічного, я більше не мав розмов.

«Наступного дня, ранком, зайшов Андрієвський у мою кімнату і почав мене переконувати, щоб я далі говорив із Найденком, який був у нього і зо сльозами в очах закликав його, Андрієвського, щоб на мене відповідно вплинув. При тому Андрієвський сказав мені, що Найденко привіз із собою молодого товариша, вихованого вже в совєтській дійсності („безпризорного, дуже симпатичного, милого молодого чоловіка"), що його Андрієвський назвав „Павлусь" (совєтський документ мав він на ім'я Павла Грищенка, без знімки, і, мабуть, не його, як це вже сьогодні можна сказати).

«Того ж таки дня я вибрався з Найденком у близький лісок, щоб там ще раз справи переговорити. Сказав я йому, що всі його речі, які мені довелось дотепер чути, насторожують мене не то дешевістю, не то тенденційністю, а чимось таким, що міг би я хіба окреслити, як щось зі специфічним забарвленням, і далі що — з уваги на відомі практики ҐПУ — я вбачаю в ньому не того, за кого він себе видає. Він відповів, що такий підхід у засаді правильний, при чому критично насвітлив з того боку поведінку панів у Брюсселі, додаючи до того й Іртена,* що бачився з ним у Данціґу в 1934 р., коли він вертався в СССР. Якщо йде про нього, Найденка, то знають його з СС-ів. Сичевський (Сушко) був його командантом, і знає його полковник Є. Коновалець. Висловлював жаль при тому, що полковник не бачився з ним ні разу (Андрієвський натомість подавав, що зустріч між Найденком і полковником в Брюсселі відбулася), Барановський у своєму засвідченні писав: „Хом'як хотів зустрітися з Вождем. До цієї зустрічі не дійшло...", обмежуючися до короткої телефонічної розмови... Опісля з'ясовував, що він являється висланником Організації, доволі розгалуженої, яка охоплює своїм революційним діянням майже всі ділянки суспільно-державного жит-

* псевдо члена ПУН Ґабрусевича, що працював у Берліні.

тя в той спосіб, що в кожній верховній установі є одна-дві людини, що мають змогу давати почини й контролювати їх. Казав, що добре обсаджено важку промисловість і легку, комісаріят народної освіти і земельний, у війську мають вони в командному складі своїх людей, і що тодішній командувач КВО* — Дубовий, входить у склад керівного комітету організації. При тому завважив, що їх т. зв. „центр" ніяк не погоджується на ведення на їх терені якихось відірваних акцій чи актів, а всю свою натугу спрямовує на поглиблення й усеціле охоплення життя, бо це єдино, на їх думку, може довести до того, що Україна одного дня відколеться від Москви.

«На цю тему зав'язувалася дискусія, при чому я підкреслив, що опоную йому тільки теоретично, бо практично про те не приходиться говорити.

«В дальшій розмові повідомив він, що їх центр рішився підпорядкуватися Проводові і, якщо Провід з цим погоджується, делеґувати в склад Проводу члена центру, який би інформував Провід у справах СУЗ. Водночас передав адресу для поштового зв'язку (адресу я передав Макарові — Яр. Барановському) і просив на цю адресу спрямовувати грошові посилки, якщо ми на них спроможні, хоч питання грошей для них не гостре. В них бо так поставлено, що всі витрати, зв'язані з працею, покриваються коштами тих установ, що в них працюють члени центру. Наприкінці звернув він увагу, що в нашій пропаґанді б'ється по досягненнях чи неуспіхах комуністичної системи, що, на його думку, недоцільно, бо комплікує непотрібно справу успішної боротьби. Натомість у пропаґанді треба б протиставити Москві Україну, що далеко простіше і приємливіше навіть тим елементам, що в силу тих чи інших умовин вплетені в діючу комуністичну систему.

«Того ж таки дня мав я змогу познайомитися з „Павлусем". Були при тому Андрієвський і Найденко. Вдаряло мене, що при наших зустрічах не було

* КВО — Київська Воєнна Округа

ніколи Полуведька, хоч я вважав, що він, як добре зорієнтований в справах СУЗ, повинен би брати участь у розмовах. Проти того протестував Найденко. Шукав я за виясненням, за причиною, і ствердив застережливе взаємовідношення Найденко - Полуведько. Якенебудь твердження Найденка з побуту на СУЗ намагався Полуведько опрокинути, і навпаки, при тому Полуведько ясністю викладу і логічним розгортанням брав перевагу, і це казало мені вважати за причину нехіті Найденка у відношенні до Полуведька.

«В загальній гутірці, на яку я запросив і Полуведька, не вважаючи на протести Найденка, — одначе він прийшов трохи пізніше, — кинув я Павлусеві питання, як далеко пішла колективізація. Відповів він, що біля 50-60%. В той мент зловив я гострий картаючий погляд Найденка, що водночас нагримав на Павлуся:

— Як можете такі речі говорити, коли колективізація досягла вже 93%?

«В часі проходу я навмисне пішов із Павлусем окремо і спитав його, як дивляться в СУЗ на Скрипника. Він відповів, що вважають Скрипника національним героєм, і що він для них усіх божище. Я старався насвітлити ролю Скрипника з іншого боку, що, як я завважив, Павлусь слухав дуже уважно. Взагалі він прислухався всьому пильно і був спостережливим учнем. Молодий чоловік, 28 років віку, середнього зросту, добре збудований, з широким торсом, добре відживлений, при смаглястому лиці, прикрашеному здоровими білими зубами, темними очима і широкими густими бровами, з легенькою усмішкою, притягав, як то кажуть, до себе.

«Перед від'їздом Найденко поручив моїй опіці Павла, пояснюючи, що в них є плян, що Павло мав би стати організатором націоналістичних ячейок у комсомолі. З цим я від'їхав, передавши Павла Полуведькові до часу, поки можна буде перекинути його на інший терен. Перебування Павла мало на цілі познайомити його основніше з ідеологією українського націо-

налізму і дати йому можність перестудіювати відповідну літературу.

«Після мого повороту передав я свої спостереження полковникові Є. К., підкреслюючи неоднократно в розмові небезпеку, що з того зв'язку може виринути, і тому запропонував, що справу Павла мені всеціло передати, не зв'язуючи його з ніякими осередками, особливо з берлінським, і, якщо треба буде Павла перекинути на інший терен, перекинути його до Сушка, де можна було б його спокійно простудіювати й виробити собі про нього погляд.

«Було пляновано, що Павло після 2-3 місяців повинен покинути Фінляндію. На перешкоді стояла недостача документів. Я запропонував, що в крайньому випадку міг би Павло переїхати на документ Тиктора (інж. Селешка), який і без того мав відвідати Тогобічного.

«Але від'їздом Тиктора до Тогобічного справа ще не була розв'язана. Не було грошей, і тому Павло й надалі залишався в Тогобічного. З уваги ж на те, що Павло, переписуючись з Андрієвським, робив доволі шуму з приводу того, що я його держу в ізоляції, і написав навіть мені листа з докорами, я його повідомив, що, абстрагуючи від існуючих технічних труднощів, він сидітиме так довго в Тогобічного (тобто, в Фінляндії), доки я не вважатиму відповідним його перекинути на інше місце...»

*

Андрієвський з свого боку так змальовує перебування Павла в Фінляндії:

«По повороті додому Андрієвський став діставати листи від Полуведька та Приймака. Цей останній далі мешкав нелеґально, не міг нікого бачити, крім Полуведька. Став він студіювати німецьку мову, читав українські книжки, які були на місці та які надсилав йому Андрієвський. Все чекав, коли буде полагоджена справа часу, і він могтиме їхати далі. Але справа зазнавала труднощів. Вже в вересні Полуведько і Приймак стали турбуватися та домагатися від Андрієвського, а, мабуть, і від Грибівського, щоб уможливлено приїзд Приймака. В той час виникли деякі неприємності між Полуведьком, з одного боку, та Андрієвським і Грибівським, з другого. Річ у тім, що Полуведько, мабуть, не зорієнтувавшись і всупереч наказові, натякнув у листі до Сціборського, з яким стояв давніше в зв'язку і через якого діставав гроші від полк. Є. Коновальця, що в нього був Андрієвський і ще дві особи, яких, однак, не назвав. За це дістав гостру нагану, яка його дуже вразила.

«В жовтні Грибівський, не знаходячи розв'язки питання пашпорту для Приймака, став радити, щоб цей останній виїхав на документ одного з місцевих українців. Полуведько став робити старання в цьому напрямку, але йому нічого не вдалося. Андрієвський в своїх листах до Полуведька радив, в разі безвихідного становища, зголоситися на поліцію і залеґалізувати Приймака, як новоприбулого втікача. Але Приймак дуже боявся того, що йому доведеться пересидіти в в'язниці три місяці, і не годився на цей плян. Він навіть зладив спеціяльного листа до Пригоди, в якім запитував його думки і просив Андрієвського той лист переслати. Однак, Андрієвський того листа задержав у себе.

«Листи з місця побуту Приймака ставали все більш тривожними. Одним із них Полуведько подавав, що ніби побачення Андрієвського з гостями в скелях стало відоме поліції, яка розпитувала про нього Полуведька, і що цей факт становить особливу небезпеку для дальшого перебування Приймака.

«Писання Приймака ставали дедалі нервозніші. Він висловлював розчарування з приводу „кустарних методів, легковаження й недбалости тих, що перебрали зобов'язання". В другім листі, пересланім Андрієвському для Пригоди, він писав про „тупцювання на місці і безпомічність наших приятелів".

«Андрієвський, з свого боку, натискав на Грибівського через полк. Є. Коновальця, але нічого з того не виходило, і він не знав, як представляється спра-

ва. Серед таких обставин, Андрієвський у грудні 1935 року порадив Приймакові не покладатися ні на кого і або леґалізуватися або вертатися додому. При тому зазначив свої давні розходження з Проводом Українських Націоналістів.

«Треба відзначити, що Приймак був ніби вражений цим останнім повідомленням. В своїй відповіді він застановляється над фактом розходження і просить Андрієвського не доводити до розриву. Загалом видавалося, що він засвоїв собі націоналістичні ідеї, або бодай фразеологію, як то видно з листів до Андрієвського.

«Пригода надсилав час від часу листи до Андрієвського, — в них він завжди запитував за Приймака, натякав на якусь конспіративну роботу на галицькому кордоні, часом просив надіслати йому посилку. Андрієвський послав дві харчові посилки на вказану ним адресу. Першу було відібрано, а за другу банк звернув гроші, бо ніхто не зголосився.

«В грудні Андрієвський дістав повідомлення від Полуведька, що до нього прибув М. Селешко, який має дозвіл до 11-го лютого. Він, мабуть, найліпше знає, яка була дійсна ситуація коло Приймака, і наскільки алярми цього останнього і Полуведька були оправдані. В кожнім разі він рішив винайти розв'язку справи з Приймаком, давши йому свій власний пашпорт. Завдяки йому, Приймак покинув Фінляндію 22-го січня 1936 р. При виїзді писав до Андрієвського:

«Останні тижні сталого побуту не мав і кожної хвилі чекав нещастя».

Виїхав Приймак до Німеччини в доволі бадьорому настрої. По виїзді він нічого не писав Андрієвському аж до місяця липня, і цей останній не знав, що з ним сталося, і де він перебуває...»

М. Селешко, описуючи свій побут в Фінляндії в кінці 1935-го року, подає такі спостереження із Павлусем:

«Десь коло Різдва п. Полуведько познайомив мене в одному парку за містом із згадуваним комсомольцем. Він не знав, що я знав про існування такого чоловіка, бо я йому про те не згадував. Його почали ми звати Павлом.

«Павло жив в кімнаті, винайменій на ім'я Полуведька в Гельсінґфорсі.

«Перше враження, що я мав, що це чоловік хитрий, не заляканий нелеґальним побутом в Гельсінках та переходом із Совєтів до Фінляндії, говіркий і цікавий. З самого початку він дуже цікавився нашою заграничною політикою і багато про неї розпитував. Здавалось, був з дечим ознайомлений. Особливо його цікавили німці, які, як казав, тільки й можуть розбити большевиків. Рівночасно він зазначав, що на Україні народ німців не любить, і, коли б вони туди прийшли, то народ буде з ними воювати.

«Бачились ми декілька разів, все в товаристві Полуведька, і розмовляли. Він розпитував мене про ЗУЗ, а я його про СУЗ та про тамошні настрої. З його балачок виходило дещо інакше, як з совєтської преси, яку я стало читав. Коли сходила розмова на німців, то я йому сказав, що я особисто не вірю в щирість німців у відношенні до України, тому йому треба мою характеристику німців брати обережно.

«За деякий час п. Полуведько сказав мені, що він має доручення перекинути Павла до Европи, і що для того треба використати мій пас. Фотографія не зовсім підходила, тому треба було рахувати на неуважність урядовців пограничної контролі. Мені про те нічого з Організації не писали безпосередньо. Так було майже весь час мого побуту там. Все писалось мені через Полуведька.

«В січні 1936 р. переводжено в Гельсінках якусь реєстрацію населення. При тому викрито, що на ім'я Полуведька записані дві кімнати, тобто та, де він жив, і та, де жив Павло. Його викликали в поліцію, і він там викрутився, що забув відголоситися. Кімнату треба було ліквідувати. Павла не було де подіти, тому Полуведько рішився взяти його до кімнати, де ми

треба, той в Організації знає все про СУЗ і від Найденка і від нього ж.

«Часто він згадував про побачення з Андрієвським і Грибівським і твердив, що Андрієвський розуміється на справах і вчувається в положення на СУЗ, натомість Грибівський — ні. До Андрієвського він мав якусь симпатію, до Грибівського ставився застережливо.

«Я ствердив також, що Полуведько не долюблював Павла і казав мені раз, що якби був на місці Грибівського, то був би того чекіста відразу відправив назад, туди, звідки прийшов, бо то чоловік несолідний. Про Найденка висловлювався краще. Казав мені також, що Грибівський поставився був до Павла зразу неґативно, натомість Андрієвський позитивно. При деяких балачках з Павлом і Найденком він не був присутній, тому не знає, що обидва понабріхували відпоручникам Організації.

«Сам Павло все дуже уважно перечитував совєтські газети, які я діставав. Раз ми завели були балачку про систему тамошнього правління і контролі. Я спитав його, як то можливо, щоб чоловіка, який там стало живе і виїхав, не помітили, що його нема. Він сказав, що простори великі, не все впорядковане, і все можна викрутитись. Так, наприклад, викрутився Найденко, що довго жив поза межами Совєтів.

«В міжчасі я також ствердив, що Павло і Полуведько діставали на адресу дівчини Полуведька якісь листи з Берліну. Від кого — я не знав. Що в них було, також не знаю. Отце, раз Полуведько сказав мені, що в Берліні є люди, які краще поінформовані про справу організації на СУЗ, як я, і що ті люди писали ті листи. Павло ті листи зараз же нищив.

«Після одного такого листа Павло став вигукувати, що це — „безобразіє", що його не беруть до Европи, і що він має відомості, що Грибівський ставиться несолідно до справи, та що ми взагалі не вміємо працювати, коли навіть не можемо перетранспортувати чоловіка до Европи і т. п. Сказав мені, що в листі й про мене написано, що я чоловік несолідний, що його остерігають, щоб мені небагато говорив, бо я поїхав до Фінляндії лише для того, щоб його, Павла, перетранспортувати до Европи, але що я в Організації не маю ніякого значення і т. п. З того я пізнав, що він комусь в Берліні передає зміст розмов зі мною, і що звідти його інструктують». (Як пізніше виявилось, листувався Павло з Іртеном-Ґабрусевичем — прим. Є. О.).

V

Павлусь-Норберт у Берліні

З різних відомостей про побут Павлуся в Берліні варто відзначити, зокрема, те, що писав 15-го лютого 1939 р. Оршан-Чемеринський:

«В час, коли Норберт (це нове ім'я дістав Павло в Берліні — Є. О.) прибув до Берліну, було бюрове мешкання (себто приміщення Українського Бюра на Мекленбурзькій вулиці — Є. О.) по обох боках сходової клітки. Його вміщено по правому боці, де з ним разом жив якийсь місяць Іртен, відокремлено від решти нас, що жили по лівому боці. Варили ми тоді самі, і дуже дешево та погано, так, що зачував я від Іртена, що Норберт не хоче того їсти. Я, разом із іншими, які неофіційно знали, що по тому боці живе людина з СУЗ, покепковували: «Гарна голодуюча Україна!..»

«Бачив я Норберта тільки припадками. Іртен водив його якось на костюмовий баль, і там бачив я його дуже задоволеного.

«Одного дня зорганізовано перші сходини з Норбертом, на яких був Ярий, Селешко, Іртен, Дік, Стахів і я, — чи був хто більше, не пригадую. Після сходин призначили мене, щоб я заопікувався Норбертом на вечір, і ми обидва ходили по місті, при чому я питав Норберта про все можливе на СУЗ. Таких сходин з Норбертом відбувалося більше, — всі відбувалися в дуже сердечній атмосфері, при чому поодинокі з нас реферували йому певні теми, наприклад, про ситуацію в Німеччині (я) і інше.

«Норберт імовірно лютувався, що його тримали так довго ізольовано, але й пізніше був зданий головно на товариство Іртена і тратив нерви, що бувало й у Іртена. Цей останній назвав його раз, очевидно жартуючи, „большевиком", і тоді Норберт скаржився, мабуть, перед Селешком, і просив, щоб зводили його з іншими людьми, бо з Іртеном не може витримати. Селешко казав мені, щоб я трохи більше посвячувався Норбертові, бо Іртен наставив його проти себе.

«Норберт робив дуже чаруюче враження, вмів на все відповісти, і то в спосіб такий „націоналістичний", що імпонував ще більше. Раз я йому сказав:

— Яке це втішне враження, що живемо відділені кордонами один від одного, а як зійдемося, то стверджуємо в основному згідність поглядів...

«Дуже добре враження робила його тонкість у поведінці, приятельське ставлення до кожного. Врешті найбільше німбу додавала його особі обставина, що ця людина прийшла, наражуючи себе на небезпеки, на які досі дуже мало людей наразилося, — і що вона вертається назад!

«Змальовуючи ситуацію на СУЗ, проводив Норберт для нас нову, але скоро сприйняту, як більш-менш слушну, тенденцію: підкреслював державницькі моменти в теперішній дійсності УССР, національну надійність українських комуністів, боронив колгоспний лад і твердив одночасно, що режим все ж розпоряджає дуже поважними силами, які будуть боротися до загину. Ненавидів німців, за всяку ціну хотів довідатися, яке їх правдиве становище до України, заступав погляд, що в ніякому разі не можна допустити військової помочі від Німеччини на території України, бо це й непотрібне — місцеві сили настільки дужі, що не треба їм помочі. УССР відірветься від СССР і проголосить свою незалежність. Всяка поміч з ЗУЗ чи з-закордону теж непотрібна:

— Маємо до всього досить своїх людей.

«Відносно поглядів на внутрішню ситуацію в УССР я вважав його компетентним і написав від НПС (Національної Пресової Служби) напрямні для редакцій для насвітлювання справ на СУЗ, в яких пішов доволі далеко, хоч не в усьому, по лінії з'ясовань Норберта (підкреслював головно, щоб не змальовували, що Україна — це „дикі поля", що там мільйони гинуть з голоду, бо все ж і там, в рямцях ворожого режиму, йде українське будівництво, а голодові історії переборщені).

«Балачок велося з Норбертом дуже багато. Коли ставилося якесь питання, що заносило конспіративністю, то він ставав дуже суворий і просив не питати таких речей. Коли раз Дік* запропонував йому написати якусь брошурку про положення на СУЗ і завдання боротьби, він також розлючено заявив, що не має ніяких доручень „звідтам" у тій справі, отже й нічого не зробить.

«Одного разу я йшов із ним і ще з кимось попри кладовище, де лежить Азеф,* і запропонував йому оглянути гріб. Він почервонів, якось напівображено кинувся і заявив, що його це не цікавить... Потім говорив з жалем Іртенові, що його, мабуть, підозрівають...

«Другого разу грав грамофон плиту з „Цар унд Цімерман", і я сказав на відому комічну басову партію бюрґермайстра, що то співає цар (не знаючи тоді, що то не була партія царя). І Норберт знову кинувся, мовляв, це зовсім нерозумна пропаґанда висміювати так Петра...

«Раз якось веслував я з Діком і Норбертом на однім озері під Берліном, і Дік критикував стан в Організації. Я опонував, і Норберт признавав рацію більше мені, кажучи, що Дік не повинен стояти збоку.

«Коли хтось висував перед ним великі майбутні завдання Ярого в Організації, він заявляв приблизно, що не бачить у нього ніяких особливих вартостей, ні якихось дотеперішніх надзвичайних заслуг.

«Норберт витрачував дуже багато грошей і раз,

* Тодішнє псевдо Богдана Кордюка.

* Провідник російської терористичної організації, і водночас головний донощик царської поліції.

у час побуту полк. Є. Коновальця, просив мене, щоб я взяв у полковника 5 марок. Полковник сказав мені:

— Та ж я дав йому вчора гроші!..

Норберт чув це через прочинені двері і, взявши від мене гроші, пішов дуже лютий з дому.

«Розказував усе з великим ентузіязмом про красу України, про веселий побут; вважав, що в Києві й Одесі кращі будівлі, ніж у Берліні. Весь час побуту лінюхував зрештою страшенно, заледве прочитуючи „Новий Час" чи „Українське Слово". Раз кинувся був на день-два до науки німецької мови, але потім кинув.

«Раз я був із ним у місті, і ми стрінули Петьку (Кожевникова). Я шепнув Норбертові, щоб негайно йти далі, бо це ймовірно большевицький аґент. Він був дуже перестрашений і з невдаваним поспіхом пішов від мене, щоб Петька не бачив нас...»

Повернемося тепер до свідчень Грибівського:

«Опинившися в Берліні, Павло став одразу величиною...

Полковник Є. Коновалець, перебуваючи в Берліні, ввійшов в особистий контакт із Павлом. Павло зумів з'єднати собі всеціло полковника, переповідаючи йому всі оті нездорові вияви „ініціятивної групи", — можливо, ще й в тенденційному перебільшуванні. В міжчасі заскочив і я до Берліну і, зустрівши полковника Є. Коновальця, почув від нього таке:

— Але, знаєте, ви на цьому Павлі не пізналися добре і не оцінили його, як слід. Це ж прекрасний хлопець! Інтеліґентний і — характер! Знаєте, як він прекрасно, як правильно оцінює ролю Скрипника та каже, що це погляд усієї молодої ґенерації СУЗ, мовляв, Скрипник — це зрадник національних інтересів і, коли б він воскрес, треба було б його вдруге вбити!

«Порадив я полк. Є. Коновальцеві, щоб своє захоплення Павлом трохи зменшив, при чому оповів йому про свою розмову з Павлом у Полуведька. Це помітно зробило на полковника враження.

Користаючи з того, що того дня вечеряли ми втрійку з Павлом і, слухаючи його деколи дуже гарячих слів, я радив Павлові, щоб не силкувався держати фасон, бо все одно віє від того робленістю, а на такі речі в нас досить ніжні вуха. Зайвий бляшаний патос! Водночас я порушив справу Скрипника і сказав, що це його наставлення для мене наглядний доказ його неприродности й забріханости. Викликало це чималу констернацію. Павло зблід, змішався, хоч і далі обстоював правдивість того, що переказував полковникові Є. Коновальцеві.

«Коли ми залишились з полковником самі, полковник признав мені, що Павло бреше. Старався одначе, його виправдати і клав замішання Павла на рахунок чисто особистої амбіції молодого чоловіка, що „загнався".

«Я звернув полк. Є. Коновальцеві увагу на те, що мені не подобається це надто швидке пристосування Павла і це його намагання переліцитовуватися в стопроцентовості.

«При цій нагоді сказав мені полковник, що він завважив, що Павло в моїй приявності не дуже добре почувається, і що це він, полковник, мусить „розкусити".

«Далі полковник вияснював мені, що йде йому про те, щоб Павла до себе притягнути і відрізувати його від впливів „ініціятивної групи". Словом, як я це тоді окреслив, ішов на зовсім зайві „переговори". „Ініціятивна група" була певна, що змонополізує справу СУЗ у своїх руках через Павла й набере питомої ваги. Це все збагнув „інтеліґентний" Павло і, на витвореному тлі, почав оперувати.

«Згодом переїхав Павло (йому в часі перебування в Берліні надано ім'я Норберта) до Відня і замешкав у полк. Романа Сушка (у „господаря", як його Павло називав).

VI

Норберт у Відні

Грибівський продовжує:

«З уваги на те, що, як я довідався від полк. Коновальця, Павло досить „пустив" гроша в Берліні, доручив я полк. Сушкові взяти Павла на дуже скромні харчі. З того приводу, як полк. Сушко мені оповідав, Павло дуже вередував. Поза тим читав, „по душі" говорив, залишаючи в кожного дуже миле враження.

«Одного разу на проході силкувався Павло змальовувати мені умовини совєтського побуту, підкреслюючи, що хотів би про це мені „детальніше розповісти". Відповів я, що воно — зайве, бо думаю, що попри те, що він досі говорив, ледве чи зможе щось цікавішого сказати.

«Опісля, в хаті, в приявності полк. Сушка, Павло знову повернувся до цієї теми, мовляв, він мав змогу з усіма говорити, тільки не зі мною. На це я йому вже „з серцем" сказав:

— Говоріть, будь ласка, з усіма. Я тому пильно приглядаюсь, і у свій час, на самому кінці й говоритиму, щоб покласти на все те „дашок".

«При тих словах я вдивився в нього пильно, він змішався, і це змішання, думаю, спостеріг і полковник Сушко.

«При розмовах, що Павло їх вів, не бував я присутній. Познайомився він у Відні з Ольжичем, з яким мав кілька побачень.

«Раз, припадково, коротку хвилю, слухав я, як спорив Павло з Барановським про те, наскільки „батько народів" зрадив засади всесвітньої революції. Павло гаряче обороняв „батька". Послухавши хвилинку його апології й репліки Барановського, я відійшов. Віяло на мене переливанням з пустого в порожнє.

«Бачив я Павла, востанне, перед його від'їздом до Парижу, куди його, на власне прохання, висилав полк. Коновалець, доручаючи мені повідомити про те, кого треба. Це побачення відбулося в малій каварні.

Був при тому й Барановський. Павло прощаючись, знову сказав, що йому дуже жалко, що не мав змоги зо мною так, як з іншими, „поговорити", тим більше, що, вертаючись з Парижу, не заїздитиме більше до Відня. Він свідомий, що перед ним тепер великий труд і т. д.

— Буде ще час говорити, — сказав я, — треба виждати, що з того всього вийде, чи він ділами виправдає все те, про що гарячими словами впевнював. Можливо, що тоді я зміню своє наставлення супроти нього. Поживемо — побачимо».

Ольжич теж залишив згадку про зустрічі з Норбертом у Відні. Згадку написано 31-го квітня 1939 р.:

«Десь у травні 1936 р. викликав мене Ярослав Барановський до Відня на побачення з полк. Є. К. При зустрічі в каварні сказав мені між іншим полковник, що тут є людина зі Східніх Земель, і він хоче, щоб я з нею побачився і поговорив у своїй ділянці (Ольжич був референтом культурних справ).

«До реставрації, де ми пішли обідати, приведено за якийсь час молодого чоловіка. Був це темний шатен, середнього росту, з подовгастим, правильним обличчям. Говорив він із деякою московською інтонацією, як говорять, наприклад, спікери київського радіо. Імена, якими називано його пізніше, були — Норберт, Вельмуд і Михайло. Як я чув, мав він бути цікавий на побачення зі мною.

«По обіді ми умовилися на спільну балачку і вибралися вдвох до Шенбруну. Говорили про СУЗ. Здебільшого розпитував я його. (Пізніше він казав Вождеві, що я говорив мало). Відчув я в нього певне презирство до німців, — техніка суспільно-пропаґандивної праці комуністів, ніби, рафінованіша, та захоплення господарською сторінкою життя.

«Між іншим, мав я тоді з ним дискусію на тему прямої акції в СССР. Він її поборював, кажучи, що в тих умовинах вона нічого не говорила б. Мовляв,

забивають багато малих людей, це — звичайне явище. Його становище видавалось мені не революційним і при тім дуже неясно обґрунтованим. Про свої тодішні і пізніші враження говорив я полковникові. Він казав, що люди зі СУЗ мають специфічний підхід до справ.

«При зустрічі в парку другого дня подав я цьому чоловікові систематичний нарис нашого становища в культурній ділянці. Мій досить сухий виклад сприймав він дуже пасивно. Зареаґував лише оживлено на тенденцію в мистецтві, обстоюючи її. „Хлопці в Берліні", мовляв, не розуміли цього.

«Розпитував я його теж, як можна вести працю в СССР. На запити, чи у вихованні дітей можуть застосувати вони спільне опрацювання, він раптом затявся, заявляючи, що не буде говорити про методи роботи. Коли я оповів про це полковникові, він засміявся і сказав, що люди з СУЗ взагалі не люблять говорити про способи праці.

«Під час іншої зустрічі, разом із Барановським і Мері (пізнішою дружиною Барановського — Є. О.), при обговоренні східньо-українських відносин, боронив він до деякої міри колективи, мовляв, вони заактивізували політично наше селянство, полегшили і сприятимуть нашій роботі серед нього.

«При останньому побаченні подав він мені докладні дані про стан шкільництва на СУЗ та адреси установ і бібліотек, на які треба в майбутньому надсилати націоналістичні видання, що їх евентуально могли б використати наші люди.

«Кидалася мені в вічі в цьому чоловікові певна поза елеґанції, як він поводився в каварні, в товаристві: була в тому псевдобуржуазна форма.

«Тому, що він знав моє ім'я, і я боявся, що воно може колись виплисти й пошкодити моїй рідні на СУЗ, просив я полковника сказати йому — ніколи на Україні не говорити про нашу зустріч. Є. Коновалець це зробив, але від того часу урвалися всі листи, які я або мої батьки діставали від нашої рідні з СССР.

«Навесні 1938 р., коли я знову був організаційно

в Відні, переказав мені полковник привіт від „знайомого з СУЗ", з чого я зрозумів, що полковник мав із ним побачення. За кілька тижнів прийшло до замаху».

«Мері» з свого боку подала своє свідчення 7-го лютого 1939-го року:

«Під час перебування Норберта в Відні познайомив мене з ним сл. п. Вождь. Перша наша зустріч відбулася вчвірку — сл. п. полковник, Норберт, Барановський і я. Говорено загально. Він розповідав про свої враження з тутешнього побуту, про життя „там". Підкреслював різниці й доказував, що все ж таки там можна жити, треба тільки знати обставини, вміти маскуватися, зрештою — є всюди свої люди та великі простори, що улегшують життя.

«Ми умовилися на другу зустріч вдвійку: Норберт мав мені розповісти про життя тамтешньої молоді, головно жінок. Оперував загальниками, мовляв, кожен може робити, що хоче, рівноправність цілковита, дуже багато жінок студіюють та мають зарібкову працю і ніяк не хотіли б повернутися на „неволю горшка".

«Розказував, що в Організації у них є багато жінок, які дуже багато допомагають у праці, але все — загальниково, прикриваючись конспірацією, коли я питала докладніше.

«Дуже широко розповідав про своє життя, як безбатченка. Про свої мандрівки по Криму та про життя в Одесі серед студентської молоді.

«Це була одинока моя балачка з Норбертом удвійку. Дальше бачилися ми часто, але все в товаристві сл. п. полковника, Сушка, Ольжича і Барановського. Ми показували йому Відень, музеї та були на Каленберґу.

«Свої враження, які я винесла по зустрічі з Норбертом, я передала сл. п. полковникові, а саме, що Норберт виглядає на людину, яка надто любить життя, та що я собі представляла революціонера з СУЗ зовсім інакше.

«Недотягнення в нашому розумінні життя мені пояснювано тим, що це — звичайний кур'єр, який не може знати багато, і що там зовсім інші, специфічні життьові відносини та праця...»

*

Про побут Норберта у Відні пише й Барановський в своєму свідченні з 20-го березня 1939 року:

«На переломі лютня-березня 1936 року приїхав Вельмуд до Відня. Запізнав мене з ним Грибівський. Крім того бачився я кілька разів із ним у товаристві полковника, Грибівського, Сушка, Мері та Ольжича, а також і вдвійку. Жив він стало у Сушка. Назагал робив позитивне враження. Із балачок з Вельмудом залишалися деякі неясні моменти, як його охота скоро пристосуватися до наших поглядів і становища, хоча він не раз і опонував, але на другий день уже виразно ставав на наше становище. Відтак замітно у нього була „паперовість", себто формальні, декляративні різні твердження, які виразно давали відчути, що людина не говорить із серця, хоч ішло тут про різні важливі, вирішальні або дуже болючі справи.

«Про ці свої спостереження говорив я полковникові. Грибівський потверджував з свого боку, що Вельмуд скоро зміняє свої погляди і відтак уперто обороняє не-свій погляд, що так вражає, що видається навіть підозрілим.

«На основі спостережень, одначе, у мене не було так далеко йдучого підозріння, щоб мав я основу посуджувати Вельмуда в злих намірах. Все ж таки, коли я бачив, що Вождь удвійку з Вельмудом ходить на проходи, і то вечорами, то кількакратно робив я його уважним, що засадничо недопустимо так робити, бо замало знаємо того чоловіка. Вождь твердив, що мусить його пізнати і для того навіть сам-на-сам про різні справи говорити.

«Назагал у балачках своїх Вельмуд був дуже обережний, заслонювався конспірацією, але в тенденції своїй представляв усе обставини на СУЗ не такими трагічними, як вони серед нас уявляються. Твердив, що там великий зріст українства, і, хоч форма інша, але національна стихія все та сама.

«Правду кажучи, мені він нічого нового не сказав, крім деяких дрібниць у побуті, що не мали ніякого значення. На кожен випадок, ми всі були позитивно заскочені рівнем його поглядів, зокрема, коли він твердив, що назагал там уся молодь думає націоналістичними категоріями.

«В травні Вельмуд поїхав до Парижу, де мав бути деякий час...»

*

Останнє наше свідчення про побут Норберта-Вельмуда походить від полк. Романа Сушка, який писав у записці з 5-го травня 1939 року:

«Наказом Голови ПУН передав мені Норберта під опіку та для зовсім „тихого" приміщення й передержання на деякий час напровесні 1936 року, наскільки пригадую, М. Селешко або Грибівський. Мене попереджено, що Норберт знає моє прізвище, і що я особисто несу всяку відповідальність за його безпеку. При тім мав я його влаштувати по можливості наших тодішніх скромних засобів вигідно. В детальні розмови не повинен був я вдаватися, але, по змозі, прислухатися до нього.

«Він замешкав у мене, і з короткого часу вийшло з пару місяців спільного життя нашого. Харчувався він у хаті, щоб не зачасто налазити на очі сусідам дому чи самій вулиці. Зразу не пускав я його самого на прогулянки щоденні, бо не знав він міста, ні мови, а з часом, коли він підучився дещо у господині місцевої мови, а зокрема, коли став вимагати довших прогульок на свіжому повітрі „задля тренування" й навику перебування на свіжому повітрі, вказав я йому кілька тур поза містом, і він частенько використовував сонце й повітря сам один. Час перебування в хаті займав я йому, доставляючи нашу літературу й публіцистику, при чому не раз прова-

дили ми розмови на ідеологічні та політичні теми. Але це робив я більше доривочно й з конечности, коли потребував він вияснень і не мав нікого, в кого б їх хвилево дістати, зокрема в неприявності тих нечисленних осіб, членів Організації, з якими мав він можливість влаштування, і так я й був і називався його „господарем". Фінансова референтура присилала на його життя 130-150 старої австрійської монети.

«На початку був Норберт все дуже вдоволений влаштуванням; порівнюючи з Фінляндією, де прожив півроку, називав свій побут у „господаря" повною санаторією. Квартирант він був морочливий, бо, поминаючи вічний неспокій й нервозність із-за непевности його нелеґального перебування, ще й харчові вимоги мав він дивоглядні на віденські обставини. Він пристрастно любив сировину, квашені огірки, головне ярину, якої не легко було достачити, їв велике ранішнє снідання з яйцем і м'ясом, малий квантитативно полуденок, зате солідну вечерю. Не курив, не пив алькогольних напитків, хіба для „забави" в товаристві, але ніколи не впивався і не мав з пиття гарячих напоїв насолоди. Не пристращався теж і до одягу, здавалось, але з часом то й скромність його ставала меншати, він став вимагати більше грошей на руку, заслонюючись, що все потребує на харчування задля вдержання себе в фізичних силах для завдання, яке стоїть перед ним. Після деякого побуту знав я від полк. Є. Коновальця, що він повинен вибратись у ту дорогу, якою ніби й прийшов сюди. Я був насторожений до нього, але не більше, як до рядового члена Організації, молодого віком і новиком в нашій роботі. Увесь час побуту в Відні він вів себе так, що я не мав причини мати недовір'я до його особи, ні щодо його особистого життя, ні як члена Організації.* Щоправда, я прийняв його з самого початку з нетаєним сантиментом, стоячи перед фактом його почину в організаційних завданнях. Завважив я, що він підкований був не зле до підпільного життя. Мав твердий характер. Декларував себе в розмовах чистим ідеалістом. На теми організаційні я розмов свідомо уникав.

«Інтелектуально він був не високого стажу. Зате пильно вчився із доставленої йому літератури. „Розбудова Нації" була йому надто зависока тематикою і стилем. Зате його політшкола, що характер давала, була, на мою думку, дуже висока. Був дуже амбітний і впертий. Часом аж до смішного боронив в „дебатах" свого становища, а потім признавався, що це таке виховання, що не може здавати позицій перед співрозмовниками, хоч би це було й проти переконання. Бо одна річ признати чужу думку в душі, а друга — піддатись чужим арґументам.

«Про полк. Є. Коновальця був завжди високої думки. В Грибівському відчував суддю і батіг. Імпонував йому з інших на першому місці Селешко... Інші пройшли тоді незамітно в нього.

«Словом, за час побуту його в Відні, я мав з нього позитивне враження. Про себе він мовчав (про походження), і я не питав ніколи...»

*

Збреглося деяке листування Норберта, головно з полк. Є. Коновальцем та з полк. Романом Сушком.

Перед від'їздом Норберта до Парижу полк. Коновалець йому писав:

«17 лютого 1936 р.

Павлусь!

Можливо, що перед вашим від'їздом буду вам ще писати одного листа, але, незалежного від цього, вам уже в цьому листі ще раз з'ясовую все те, що перед нашим прощанням вважаю доцільним вам ще сказати.

Я не захоплююсь вами. Життя й досвід навчили мене ставитись до людей більш критично. Ви теж, Павлусь, у вашому майбутньому житті, у вашій праці, ставтеся до себе критично. Провірюйте себе, чи нема диспропорцій у вас самих між словом і чином.

* Коли Норберт-Павло став членом Організації про те немає точних даних.

Між тим, що ви кажете, що зробите, а що на ділі робите, навіть між задуманим вами, а вислідами вашої праці. Все ж таки саме на прощання мушу вам сказати, що через зустрічі з вами я відзискав або може, точніше кажучи, назад закріпив... віру. Коли серед тамошніх умовин життя й буття виростають такі, як ви, є доказ, що ми не тільки мусимо виграти, але що побіда не за горами. Але все ж критичне наставлення таки потрібне, бо й у вас я доглянув багато дечого, що потребувало б коректив, але це є ствердження певного наскрізь позитивного явища у нашій дійсності, що має відношення не так до вас, як до генія нашої нації, що навіть серед найважчих умовин уміє знаходити собі шлях і ціль. Коли ви є такі, як ви є, то, мабуть, мусить бути більше не тільки таких, як ви, але й кращих за вас. Сама судьба судила вам уже навіть сьогодні зіграти надзвичайно важливу ролю. Через вас не тільки я, але через мене й через усіх, що вас бачили й говорили з вами, весь наш актив закріпив себе у вірі, що там, у вас, у цьому найважливішому секторі нашої дійсности, люди живуть, боряться, стремлять до тієї самої цілі. Через зустрічі з вами в кожному з нас почуття Соборности не тільки скріпилося, але ця зустріч дає імпульс до нових успіхів.

Це, одначе, тільки почин. Ваша роля буде історичною, коли ви це все, що бачили й чули, зумієте, як слід, не тільки передати, але так постаратися докладати зусиль, щоб все, нами обговорене було по змозі здійснюване, щоб наша організація створилася, розбудувалася й прийняла конкретні форми. Всього цього, що ми говорили, повторяти вам не буду. Вважаю конечним ще раз на цьому місці підкреслити необхідність налагодження правильно функціонуючого зв'язку. Все проче прийде вже за ним. Запевняю вас при цьому, що я і взагалі всі ми, зо свого боку, доложимо всіх зусиль, щоб так у вашому основному завданню, як і взагалі в усіх ваших там на місцях заходах бути вам помічними.

Першим етапом цього буде висилка сюди до нас

зв'язкового, щодо якого прошу передати кому слід від мене, що мусить то бути людина, яка стояла б інтелектуально на висоті цього завдання і була б здібна до всіх проблем зайняти становище, маючи на всі проблеми вироблену свою думку, а при тому людина не наскрізь теоретична, але теж практична, з відповідним стажем праці в Організації й серед мас. Ще раз запевняю вас, що виделеґована людина знайде у нас повну всесторонню підтримку й змогу себе найкраще проявити.

Я здаю собі з того справу, що більше — вважаю це зовсім природним явищем, що у нас є ще розходження на певні основні питання програмового й практичного характеру. Їх наводити не буду, бо ви їх знаєте. Думаю, що з часом ще багато виясниться. Треба, одначе, Центру, тієї кузні, де б всі ті проблеми обговорювались, перетоплювались в один сильний, здібний до праці, до чину, до боротьби моноліт. Саме біля себе я хочу створити цей центр, про який впрочім я з вами балакав. Треба буде участи в ньому вашого повновартісного відпоручника.

Я вірю, що більше — я певний, що наше положення в скорому часі покращає. Будуть у нас куди кращі спроможності для акції, ніж досі, ніж те, що ви бачили. Вірю я теж, що обов'язково нам вдасться підготовити й скликати конґрес. Вас прошу передати кому слід, що такий конґрес буде мати успіх, взагалі буде рація його скликати, коли так при підготові його, як узагалі в ньому, тамошній терен візьме якнайактивнішу участь. Під підготовою я розумію, що там у вас повинна бути теж поділена праця, себто поодинокі люди повинні думати й працювати над тими проблемами, над якими, на вашу думку, повинен би Конґрес дискутувати і їх вирішити. Зокрема, проблема т. зв. приватної власности та земельне питання мусить там у вас бути основно обговорене, і в цьому напрямку прийняті рішення, що відповідали б тим тенденціям і потенціям, що тепер. існують серед нашого народу. Взагалі, без вашого представництва я навіть конґресу не

ризької Комуни (1870-1871 рр.), який знаходиться на цвинтарі «Пер Ляшез»".*

Друге побачення Бойкова з Вельмудом відбулося тиждень пізніше:

«Зовнішньо, що звернуло мою увагу — це були відтиски червоної фарби на його сорочці. Приглядаючись ближче, я побачив відтиски жіночих нафарбованих уст...»

Коли Бойків запитав його, що зробило на нього найбільше враження в Парижі, то він відповів, що „паризький автомобільний рух. Умілість, з якою шофери їздять, вражає. У нас значно менше авт, а проте зудари дуже часто відбуваються". Друге, що його вразило, — сказав він, — „це багатство, яке видно в Парижі. В першу чергу ота велика кількість крамниць із золотими речами. Це золото в різних формах не тільки є, і його повно, але й видно, що його люди купують". Історичні пам'ятники, як казав він, не зробили на нього великого враження. „Єдиний пам'ятник Здобуття Бастилії йому сподобався".

Після цього розмова перейшла на Україну. Він почав говорити мені значні й дрібненькі речі про українізацію, мовляв, з яким завзяттям українці її переводили. „Я завважив йому, що те вже належить минулому, бо все було зметене, починаючи з 1929 р., після смерти Скрипника. Цього він ухопився і почав мені говорити нібито похвально про Скрипника..."

Ось що він оповідав про Скрипника:

«Скрипник оженився ніби з дуже молодою українкою... Коли в 1928 р., чи в 1929, була здача хліба, і селяни заховували хліб, то Скрипник сам лазив по клунях і витягав селянський хліб. Очевидна річ, це викликало вороже наставлення до Скрипника не тільки селянства, але й української інтеліґенції, головно студентської молоді, яка цієї ворожости не скривала. Скрипник був дуже амбітною людиною і любив всякі

* Цікаво, що в Парижі ніхто не запропонував Вельмудові побачити могилу сл. п. Симона Петлюри. Може при тій нагоді були б його дещо розпізнали, як совєтського аґента.

почесті. Щоб мати якнайбільше почестей, він вірно вислуговувався Москві. Після „октябрської годовщини" (це його означення, хоч на це є українські слова, але він чомусь послуговувався московськими), на якій Скрипник виголошував промову, він, після промови, щоб доказати свою молодість і енерґію, перескочив через естраду, щоб прямо і якнайшвидше дійти до своєї жінки... Самогубством Скрипника ми всі були заскочені, і ніхто з нас не вміє цього пояснити. Припускають, що виною тому жінка...»

Зайшла мова про Порайка, про діяльність якого за студентських часів у Галичині Ол. Бойків добре знав, але Вельмуд нічого не міг про нього сказати — тільки слухав уважно, що йому про нього говорив співрозмовець.

Бойків запитав:

— Чи ті величезні жертви, що їх приніс український нарід у боротьбі з Московщиною, дали йому щось позитивне?

«Він негайно почав вихваляти індустріялізацію України та її величезні досягнення. Також колективізація дала Україні дуже багато. Перш усього вона створила великі резерви землі, якими і тепер і в майбутньому диспонуватиме Україна. Далі, вона продовжила українську територію, бо українці почали заселювати Казахстан, який вже нині можна вважати переважно українським. Майбутнє мусить довести, щоб той Казахстан став цілком українським. Тим самим українська територія щонайменше подвоїться".

Бойків повернув розмову на зовнішню большевицьку пропаґанду, вказуючи, що, хоч большевики називають західній світ гнилим, все ж таки намагаються доказати цьому західньому світові свою працю. Для французького світу вони видають тижневик французькою мовою, який називається «Журналь де Моску». Він дуже добре редаґований, технічно дбайливо видаваний і добре й добірно ілюстрований.

— О, так, я знаю цей журнал, мені доводилося бачити його в Москві!..

«Це мене вразило, — писав О. Бойків, — що ук-

раїнський революціонер мав змогу бачити такий журнал, та ще й в Москві!..

Десь через тиждень приїхав полковник Коновалець. Бойків висловив йому свої підозріння щодо Вельмуда, але полковник відповів:

— Треба буде ще дуже багато часу, щоб із тих людей вивітріло те, що їм большевики загнали в душу й в шпік...

Полковник докоряв Бойкову, що той не знайшов більше часу на розмови з Вельмудом, щоб із його допомогою зазнайомитися з дійсним станом в Україні.

Зустріч із Вельмудом відбулася в присутності Бойкова в одній каварні. Бойків ось так звітує:

«Вони приємно привіталися, і полковник став випитувати Вельмуда про його враження з Парижу. Вельмуд збув цей запит кількома словами і негайно перейшов до індустріялізації України, подаючи цілу низку цифр, як досяг індустріялізації в різних ділянках. Полковник усміхнувся і завважив:

— Знову числа...

Але продовжував слухати висновки Вельмуда. Бойків не встрявав у розмову.

Побачення тривало майже годину. Полковник запитав Вельмуда, коли він думає вертатися. Вельмуд відповів, що — за тиждень, бо „треба спішитися, адже звідтам (себто з СССР) мають прийти люди (себто до Фінляндії). Полковник запитав його, чи вертається він просто до Відня. Вельмуд відповів, що хотів би заскочити до Берліну. Після цього полковник попрощався і сказав:

— Бойків полагодив усі справи, зв'язані з вашим поворотом. До побачення!

Бойків додавав у своїх спогадах:

«Не пригадую собі, чи полковник давав які гроші Вельмутові. Мабуть, ні, бо їх не мав. Тому побут Вельмуда і його від'їзд треба було фінансувати мені тими грішми, які зібрав я потаємно на видання „Українського Націоналіста".

Вельмуд залишився в каварні, а полковник і Бойків поїхали на побачення з Мартинцем, якого було заздалегідь попереджено про приїзд полковника. Полковник зараз же почав дорікати Мартинцеві за те, що не використав перебування Вельмуда в Парижі, щоб із ним зустрітися і довідатися від нього про стан на Україні. Мартинець дуже рішуче „відгризався", заявляючи, що він „у ті справи не хоче встрявати". «Полковник був дуже невдоволений з мене і з Мартинця» — писав Бойків.

Другого дня полковник зустрічався з М. Сціборським і ген. М. Капустянським, але ніякого натяку перед ними не робив про перебування Вельмуда в Парижі. Того ж дня ввечері він від'їхав...

По виїзді полковника, О. Бойків на другий день заскочив до Вельмуда, щоб обговорити справи його виїзду. „Я дуже радо хотів позбутися його з Парижу не тільки тому, що поїдав він мені гроші, які так важко було мені потайки збирати серед українського робітництва... а головно тому, що відчував на собі якийсь тягар. Крім цього, після розмов із Вельмудом, я не здобув до нього ніяких симпатій...

На запит, через які країни він має їхати, щоб добути йому візи, Вельмуд повторив про своє побажання заїхати до Берліну й побачитися по дорозі з інж. Андрієвським. „Це треба йому тим більше зробити, щоб зібрати потрібні інформації про можливості німецької помочі на випадок війни".

Бойків різко завважив йому, що він проти такої політики, себто проти втягання німців на схід: „Поперше — говорив Бойків — вони нам нічого не поможуть, хіба тільки сплюндрують Україну, щоб знову повторився 1918 рік? Ліпше нам розгортати наші власні сили, хай самостійна Україна буде і за сто років, але хай вона буде збудована українськими силами. Чужими силами ми самостійної України не збудуємо".

На це Вельмуд відповів

— Це — правда, і я думаю, що ми в майбутньому матимемо ще багато турбот із німцями, але іншого виходу немає...

Сказавши це, він почав розпитувати Бойкова про тих націоналістів, що перебувають в Берліні.

Бойків відповів, що нікого з тих молодих не знає.

Перед від'їздом Вельмуда з Парижу, коли були вже полагоджені всі справи з візами, Бойків зайшов знову до Вельмуда. Той попросив його дати йому ще трохи грошей, щоб він міг купити деякі речі на дорогу. Бойків передав йому, наскільки пригадує, 500 франків і, на його бажання пішов з ним до великого «Універмагу», недалеко авеню Ваґрам... Він купив собі пару шкіряних рукавиць. Надзвичайно подобалися йому деякі краватки. Коли Бойків завважив йому, що не варта їх купувати, бо на Сході однаково не зможе їх носити, бо це могло б викликати підозріння, — адже там таких гарних краваток напевно немає...

— Так, це правда, — відповів Вельмуд, — але я зможу якось викрутитись...

Така відповідь викликала в Бойкова ще більшу до нього настороженість.

По від'їзді Вельмуда, Бойків негайно написав полковникові Коновальцеві про все те, що йому видалося підозрілим у розмовах із Вельмудом. При цьому зазначив, що „пропаґування колективізації, на яку, за словами Вельмуда, наші молоді націоналісти, мовляв, погоджувалися, це — справа хитрого Панька з заднім розумом. Чому наші „східні націоналісти" не бачили цієї користи наперед і не вели відповідної пропаґанди серед селянства, щоб воно не ставило опору колективізації? Тепер же, коли сотні тисяч наших селян вимордувано в тій колективізації, і ще збільшилася ворожнеча до Москви серед українського народу, маємо ми приймати колективізацію, як щось добре!"

По якомусь часі полк. Є. Коновалець відповів, зупиняючись, зокрема, на справі колективізації. Він признав Бойкову рацію: „до цієї справи треба підходити дуже обережно".

За який місяць по від'їзді Вельмуда відбулося в Бойкова, на просьбу М. Єремієва, який мав зв'язок з польськими колами, побачення. — „У дуже важливій справі", — як заповів Єреміїв.

На зустрічі Єреміїв заявив:

— Мої приятелі-грузини мають вістки з достовірних джерел, що большевики (ҐПУ) вислали до вашої Організації двох своїх аґентів. Це мають бути з походження грузини, які вивчили докладно українську мову, історію, літературу та ознайомилися з життям українського народу. Одного з тих аґентів вони мали змогу описати, як він виглядав зовнішньо: він меншого за середній ріст, худий, брюнет із смаглявим обличчям, має зрослі брови. У часі розмови дуже вимахує руками, значить водночас говорить і руками...

Єреміїв просив повідомити про це, кого слід. Опис відповідав Вельмудові.

Повернувшись додому, Бойків зараз же засів за машинку. Переповівши розмову з Єремієвим, він зробив такі припущення: 1). або попередження відповідає правді, або 2). поляки вже вспіли довідатися про Вельмуда, а може й підглянули його в товаристві когось із націоналістів. В усякому разі, писав він полковникові, „треба бути вам якнайобережнішим з тими людьми зі сходу, бо небезпека велика..."

По якомусь часі дістав Бойків відповідь із Відня. Полковник погоджувався з другим припущенням Бойкова. Про все це Бойків повідомив В. Мартинця і просив його написати Грибівському, що той і зробив.

Залишався Вельмуд у Парижі до перших днів липня. 7-го липня надійшов від нього лист до Дм. Андрієвського в Брюсселі, в якому він повідомляв про свій переїзд шляхом на Україну та просив повернути йому совєтські документи, що в нього переховувалися. Перед самим днем від'їзду Бойків вислав телеграму до Андрієвського, і той зустрів Вельмуда на станції в Льєжі. Побачення тривало яких десять хвилин. «Веселий, добре — навіть із претенсією на елеґантність — одягнений, він казав, що дуже вдоволений з побуту закордоном і сподівається від нього користей в дальшій роботі». Казав також, що бачився з полковником Є. К. і розмовляв з ним про розходження, що зайшло тоді між полковником і Андрієвським, і просив останнього наладнати знову співпрацю.

VIII

Листування

Приїхавши до Берліну, Вельмуд зараз же вислав листа до полковника, помітивши його теж датою 7-го липня:

Пане Полковнику!

Одержав вашу листівку від 4-го липня вже на самому двірці. Дякую за побажання і то тим більше, що дістався нарешті до Берліну. Покищо все гаразд. Господар (полк. Роман Сушко) — вірний собі і продовжує опіку в дусі Відня. Як вам відомо, це у нього виходить не зле.

У Б. (Бойкова) розпрощався зо всіма (? — Є. О.), побажали один одному успіхів і роз'їхалися. Враження в мене залишилися гарні. Звідти ж, як було умовлено, написав листа до п. Андр. Просив також негайно надіслати папери.

Там же у Б. мав нагоду познайомитись з працею Сц. (Сціборського) „Земельне питання". Завваження, оскільки їх просили в мене, надіслав Президентові (Яр. Барановському, президентові ЦеСУС-у). Навіть при поверховному перегляді впадають в очі помилки політичного порядку, невірне насвітлювання історичних фактів та інше. Занадто загально написано і невідомо, на яке коло читачів розраховано. Не можна розглядати земельне питання, як якусь абстракцію. Воно пов'язане з цілістю. Воно є комплекс питань і, як такий, його слід розглядати, розв'язувати. Судячи по ваших словах, характеристиці, автор — досить розвинена, культурна й спосібна людина. Це зобов'язує нас поставити до нього більші вимоги. В Б(ойкова), коли я читав свої завваження, казали, що Сц. буде ними ображений. Це мені буде дуже прикро. Нікого ображати не хотів і не збираюсь. Лише кожну працю, що виходить від імени ОУН, розцінюю, як вексель, по якому доведеться розплачуватись і мені. Тому мушу бути пильним і висловлюю свій погляд незалежно від того, чи подобається це комусь, чи ні. Роблю

це з тим більшою одвертістю, сміливістю, що бачу навколо вас вірних, політично цілком зрілих, енерґійних людей. Вони можуть і повинні дати багато більше, ніж дають. Вважаю можливим до кожного підвищувати вимоги до ступеня квадрату.

Чи не так?

Не журіться дуже, якщо не все складається під матеріяльним оглядом так, як ви цього бажали. Вище за себе ніхто з нас не перескочить. Не знаю, які саме будуть зміни в плянуванні. Але заздалегідь кажу: ми там у себе вийдемо, мусимо вийти з матеріяльних криз швидше, ніж ви. Досить, якщо ви зумієте забезпечити потрібний мінімум для моєї мандрівки, забезпечити утримання й умови праці для мого наслідника.

Закінчую. Чекаю на обіцяний лист. Тоді напишу ще. Це вже буде перед самим від'їздом.

Бажаю вам доброго здоров'я, сил, успіхів у виконанні накладеної на вас високої місії.

Слава Україні!

Полковник Є. К. писав до Вельмуда 11-го липня:

«Дорогий Друже!

За листа дякую. Більше обширно писатиму вам у понеділок. Сьогодні хочу вас спитати тільки, чи й що з справ, про які ми (я й президент) з вами балакали, переказували ви комунебудь в Берліні? Річ у тому, що ви, приміром, мені самому були заявили, що згадали Ірт(енові) про приїзд наслідника. Пояснювали мені це тим, що, мовляв, Ірт. і так був би про це довідався. Розуміється, що це не страшне. Але я хочу ще від вас знати безпосередньо все, щоб, коли б щось вийшло,* бути зорієнтованим, хто й про що був поінформований. Прошу потрібні інформації мені по змозі зараз переслати.

Про інші справи в понеділок.

Всім благом. С. У.

---

* Натяк на те, бо вже тоді (1936-37 рр.) почалась тенденція на розлам в ОУН.

Вельмуд відповів на цього листа 17-го липня:

«Дорогий Друже!

Листа одержав. По можності відповідаю на запит буквально. Зі справ, обговорених і переданих мені вами та Президентом, нікому не переказував. Спроби навести розмови на організаційно-технічні моменти відхилив, сказавши, що всі потрібні питання й речі полагоджені з вами та Президентом. Відхилив також настирливе домагання мого знайомства ще з якимось одним чоловіком, недавно прибулим із Берези. Виходив із тих міркувань, що не мав про нього вашої опінії, та що взагалі перед мандрівкою кожне нове знайомство — шкідливе. Усі розмови в Б. з відомими вам особами мали загальний дискусійний характер. Обговорювались питання перспективи руху, міжнародного положення, нашої пропаґанди на чужині, „Земельне питання" Сц., мої зауваги до них, мої враження з подорожі. Всі берлінці багато говорили зо мною на теми конґресу. Не знаю, наскільки цікаво вам і можливо тут у листі передавати зміст тих дискусій. То певно треба було б вести стенографічний запис для того. Та ще один момент. Про нього Президентові відписав Іртен за моїм проханням. Президент надіслав мені в Б. через Іртена лист. В ньому містилися деякі технічні речі. Лист цей був так заліплений, що той, хто скривав лист до Дін (? — Є. О.), міг цілком вільно ознайомитись зо змістом листа Пр-та до мене. Якщо припустити на хвилину, що Іртен міг бути цікавим, то треба числитись і з тим, що зміст листа до мене він знає.

Бажаю всього найкращого. Чекаю на ваш лист, як також на обіцянку Президента додатково надіслати мені дещо. Врахуйте, що вже третій день безперестанку майже йдуть дощі. Довго не можна мене затримувати».

Полк. Є. К. знову писав Вельмудові 20 липня:

«Друже!

Фінансова справа остаточно полагоджена. Значить, у найближчих днях ви вже певно вибираєтесь

в прогульку. Жалко мені дуже, що теперішня, надзвичайно важка матеріяльна скрута не дала мені можливости все краще зорганізувати. Вірю, одначе, що в скорому часі в нас покращає. Прошу вас тому докладати зусиль, щоб ваш наслідник по змозі скоро приїхав.

Маю я крім того ще багато різних турбот, але мусимо все перебороти.

Ваш лист отримав. За відомості вам дякую. П. докт. не може вам цього дати, що вам додатково обіцяв. Значить, мусите задовольнитись тим, що маєте.

Кладу вам ще раз на серце те, що написав у попередньому листі.

Вибачте, що під час вашого перебування не все так складалося, як би цього бажалося. Можу вас запевнити, що ми за весь час вашого перебування трималися засади — «Чим хата багата, тим і рада».

Бажаю вам зі щирого серця всіх благ, а, зокрема щасливої дороги. До побачення на другий рік.

Здоровлю вас дуже сердечно.

П. С. Написав би вам більше, але боюся, щоб не нарушити тих основ, що всіх нас мусять тепер зобов'язувати. Черкніть мені на спомин ще кілька слів перед вашою прогулькою. Не забудьте нас негайно повідомити».

Вельмуд до полк. Є. Коновальця 23-го липня:

«Пане П-ку!

Обидва листи одержав майже рівночасно. Дякую, як за них, так і за теплоту, одвертість і щирі побажання. Всі питання, порушені в листах, я добре запам'ятав, доведу їх до відома того, кому слід це знати, і подбаю за те, щоб висловлені вами побажання, наслідки наших довгих дискусій, перевелись у життя. Постараюсь також, як мога швидше, надіслати вам відповідні повідомлення. На прогульку маю разом 500 шт. радянських зразків, 50 польських та 500 фінських.* Румунських не дістали. Маю відповідний за-

* Йдеться про різні гроші, які Вельмуд дістав на дорогу.

пас харчів, потрібне приладдя. Під цим оглядом усе зроблено добре. Основна прогулька пішки, почнеться завтра о год 8-ій ранку. Як довго триватиме, тяжко сказати, оскільки останні півтора тижня падають дощі, а це значно ускладнює шлях. Настрій маю бадьорий, сил досить, як і впертости перемогти труднощі. Готуюсь до найгіршого. Все, що буде пізніше кращого, запишу собі в актив, все те буде моє.

Кілька слів про себе. Ви не захоплюєтесь мною. Від себе лише додам: добре робите. Не слід захоплюватись будь-ким, поки ми не перемогли. Якби трапився такий гріх і ви захопились би мною, то тим самим багато втратили б у моїх очах.

Але мені цілком вистачає, вважаю свою місію за блискуче виконану після того, як прочитав у рядках вашого листа, що зустріч зо мною повернула вам щойно втрачену віру, що ця зустріч дає імпульси до нових чинів, до нових успіхів. Найбільш важним для мене є те, що я син свого народу, був тим, хто допоміг вам відзискати, як ви пишете, віру не тільки в те, що мусимо виграти, а й в те, що перемога не за горами. Наближаються часи, коли буду вдома, або там, звідки нема повороту. Не страшить мене й ця остання перспектива. Я тепер знаю, ваш лист є тому доказ, що за рік побуту на чужині я не тільки зростав сам, а ще й дав дещо вам. Це для мене атестат, і він залишиться в моєму серці до кінця життя.

Закінчую. Хоча саме тепер багато хотілось би вам ще оповісти, сказати. Мені все здається, що я слабо вас, не всебічно, інформував, не досить ясно висловлював свої погляди.

Сердечно дякую за опіку й увагу, якою ви мене оточили за останні місяці, відшукування засобів у ці такі скрутні часи для створення мені відповідних умов. Зустріч із вами постійно залишиться в моїй пам'яті.

До побачення. Бажаю вам усього найкращого. Міцно тисну руки.

Слава Україні!

П. Б-ів так і не прислав мого рукопису. Передайте також, прошу, Андрієвському, що надіслані ним папери одержав (ви знаєте, про що йде). Все є гаразд.

Тільки тепер, перед самим від'їздом сказали, що ви просите мене ознайомитись з працею «Аґрарне питання». Як самі бачите, за браком часу, я позбавлений змоги виконати Ваше прохання. Прошу пробачити».

*

Цього листа, як видно з контесту („основна прогулька, пішки, почнеться завтра"), писано вже з Фінляндії. Ми ж тим часом повернемося ще до побуту Норберта в Берліні.

IX

Вельмуд знову в Берліні

Після зустрічі з Андрієвським Вельмуд поїхав до Берліну. Там мав його зустріти на двірці Селешко, але Вельмуд приїхав не тим поїздом, яким його ждали, і тому він із Селешком не зустрівся, а приїхав сам до «Українського Бюра». Оселився він на квартирі в Шарльоттенбурзі, разом із Полуведьком, що на той час приїхав теж до Берліну.

Селешко засвідчує:

«Мав повну свободу рухів і шлявся без контролі по місті. Також при першому своєму побуті в Берліні шлявся він по місті без контролі. Часто вертався пізно вночі додому, і то коли ще не знав німецької мови. Як виглядав його побут у Парижі без французької мови, того не знаю. В міжчасі вів то сам, то в товаристві різних людей, довгі балачки з полк. Є. К. Казав мені Полуведько, що обговорюються пляни праці на СУЗ. Мене до тих балачок ніколи не допускали.

«Раз полк. Є. К. викликав був мене до Ґрунвальду. Там я йому оповів короткий перебіг свого по-

буту в Гельсінґфорсі та схарактеризував Полуведька і Павла. Розказав, що про них думаю. Про Павла я сказав, що може він і добрий і свій хлопець, але чомусь він мені не подобається. Розказав, чому я не ставлюся до нього з довір'ям, бо знаходжу різницю в його описах життя на СУЗ, і в тому, що знаю з преси. Говорив також про те, що Полуведько не долюблював Павла і не вірив йому. Моя думка про Полуведька була така, що це людина своя, розумна, обережна, багато пережив і багато знає про СУЗ.

«Полк. Є. К. сказав, що Полуведько і йому говорив, що Павлові не вірить, але то нічого не значить, бо за Павла ручиться Найденко, старий Січовий Стрілець, якого знають Січові Стрільці. Я спитав тоді, хто знає Найденка, а полковник відповів, що полк. Роман Сушко, здається, його знає.

«По закінченні балачок і усталенні плянів виїхав Павло кораблем до Фінляндії, а з ним поїхали полк. Роман Сушко та Полуведько...»

Ярослав Барановський дещо доповнює:

«Перед виїздом полковника і моїм із Берліну ми бачилися втрійку з Вельмудом та обговорили точно способи зв'язку надалі. Я обстоював, щоб цей зв'язок задержав у своїх руках Вельмуд, бо він уже знає обставини, щоб не треба було інших людей втаємничувати. Вельмуд виявляв охоту чимскорше повертатися, бо довший побут може його розконспірувати. Опісля Вельмуд від'їхав із полк. Романом Сушком...»*

Із посвідчення Оршана:

«Другим поворотом був Норберт у Берліні разом із Полуведьком. Взаємно себе дуже не любили; головно тому була незручна їх ситуація супроти нас, інакше з'ясовували різні справи і, оскільки собі пригадую, на загальніших дискусійних форумах разом старалися не бувати. Полуведько мені сподобався, але Норберта я таки цінив більше.

* Селешко згадує, що з ними поїхав і Полуведько, але Барановський про це не згадує.

«Раз надворі падав дощ, і він, споглядаючи в вікно, сказав:

— Це для мене погано, бо „там" розмокнуть багна, і тяжко буде йти.

«Це мене трохи здивувало тоді, бо він, звичайно великий конспіратор, нагло признався перед нами, що має вертатися через якісь багна...

«Вернувшись з поїздки по Европі, він дуже замашисто поводився на вулиці, наслідуючи, ймовірно, парижан...

«Раз сидів зо мною кілька годин над текстом нової конституції і пояснював мені, як доказувати блеф поодиноких точок. Коли Полуведько іронічно казав, що не варто тратити час над такою „ерундою", то Норберт сказав, що він і так мусить зорієнтуватися, бо, як вернеться, то мусить бути в курсі. Коли дали йому прочитати книжку Сціборського про аґрарне питання, то він її скритикував (на письмі), заявляючи нам, що на СУЗ є куди ліпші знавці цих справ...»

Роман Сушко посвідчує:

«Я зустрів Норберта вдруге в місяці липні, безпосередньо по одержанні завдання від полк. Є. К. їхати з Полуведьком і Норбертом до Фінляндії, переочкурити Норберта, а звідти переболотити його до Совєтчини.

«В виконанні мого завдання мав кілька зустрічей і говірок з Норбертом, і то в прияві полк. Є. К., теж вчвірку з Полуведьком, або сам-на-сам. Тоді я завважив значні зміни в Норберті. Я був розчарований, занепокоєний і докладав мої помічення довірочно полк. Є. Коновальцеві. Найперше мене вражало те, що Норберт став надто за „панібрата" з полк. Є. К., і надто змудрів, став дозволяти собі на критичні завваги відносно руху, дістав уже був від когось (казав мені, що від берлінської групи — Іртен, Новий, Оршан) ідею проблеми "старі й молоді" в ОУН, в суперлятивах говорив про Ярого... Це в головному. В деталях появились в ньому забаганки „паничика", закуповуючи зі мною виряд для болотяного маршу, став купувати не-

потрібні й непрактичні забавки, які не то що були безужиточні в марші, але ще й розконспіровували б місце набуття тих дрібничок. Про все це я дуже точно доповідав полк. Є. К., висловлював думку, що Норберт в міжчасі, подорожуючи по різних осередках, зокрема, побувши в Берліні, не той став, якого ми знали. Полк. Є. К., що в той час був загально й в надто схвильованому настрої через берлінські внутрішні справи, велів не хвилюватися „здогадами", а врешті підкреслив, що саме моє завдання й буде направити в дорозі скривлення Норберта і за всяку ціну практично подбати про його переболочення. Сам же встиг тільки подбати в останні години розлуки з Норбертом якнайбільш приязно й будуючо його наставити.

«Про завдання, доручені Норбертові, мені не було нічого довірено, тому й мої дальші з ним розмови були на теми загальні, ідеологічні.

«Мої труднощі у виконанні завдання почалися вже в першому етапі подорожі — на кораблі. Норберт вів себе на кораблі так необережно, що ще нині вважаю „щастям", коли мені вдалось його, Полуведька і себе рятувати перед пашпортовою всипою.

«Я взяв це тоді на рахунок недосвідчености Норберта в непрактикованій ним ситуації, — сьогодні ж не можу заперечити здогаду, що робив він це навмисне. Тоді негодував я на випадок, але підозріння не мав.

«З приїздом до Фінляндії почались нові випадки. Я жив у Полуведька, він — окремо, бо це було вказаним з огляду на пильність очей фінляндської поліції. Знов таки виявився він „дитиною", коли справляв я йому польово-болотяний виряд. Був такий непрактичний, що виглядало, наче ніколи в житті не робив переболочення, такого, яке знав я від тих, хто мені його передав. Але сумніву в мене не постало тоді в тому напрямку. Бо знав я, що Норберта привів походовий практик-вояк, ба ще й виразно Норберт мені пояснив, що він, ідучи в дорогу, не був посвячений, куди, що й як, і він навіть не смів питати про підготову виряду, напрям маршу, його можливості,

труднощі й небезпеки. Воно — таке сказане — логічне й правдоподібне і не сміло сумніву висувати в правдивість сказаного. Підкреслюю виразно: полк. Є. К. ясно мені сказав, що доручає цю „практичну" працю пересправ якраз мені, вправному „польовикові", бо Норберт — новик.

«Нині не можу позбутись сумніву, що Норберт ніколи не робив тижневого переболочення нелеґально, а щойно при помочі своєї совєтської сторожі, що підвела його з партнером аж до фінляндської межі.

«Не перелічуючи деталів, які мене тоді хвилювали до крайности, стверджую загально, що поведення й наставлення Норберта в часі трьох тижнів місяця липня, себто часу перебування в Фінляндії було таке, що, хоч як не бажав зголошувати полк. Є. К. своїх сумнівів відносно всього підприйняття з Норбертом, бо, як сказано, полк. Є. К. мав тоді поважні переживання, — я все ж таки, кермуючись почуттям обов'язку, зголосив мої сумніви полковникові, називаючи Норберта пройдисвітом, що не заслуговує довір'я, і за це наразився від полковника на дуже прикрі листовні відповіді, а навіть, по моєму повороті, мого докладу не було прийнято під увагу. Коли ж, через дальше поступовання Норберта, і друга моя місія в Фінляндії мусіла невдатись, то мені пришпилено епітет „невдачник", замість заглянути справі в корінь.

«Ствердити повинен, що мої сумніви відносно Норберта не походили з підозріння в зраді, але тільки в недолужності до підприйняття. А що вибору, оскільки мені відомо, не було, то я навіть не думав не виконувати завдання. Бо виходив із думки: краще з трудом і недосконало, як нічого не зробити.

«Був тоді такий факт: Полуведько, бачачи поведінку Норберта, вже впередодні мого виїзду з Норбертом із Фінляндії до Болотівки, серед хвилювання й нерішучости піддав мені пересторогу:

— Я противлюсь тому, щоб ви виправлялись разом із Норбертом в безлюдну лісову гущу. Він кремезний, не то що ви. А що буде, як він вас силою за-

бере з собою, бо ж врешті хто знає, що собою являє Норберт?

«Запитаний про докази недовір'я, не міг Полуведько їх уточнити, і ми могли лише ствердити „хлоп'ячість" Норберта, його задерикувату незрівноваженість, а тому якраз і конечність дати йому доброго супровідника в незвичайну путь. Така була, зрештою, ясна директива полк. Є. К. Я в дорогу пішов, завдання виконав. Виконав так, що навіть непрактичний в такому марші Норберт не міг зблудити. І мої сумніви й недовір'я до Норберта стали окреслюватись після того, коли він „попав" очкурникам (прикордонній — фінляндській — сторожі).

«Після того, як удалось нам із ним порозумітись, і з того, що мені при переслуханні вдалось дізнатися від фінляндських поліцаїв, прийшов я до переконання, що Норберт, в останній хвилі свого очкурення, настрашившись небезпек дороги, рішив завернути й піти іншим шляхом „поставленим йому в перспективі" інженером чи полк. Є. Коновальцем.

І я, і Полуведько вирішили, що Норберт дав себе зловити очкурникам добровільно, а не попав сліпим припадком.

«Норбертові ми цього не говорили, але він завважив наше обурення й підозріння. Він — на це — зовсім відмінився від того бундючного, яким був перед нашою виправою, він став скромним і слухняним, аж диво. Можна було наглядно бачити, що людина пережила духову скруту. Тут були на лице* факти, а не захлистування високопарними словами. Словом, я в душі „простив" Норбертову трусість, а зрештою — нічого було робити. Я мусів разом із ним залишити Фінляндію і перенісся до Пустійки (Естонії — Є. О.). В порозумінні з полк. Є. К. сплянував я переправу іншу, яка й відбулась.

«Зазначую, що другої переправи, її ризиковности Норберт не передбачав, і коли почув мій проєкт, був перераженний. Щоправда, той проєкт був висунув

* Тобто, справжня дійсність вийшла на зверх.

полк. Є. К., але тільки, як піюм дезидеріюм,* якого не вдасться сповнити, бо совєтчики не дадуть візи. Та коли явилась нагода, з огляду на одноразову „оказію", я її прийняв і здійснив.

Знов більше як два тижні жив я в готелі в одній кімнаті з Норбертом. Мабуть, насторожений моїм невдоволенням з його поведінки й невдачі, він так поводився, що затер усі сліди мого недовір'я.

«В якому він був тоді зовнішньо-духовому наставленні свідчить його послідний лист, писаний до мене в момент перед виїздом. Ніхто не може з того листа вичитати хитрости чи нещирости.

X

Дальше листування

Вертаючись отже до листування Вельмуда, яке в багатьох пунктах доповнює й вияснює нам факти, що про них писав полк. Р. Сушко, — а найголовніше вияснює нам, чому полк. Р. Сушко не мав успіху в полк. Є. К., коли висловлював перед ним свої сумніви щодо особи Вельмуда; цей останній дбав про те, щоб полк. Є. К. зберігав собі й надалі про нього найкращу думку.

Після листа з 23-го липня, який ми подали в своєму місці, в листуванні між Вельмудом і полк. Є. К. постає перерва: відбувається перша спроба переходу совєтського кордону, що закінчилася, як ми вже знаємо з свідчення полк. Романа Сушка, затриманням Вельмуда ще на фінляндській території.

В цій справі Вельмуд пише до полк. Є. Коновальця дня 22-го серпня 1936 року:

«Дорогий п. Полковнику!

Пробачте, що довго не писав. Закінчую для вас великий звіт про обставини затримання та балачки під час ув'язнення. Його вам передасть Господар** під

* Pia desideria (лат.) — нездійснені бажання.

** Так називав Вельмуд полк. Романа Сушка.

час особистого побачення. Поштою не слід пересилати.

Але зараз усі думки навколо одного — як здійснити задумане, як пуститися в мандрівку. Згадуючи свої балачки з вами, наповнююсь, часом, просто відчаєм, бо бачу, що під теперішню пору ви теж обмежені в засобах моєї переправи.

Сам я на чужині ще більше безпорадний, і всі надії покладаю виключно на вас.

Господар запропонував мені вже напевно відомий Вам проєкт. Він дорівнюється тому, щоб самому лізти до дідька в пекло. Дуже добре здаю собі справу із значення моєї подорожі туди для всієї організації в цілому. Тому, якщо ви не маєте чогось іншого, я згоджуся на проєкт Господаря. Прошу лише, настирливо прошу, допомогти мені дістатись. Нетерпляче чекаю з години на годину, з дня на день, буквально, ваших вказівок. Непотрібно багато писати. Сподіваюся, що ви зрозумієте той стан, в якому перебуваю, як сподіваюся, що ви знайдете потрібну розв'язку. Чекаю на ваш лист».

28-го серпня він знову писав до полк. Є. К.:

«П-не П-ку!

Сьогодні минуло два тижні, як мене звільнено з арешту. Весь цей час нетерпляче чекаю на ваш лист. Перебуваю в стані великого напруження. Переслідує лише одна думка, як і є цілком ясним, що мушу за всяку ціну дістатись, додому. Цього вимагають інтереси організації, це є досить очевидним, само собою зрозумілим, що треба було якось це доводити або обґрунтовувати. Але так само ясно мені, що успішно провести свою мандрівку без вас не можу. За останні часи до мене приходить думка на свій риск, страх і відповідальність кинутись наосліп через межі до Ельдорадо (СССР, — Є. О.). Це єдине, що я сам без вашої допомоги можу зробити. Але я гоню ці думки від себе, будучи переконаним, що з вашою допомогою винайду інший шлях.

Таким конкретним, реальним шляхом уважаю пропозицію Г-ря. Нагадую собі вашу розмову зі мною, коли ви, жартуючи (це було в Відні), пропонували

мені подорож пляновану тепер Г-рем. Чим більше над цим думаю, тим більше цей Г-рський проєкт мені видається здійснимим, хоча має в собі багато небезпек, ризика. Але, власне кажучи, всі мої мандрівки за останній рік, то суцільний риск. То чому ж не ризикнути тепер, коли так конче, як ще ніколи, потрібна ця моя мандрівка, коли того вимагають інтереси цілости.

Отже, я не тільки вже дав згоду на пропозицію п. Г-ря, але більше того — настирливо тепер прошу вас, якмога швидше затвердити її й почати реалізацію. При чому найкраще це робити з місця теперішнього осідку, як безпосередньо межуючого з Ельдорадо. Якщо це не можна зробити з тим папером, який маю, то варто підшукати інший і з кимсь сюди переслати й обміняти на мій. Радимось з Г-рем щодня. Обидва прийшли до висновку, що в усякім разі недоцільно мені тепер віддалятися від меж Ельдорадо. Недоцільним є моє повернення до Відня чи до Б(ерліну), або в будь-яке інше місце. Треба сидіти й чекати тут, в цьому місті, що є невелике, але недалеке меж і дешеве. Будь-яка подорож моя тепер — зайва витрата грошей, бо так чи інакше я мушу дістатись й дістануся додому, або загину. Тому прошу не віддаляти мене від меж.

Вважаю жартом пророкування мені п. Г-рем долі еміґранта. Цього не буде й не сміє бути, поки маю бути чимсь корисним на рідних землях. Мені здається, що й ви погодитесь з тим, що моє місце тепер, коли я не провалений, там, а не на чужині.

З вдячністю згадую вашу заяву, зроблену мені в Б., що, коли під ногами вдома в мене буде горіти, аби я пам'ятав, що й на чужині я знайду підтримку, можливість працювати на діло Визволення.

Але тепер, коли можу й є потрібний вдома, прошу, дуже прошу, якмога швидше, поки ще літня пора, поки не почались осінні дощі і буде можна відправити сюди мого наступника (на щастя, дощі перестали), почати негайно реалізацію висловленого ще в Відні й тепер запропонованого Г-рем проєкту.

Два тижні не маю від вас вісток. Чекаю на них нетерпляче кожної години, кожного дня.

Вітайте Пр-та». (Яр. Барановського, — Є. О.).

А ось і останній лист Вельмуда до полк. Романа Сушка, що про нього Сушко писав: «Ніхто не може з того листа вичитати хитрости чи нещирости». Про цей лист п. Стахів посвідчував:

«...Турист написав Сушкові через мене дуже панеґіричного листа, хоча висловлювався про нього дуже неґативно...»

Ось цей лист·

4. IX. 1936. Вечір.

Любий Друже!

Сьогодні ранком Тогобічний (Полуведько, — Є. О.) надіслав гроші й повідомив, що приїхати не може. Вирішивши справу не відкладати, відразу пішов до бюра сам, і вже тепер маю все готове. Коли прийшов, там сказали, що дозвіл є, та що вони про це вже послали повідомлення до Тарту. Попросив мій папір, оглянув і запропонував зайти через деякий час. Прийшов. Каже мені: — Все гаразд! Питає, в який день маю намір їхати. Відповідаю, що бажав би, якщо немає ніякої затримки, їхати сьогодні.

— Але ж ви тоді встигнете бути лише на одній виставі.

— Так, це правда. Але я буду бачити саме ту виставу (Штіллер Дан), заради якої, власне кажучи, туди й їду. Решта, мовляв, мене мало цікавить. А до того ж, кажу, маю простудіювати ориґінал праць критика Бєлінського. — Ну, а якщо ви, додаю, маєте щось проти моєї сьогоднішньої подорожі, можу її відкласти.

— Боже борони, я більше шкодую, що ви всіх вистав не побачите.

Заплатив я йому додатково 117, вислухав деякі практичні поради, взяв усе, що мені треба, і ось тепер дивлюсь на годинник, чекаю на поїзд. Завтра, коли читатимете цього листа, справа вже буде розв'язана. Або — або. Сподіваюсь, що все буде гаразд. Ви мене

підбадьорили своїм останнім листом. Не уявляєте собі радости й глибокого схвилювання, коли читав його. Щирістю, теплотою, бадьорістю просякнутий він. А від цього тепліше, бадьоріше, певніше стало й мені. Линула думка: коли двоє одиниць єдиного націоналістичного цілого так можуть, за відносно короткий час, наблизитись, відчувати потребу взаємоконтактування, бажання якмога краще допомагати один одному, то ці одиниці можуть і мусять багато зробити. Нами керує одна мета, одна ідея: Воля, Соборність, щастя й розцвіт нашого пригніченого народу.

Це нас з'єднує в великий моноліт, грізну силу. А коли до цих загальних чинників приєднується ще й почуття особистого наближення, взаєморозуміння — сміливо можна твердити, що не існує сили в світі, здібної зупинити нас на шляху до перемоги.

Багато дечого побачив я на чужині. Дещо з того відчую напевно ще й пізніше, вже вдома. Зараз воно є десь у підсвідомості. Але найголовнішим своїм придбанням уважаю особисте знайомство з тими, хто очолює й репрезентує наш рух на чужині.

Чи задоволений я тим, що побачив? Так! Кажу „так", хоча й не з усім познайомився, не все ще побачив. Дозволяю собі казати „так", бо те, що побачив, судячи по тому, що саме це мені показали, є репрезентація наших найкращих сил. Дозволяю собі сказати „так", хоча здаю собі справу, що існує дещо недороблене, існує ще те, чого непотрібно було б бути. Думаю, що ці недоробленості ви знаєте й бачите краще за мене, тому й не зупиняюся на них.

П. Мудрий (полк. Є. К. — прим. Є. О.) — символ, прапор боротьби, її практичний організатор. Разом із ним — ви, канцлер (Грибівський, — Є. О.) та інші старші товариші тепер є для мене втіленням того кращого, що залишило нам наше славне, недавнє минуле із збройної боротьби за державність, і, оскільки це так, нестрашною є моя „зарозумілість", якою дорікав мені п. Мудрий. При всій своїй „зарозумілості", я ніколи не дозволю собі іґнорувати старшого націоналіста. Навіть тоді, коли в чім сперечався з вами або з кимсь іншим,

ніколи не пропускав вздовж в/висловлювань, приймав їх під увагу, з ними рахувався твердо, заступаючи свій погляд, поки мене не переконано. Інколи цим робив вам прикрість. Знаю це й прошу пробачення, якщо чимсь колись образив. Але вірте, не добре було б, коли б я лише слухав, замовчуючи свою думку. Не добре було б і зле. Хотілось би ще багато чого написати, хотілось би написати про свою віру в нашу перемогу, про неминучість її, про те, як пишаюсь з того, що я в русі, я його один із невеликих організаторів, про те, як гордий я з своєї приналежности до української нації. Не соромлюсь цього, ні. Готовий кричати це на ввесь світ. Так, ми ще в неволі. Так, сотні років чужинці гуляють на наших полях. Так, ми не маємо ще своєї Державности. Так. Це відноситься до моєї критики за рутено-хахлацтво, розперезаність, несолідність, театральство, критиканство замість праці, безідейність — в сумі нездібність державницьку.

Але ми не склали зброї. Всупереч ворогам збереглись, як національне тіло. В невимовно тяжких умовах не тільки зберегли себе, але й розвиваємо, хоча й поволі, свою культуру, прикмети, які потрібні будуть для України — Великої Держави. Після спроби визволення 1917-20 рр. готуємось до нового збройного рішального зудару. Свідомі абсолютної неминучости, конечности збройної боротьби, вперто, в глибокому підпіллі виповнюєм наші сили, працюючи, віримо в свою правду українську, націоналістичну й звідти, з підпілля, вам, братам своїм, я передаю:

„Слава Україні! Цей клич несемо в свойому серці. З ним організуємо нарід. З цим кличем на устах вмирали наші батьки, брати, з цим кличем ми неминуче переможемо!"

Ще я хотів би через вас передати п. Мудрому (полк. Є. К.) мої почуття глибокої пошани й вдячности. Тієї уваги й опіки, якою він оточував мене в Европі, я ніколи не забуду. Передайте йому мій сердечний привіт. Перекажіть йому, що в момент найбільшої небезпеки, якій підлягатиму завтра вранці і вдень, і пізніше, я думками весь час буду з ним і Пригодою. Це допомагає, підбадьорує, надає більше сил.

Міцно обіймаю, тисну руки. Бажаю вам усього найкращого.

Слава Україні!

П. С. Пишу тільки вам і кілька цілком потрібних слів Тогобічному. Більше нікому не писав. Повертаю посвідку. За винятком одного листа з Амстердаму, якого я відправив на Б., нічого не було. На пошті залишив заяву, щоб гроші, які, можливо, прийдуть від вас, були повернуті тому, хто їх до мене відправив. Здається, все».

В короткій записці до Полуведька Вельмуд того ж 4-го вересня писав:

«Дорогий Друже!

Сьогодні ранком одержав гроші від Тогобічного (себто від Полуведька ж — Є. О.) і сьогодні їду виконувати завдання. Дозвіл одержано. Покищо все гаразд. В адрес Б. Мекл. 73 надіслав докладного листа фір* Кіндр. (для Сушка, — Є. О.). Туди ж вклав посвідку п. Господаря. Перевірте, прошу, одержання. Все посилаю летунською поштою. Вітайте п. Мудрого.

Слава Україні!

Повертаю одне фото, яке забув вкласти до листа в адрес Б.(ерліна). Попередьте, що це фото п. Господаря (Р. Сушка, — Є. О.)»

Так закінчився перший побут Вельмуда-Норберта-Павлуся в Західній Европі.

XI

Другий приїзд Вельмуда

Про дальший хід подій довідуємося головно з записок Я. Барановського, якого Вельмуд звав завжди

* Німецьке слово, означає »для«.

Президентом (Яр. Барановський був головою Централі Українських Студентських Організацій — ЦеСУС):

«По якомусь часі прийшов умовлений лист, який стверджував, що Вельмуд заїхав. (Але ще 15-го вересня Пригода запитував листом інж. Андрієвського про Приймака, — Є. О.). Тоді я дістав доручення полагоджувати кореспонденцію з СУЗ. Наступив обмін листами на основі умовленого коду, ще, мабуть, Хом'яком, на російській мові. Адреси були дві: одна стала, в Харкові, а друга теж у тому місті, але на випадок, коли б перша адреса не відзивалась. До нас приходили листи на адресу, яку взяв із собою Вельмуд. Листовно мали теж повідомити вони, коли приїде знову хтось для вишколу. Обіцяв Хом'як і Вельмуд, що пришлють двох людей. У листах тамтуди ми все обстоювали присилку тих людей, а вони все відкладали.

«З кінцем вересня 1937 р. повідомив телеграфічно на звичайну адресу, на яку писано листи, Вельмуд, щоб прибув хтось до міста Ґ., де він ждатиме в каварні в означеній годині, в якій подав, що конечний є приїзд Вождя, а також і грошей. Я повідомив негайно, телеграфічно, Вождя, який доручив мені тамтуди їхати, сам Вождь мав намір старатись про візу. Найскорішим поїздом виїхав я до означеного міста, гроші мали прийти на адресу інж. Д. Андрієвського.

«Приїхавши до Брюсселя відвідав я інж. Андрієвського. Він уже знав про приїзд Вельмуда... Мав теж умовлену зустріч в Ґ. Я подав йому до відома, що на його адресу прийдуть гроші, просив привезти їх мені негайно до Ґ., та подався сам туди.

В умовленому місці не прийшлося мені довго ждати. До каварні прийшов Вельмуд за яку годину. Ми перекинулись кількома словами. Вельмуда дуже непокоїла вістка, що не приїхав Вождь. Ми пішли на пошту, щоб поспитати телефонічно Вождя, як справа з візою.

«На пошті я викликав число телефону і говорив із Вождем, який мені сказав, що не може приїхати, бо не дістав візи, щоб я сам поладнав усі справи та передав Вельмудові гроші, яких висилку він уже зарядив.

«Потім, на доручення Вождя, я передав слухавку Вельмудові, з яким він безпосередньо говорив довший час. Змісту балачки я не чув, бо вона відбувалася у замкненій телефонній будці. Вельмуд дістав від Вождя число його телефону й доручення, щоб він кликав його ввечорі.

«По полудні ми зустрілися знову, говорили на загально політичні теми. У Вельмуда відчувалась незорієнтованість. Я про те навіть йому сказав. Він оправдувався тим, що тепер у морській службі живе відірваний від життя, і тяжко йому бути в курсі справ. Знає лише те, що йому скажуть, коли стрінеться з кимось, що до нього приїде, а це буває рідко. Конечно мусить бачитись із Вождем, щоб йому здати звіт. Він вправді міг би мені це сказати, і Вождь телефонічно йому це радив зробити, але він дістав „звідтам" наказ, що не сміє про стан організації говорити нікому, лиш Вождеві.

«Увечорі ми говорили ще раз телефонічно з Вождем. Говорив Вельмуд та переказував, згл. „звітував" дещо. По тій балачці успокоївся та сказав, що вкоротці приїде знову, але наказував, що мусить бачитися з Вождем, а те, що він не може дістати візи, то це компромітація для нас. Вони можуть прислати сюди чоловіка, а ми не маємо свободи рухів.

«На другий день приїхав автом Андрієвський та привіз гроші, що їх я передав Вельмудові. Він поробив закупи, зокрема подарунки деяким знайомим.

«Цим разом враження від Вельмуда було неґативне. Здавалося мені, що він став іншим. Затратилась безпосередність. Став дуже нервовим. Я вправді пояснював це собі його страхом перед сліжкою, але все ж таки ремінісценції були неґативні.*

«Назагал, стверджував він, що робота йде, але про деталі не знає; хотів подати Вождеві персональ-

* Нервозність Вельмуда піддає думку, що, можливо, вже того дня мав відбутися замах на Коновальця, але він не приїхав.

ний склад центру, але це може сказати лише Вождеві. Ми доповнили код. Я передав йому більшу кількість літератури, яку він частинами заніс на корабель. Корабля я не бачив, хоч пропонував Вельмудові, щоб мені показав. Твердив він, однак, що це може навести на слід. Все ж таки, ввечорі я пішов над канал і бачив там два большевицькі кораблі, товарові. Однак назви тяжко було мені побачити. Вельмуд оповідав мені, що він повнить службу радиста. Я настирливо клав питання йому відносно техніки його приїзду. Вельмуд відповідав повздержливо досить, але запримітив я, що він неспокійний, що я підозріваю його, що він говорить неправду. На одну з чергових зустрічей приніс мені кілька речей з покладу: кілька плякатів, трохи білого хліба, пасту до зубів тамошнього виробу та папірці від цукорків. Я зрозумів, що це на доказ, що він звідти приїхав. Я це від нього взяв і привіз із собою, що було відповідно використано.

«По повороті я бачився з Вождем. Точно передав зміст балачок з Вельмудом, підкреслюючи одночасно, що я запримітив зміну в нього, а поведінка його виглядає для мене підозрілою. Це саме передав Грибівському, по його повороті з-за океану. Грибівський виявив велике невдоволення, коли довідався, що Вельмудові передано гроші...»

А ось засвідчення інж. Дм. Андрієвського (писане від третьої особи):

«...Ще 15-го вересня Пригода запитував листом до інж. Андрієвського про Приймака. Від того часу Андр. більше не одержував листів від Пригоди; в кожнім разі вони не збереглися. Не знати, чи не листувався він, або Приймак, із ким іншим. Андр. перестав цікавитися тією справою, про яку йому ніхто нічого не нагадував. Роздумуючи над нею, він уважав, що висліди, які він бачив від подорожів Пригоди й Приймака, не виправдували того ризика й накладу праці та коштів, які вимагали.

«Аж ось у вересні 1937 р. Андр. дістає листа від Пригоди, яким заповідається приїзд Приймака. Андр. не добачав рації того приїзду, але, поставлений перед

фактом, мусів відбути побачення і мав повідомити про нього полк. Є. Коновальця.

«За кілька днів після листа Андр. дістав телеграму в українській мові, але латинськими літерами, з того порту, де колись причалив Пригода. В ній Приймак просив прибути в означене кафе, в якім він має чекати рано від 10 до 12 години і по полудні від 2 до 4, і то протягом трьох днів. Андр. виїхав щойно на другий день, у вівторок по полудні, і дійсно знайшов Приймака в указанім місці. До речі, вибираючись на побачення, Андр. умовився з одним приятелем українцем, що він товаришуватиме йому в подорожі і при побаченні, не виявляючись перед Приймаком. Але приятель спізнився на поїзд, і Андр. поїхав сам.

«Від Приймака Андр. довідався, що він прибув закордон совєтським кораблем, на якому був радіотелеграфістом.* Говорячи про це, він не робив враження, що брав поважно своє становище. З розмови виявилось, що Приймак запросив на побачення також інших осіб, як зрозумів Андр., із оточення полк. Є.К., але кого власне — не пригадує. Нічого важного Приймак не сказав Андр-му, і цей останній дістав переконання, що рація його приїзду полягає в побаченні з іншими особами. Він узяв кілька витинок з української преси, але обтяжувати себе не хотів. В поводженні не справляв враження, що пильно конспірується. На запит, чи не стежать за ним совєтські агенти, відповів, що це — можливо. Вкінці Андр. від'їхав, полишивши Приймака чекати викликаних осіб.

«Другого дня в середу по полудні до Андр. з'явився Барановський і сказав, що він приїжджає з Ґ., де вже бачився з Приймаком рано, і має туди знову вернутися; що на адресу Андр. мають прийти гроші, які треба йому передати. З тим Барановський від'їхав. І справді, в четвер рано надійшов пакет із 1,000 ам. долярів, а десь коло першої години зателефонував Барановський і просив Андр-кого негайно привезти гроші, бо корабель Приймака відчалює того ж дня.

* Як легко став Вельмуд »радіотелеграфістом« на кораблі...

Андр-ий негайно автомобілем повіз гроші до Ґ. На нього в кафе чекали Барановський та Приймак. Поспішно відбулась передача грошей. Під час розмови Андр-ий сказав, що, за газетними відомостями, большевики пірвали ген. Мюллера. Та новина не справила особливого враження на Приймака, або серед суматохи його не помічено. Приймак зараз же відійшов, бо мусів спішитись на корабель.

«Пообідавши разом із Барановським, Андр-ий від'їхав до міста свого побуту, де мав здибатися з Бар-им о год. 17.30. Але Бар-ий не явився в означене кафе і на 19-ту годину, чим немало занепокоїв Андр-кого. Була думка, чи не доведеться заалярмувати поліцію і вказати на совєтський корабель. Але коло 19 чи 20-ої години Бар-ий зателефонував до Андр-кого, і вони зійшлися в кафе. У відповідь на закиди Андр-кого, Бар-ий відказав, що мав полагоджувати різні справи, а тому запізнився. Від'їхав він того самого вечора.

«З огляду на його побачення з Приймаком, Андр. не бачив рації звітувати перед полк. Є. Коновальцем і подавати свої помічення.

«Відтоді Андр. не мав жадних відомостей ні від, ні про Пригоду та Приймака...»

Оповідання Андрієвського в подробицях розходиться з оповіданням Барановського, який своє оповідання занадто зсинтезував. Думаю, що оповідання Андр. в тих частинах, що торкається його побачень з Барановським та Приймаком, точніше.

Згадка Андр-го про ген. Мюллера, якого пірвання припадає саме на час призначеного полк. Є. Коновальцеві побачення, вказує дуже ясно, якої небезпеки уникнув тоді полковник, не з'явившись до вказаного порту. Не виключено, що та небезпека загрожувала всім тим особам, яким було призначене побачення, але, з огляду на відсутність головної особи, себто полк. Є. Коновальця, намічений акт не був зреалізований, бо щоб завчасно не відкрити карти. Може бути, що їх усіх малося в той чи інший спосіб захопити на совєтський корабель...

XII

Третій приїзд Вельмуда-Павлуся

По від'їзді Вельмуда до СССР з Роттердаму, де він бачився з Андрієвським і Барановським, відновилося листування по встановлених адресах. Про це свідчив Я. Барановський:

«У листах ми все обмежувалися до загальних речей. Найважніше йшло про те, щоб вдержати тяглість зв'язку на випадок найважнішої потреби.

«В одному листі повідомлено, що приїде Вельмуд. Місця не подано. В перших днях лютого 1938 р. телефонував мені полк. Є. К., що його викликав телефонічно Вельмуд із одної з північних пристаней і що за тиждень буде він у котрійсь із пристаней Голляндії.

«У перших днях лютого виїхав Вождь до Берліну. Ми умовилися, що поїдемо разом до Голляндії. Мали ми зустрітися в Амстердамі у Колосовського. Вождь твердив, що він мусить особисто бачитися з Вельмудом. В умовлений час ми приїхали до Колосовського. Там був теж Мих. Колодзінський, що співпрацював тоді з Колосовським. Кілька днів прийшлося ждати на вістку від Вельмуда. Він мав повідомити полк. Р. Сушка про свій приїзд — на поштову скриньку або телефонічно. На четвертий чи п'ятий день прийшла телеграма від Сушка, щоб його кликати. Грибівський переказав, що кликав Вельмуд і повідомив, що буде ждати о год. 8-9 ввечері у місті Д. в парку біля пам'ятника...»

Грибівський зі свого боку посвідчував:

«...В означену годину був я в помешканні Сушка і говорив телефоном з Павлом, який дуже хотів довідатися, де перебуває полковник Коновалець. Відповів я, що не знаю, і спитав, про що йде. Відповів, що він, Павло, має обмаль часу, хоче бачитися з полковником, і тому треба полковникові скоро їхати до Р. (чи до Д? — Є. О.). Чекати він його буде від наступного дня в Р. у малому садку (він єдиний в Р.) біля

пам'ятника, о год. 9 ввечері. Це мені не подобалося, і я настоював, щоб побачення відбулося в якомусь льокалі і не вночі. Противився тому Павло, кажучи, що для зустрічі вдень, і до того в льокалі, дуже небезпечно. Телефонував я до Берліну. Упевнившись, що там полковника нема, доручив я, щоб з приїздом полковника негайно йому передали, що я маю важливу справу подати до відома. Водночас ходило мені про те, щоб якнайскорше зловити Барановського... Наступного дня знов я мав телефон від Павла. Повідомляв він мене, що в садку зустріч неможлива, бо садок раніше зачиняють. Він, Павло, чекатиме в назначеній годині біля воріт садка. Питав мене, чи полковника вже повідомлено. Я його заспокоїв, сказав, що полковник уже в дорозі до нього, але я ще буду мати змогу повідомити його посередньо про зміну. Павло додав, що він зі свого боку вишле негайно листа до Амстердаму на адресу, яку йому був дав полковник. Того самого дня вдалося мені зловити Барановського по телефону. Поклав йому на серце, щоб він без затримки їхав у Р., щоб бути з Павлом ще перед приїздом полковника. Так і сталося: полковник прибув на місце одну добу пізніше від Барановського...»

Передаю слово Я. Барановському:

«Я поїхав скоріше у ту місцевість, щоб розглянутися вдень, де умовлене місце. Це мале містечко. Умовлене місце знайшов. Над вечір приїхав Вождь. Ми пішли проходом по місті. Людей було дуже мало. Містечко світило пусткою. Я звернув увагу Вождеві, щоб він не йшов на умовлене місце, а ждав у якомусь льокалі, поки я приведу Вельмуда. Вождь не погодився на це, а хотів іти сам, бо не знати, мовляв, чи зможе Вельмуд відійти на довший час.

«Ми прийшли в умовлений час до парку. Темно, пусто і самітньо. Це мене занепокоїло. Час минав, парк зачинено, а Вельмуда нема. Ми ще з годину проходжувалися навкруги парку. Вождь говорив, що колись будемо це фільмувати, бо це зовсім ніби в фільмі. Вкінці показалася чиясь постать — це був Вельмуд.

«Ми привіталися і разом поїхали до Р., де вже мав перенестися корабель, що ним приїхав Вельмуд. Привіз ніби дерево, а вантажив ґуму.

«Цього вечора ми багато не говорили. Зустрічались в наступних днях у різних льокалях, зокрема у каварні «Атлянта». Вождь жив у готелі «Централь». Мені невідоме, під яким прізвищем, — я його там не відвідував. Я жив у готелі «Метрополь», під прізвищем Бора. Зустрічались ми в льокалях, на вулиці, так і розходилися.

«Бачилися ми все втрійку, але Вельмуд настоював кількакратно, що він має справи, які мусить обговорити в чотири очі з Вождем. Останній відкладав цю балачку. Вкінці, одного вечора, по одній розмові, коли я сказав Вельмудові, що мені дивно, як він свобідно собі з нами ходить, чейже можуть його слідкувати, Вельмуд виявив велике поденервування. Вождь і я зауважили це і вияснювали, беручи на карб гохштаплерки Вельмуда.

«При найближчій зустрічі Вельмуд запропонував пройтися по місті. Я відмовляв від того і твердив, що найбільш конспіративно все ж таки сидіти в льокалі, а не швеньдатися по вулицях. Вельмуд не давав себе переконати. Настоював на тому тим більше, що може це його остання зустріч, бо, мабуть, корабель від'їде, а він має ще з Вождем говорити. Вождь радив мені залишитися в каварні, а він піде трохи з Вельмудом. Я не погоджувався на це, мотивуючи, що мені краще самому піти.

«На ділі, мене затривожила охота Вождя йти пізнім вечером (год. 21) сам-на-сам із Вельмудом на прохід, а бачив я, що Вождь настоював радо на тому.

«Вельмуд „конспіративно" вивів нас, ідучи другим боком вулиці вздовж каналу на передмістя. Поведінка Вельмуда непокоїла мене. Вкінці ми зустрілися з Вельмудом. Вождь захотів говорити в чотири очі з ним, тому я йшов п'ять кроків ззаду. Так ходили ми коло півгодини. Вождь виявив охоту піти до якоїсь кнайпи, щоб загрітися. Ми пішли й замовили чай. Випивши його, Вождь, на пропозицію Вельмуда, вийшов ще пройтись, а я, на доручення Вождя, мав залишитися.

«За десять-п'ятнадцять хвилин обіцяли вернутись, як казав Вождь.

«Вони скоро вийшли, а я залишився, читав часописи і ждав. Ждав п'ять, десять хвилин, далі півгодини, годину. Вони не поверталися. Я — неспокійний до божевілля. Виходжу на вулицю — ні живої душі, темно, зимний морський вітер. Зовсім безрадний, а в душі неспокійний, майже певний, що щось сталося. Розраджує мене думка, що, може, Вождь пішов до готелю спати, певний, що я так довго не ждатиму.

«Господар збирається зачиняти льокаль, я буду змушений відійти.

«Дванадцята година надходить... Нараз відчиняються двері і входять вони обидва.

«Скоро, разом, виходимо з льокалю. Бачу, що Вождь ще не докінчив балачки, бо просить, щоб я ще залишився позаду. Мені це все неясно, але по тому напруженні нервів заспокоює мене обставина, що все в порядку.

«Приходимо до міста. Вельмуд прощається, умовляється на наступний день і таксівкою від'їжджає до пристані.

«Ми йдемо до „Атлянти" на чай. Роблю дуже гострі викиди Вождеві, як може він так необережно поступати, і даю слово, що більше до такого не допущу, якщо буду з ним ще в аналогічних обставинах.

Вождь сам дуже схвильований. Каже, що йому спершу поведінка Вельмуда видалась підозрілою, але він її тепер розуміє.

«Кажу, що фактично Вельмуд йому нічого важливого не сказав, розказував натомість про настрої і відносини серед „берлінців" до Організації і до Вождя.

«Він хоче, щоб Вельмуд, хоч він просив Вождя про дискрецію, — сказав це на другий день при мені. Йшло про те, що берлінська група (Сніп, Іртен, Мек і Оршан) старалися приєднати його до путчу проти Вождя. Далі казали йому, щоб переказав на СУЗ, що фактично провідником є не Вождь, а Ярий, і вони лише Ярого визнають провідником. Ці балачки вели

з ним у першу чергу Сніп і Іртен. Рівночасно про Вождя мали висловлюватися ординарними словами та твердили, що він є радше тим, що саботує революцію, а не її Вождем.

«Ця справа схвилювала дуже Вождя. Він казав, що хоч йому відомі настрої берлінців, але ніколи він не сподівався, щоб це могло так далеко посунутись.

«На другий день Вельмуд це все потвердив при мені.

«По тому говорили ми довший час ще з Вельмудом про різні явища суспільно-громадського життя Я вияснював, на якому тлі могло постати таке явище, як із берлінцями, та що воно не є загрозою для Організації. Вождь розповідав про популярність нашої Організації та його імени серед зовнішнього світу, про нашу співпрацю та великі наші перспективи на Далекому Сході.

«З великою цікавістю слухав тих речей Вельмуд. Твердив, що тепер „буде мати що передавати", бо ці справи дуже цікавлять „наших" там; ми дали йому кілька пропозицій організаційного характеру. Він обіцяв усе зробити. А Вождеві, зокрема обіцяв на другий раз привезти різні технічні „штучки»», якими націоналісти „там" мали продемонструвати своє існування (машинка до писання та ручна друкарня).

«Від самого початку стичности моєї з східньо-українськими справами я все, як і всі ми, заступав становище, що східньо-українські націоналісти мусять себе теж чинно під нашою фірмою проявити, бо це єдиний засіб пропаґанди та популяризації націоналізму на Східніх Українських Землях.

«Вельмуд усе протиставлявся таким прийомам, мовляв, для СУЗ це не потрібно. Націоналізм там і так відомий. Тим разом привезли ми Вельмудові більшу кількість літератури й летючок. Я запропонував, щоб у найближчий час розкинуто летючки під час вистави в Київській опері. Цей акт не наразить нікого, бо той, що виконає, може скористати з темряви, а пропаґандивний успіх буде великий, бо в опері в Києві збирається вся сметанка большевицька і чужинці.

«Вельмуд згодився на це і обіцяв, що повідомить, коли це буде виконане.

«Я ставив Вельмудові таку пропозицію в першу чергу для контролі. Йшло мені про те, щоб раз остаточно ствердити, чи відомості, які він привозить про організацію, правдиві, чи все це лише слова.

«Вождь не настоював на ніяких виявих „там", мовляв, розконспіруються, а краще, щоб додержала організація до поважніших подій.

Все ж таки стало на тому, що ми мусимо довідатися про якийсь їхній вияв, а це річ їхнього Центру підібрати як і що.

«Це була остання наша зустріч утрійку. Вождь, одначе, не говорив Вельмудові, що вже виїжджає. Вельмуд пропонував автом поїхати спільно ввечері до Гааґи на оперу. Вождь погодився на це і ввечері мали ми стрінутися, як звичайно, в умовленому місці.

«Пропозиція Вельмуда занепокоїла мене. Я сказав про це Вождеві.

«Увечері Вождь виїхав, і я сам прийшов на зустріч Вельмудові, сповіщаючи його про несподіваний виїзд Вождя. Вельмуд виявив невдоволення з цього приводу.

«Ми вдвійку повечеряли, розмовляючи про різні загальнополітичні справи. Хоча Вельмуд рідко ставив конкретні запити відносно нашої Організації, тим разом почав розпитувати; зокрема цікавився, яких противників має Організація в українському суспільстві та які „націоналістичні" групи існують поза Організацією. Як звичайно в таких випадках, я відповідав виминливо.

«Слід згадати, що цим разом привіз Вельмуд із собою деякі речі на спомин, що їх приносив частинами на зустрічі. Це були книжки, цигарки (чотири коробки), цукорки (дві коробки), вишивки.

«Частину з цього забрав із собою Вождь, частину я, а цигарки переслав я поштою на адресу Колодзінського.

«Я звичайно, перебираючи речі від Вельмуда, їх при ньому відкривав, проти чого він застерігався, бо,

мовляв, хтось може побачити, а це виглядає підозрілим. Грибівський помилився, переповідаючи свою розмову з Барановським.

«Вождь купував теж різні речі для Хом'яка, його дружини та Вельмуда — білля, годинник, папіросницю, золото, про яке просив спеціяльно Хом'як.

«Вождь дав виразне доручення Вельмудові, щоб він черговий раз привіз із собою знову деякі речі з совєтського побуту. Не чув я точно, про що йшло...

«Цього дня була моя остання зустріч з Вельмудом. Другого дня ранком я від'їхав через Німеччину й Чехо-Словаччину до Відня.

«Довший час не було ніякої листовної звістки, хоч Вельмуд обіцяв зараз написати. Щойно в другій половині березня прийшов лист. Вже в тому листі повідомлялось, що в другій половині квітня приїде Вельмуд.

«Я по останній зустрічі дуже підозрливо ставився до Вельмуда. Представляв це Вождеві, звертаючи увагу на поодинокі моменти, що впадали в око, а, зокрема, просив Грибівського, щоб поговорив із Вождем та вплинув на нього, щоб був більше обережний при таких зустрічах, переповідаючи останні факти в Роттердамі. Переповів теж пригоди з останньої зустрічі Іскрі (Мері).

«Під час побуту мого в домі Вождя, коли хотів останній скуштувати цукорків та закурити цигарку, я з дружиною Вождя не допустили до цього. Вождь потрактував це, як жарт.

«В міжчасі прийшли два листи „звідти", з дня 18-го та 30-го квітня. В обох листах писалось про приїзд Вельмуда. Я повідомив Вождя про зміст листів. Вождь готовився їхати на зустріч...»

Повернемось тепер до інших свідчень, що відносяться до третього приїзду Вельмуда. Тут передусім цінні свідчення М. Селешка:

«...Полковник поїхав був із Барановським на по-

бачення. По повороті він розрахувався точно з грошей, що він їх видав і на закупки для Павла і на дорогу, і що передав Павлові безпосередньо. Окремо я мав розрахуватися з Барановським (Селешко повнив тоді обов'язки фінансового референта ОУН — Є. О.).

«Раз, при нагоді, спитав я полковника, як іде праця на СУЗ і що говорив Павло. Він сказав мені, що все поволі посувається наперед. Вісті про голод і незадоволення населення перебільшені. Навпаки, народ там добре живе, бо от потребує таких люксусових речей, як ті, що він їх покупив Павлові.

«Я звернув йому увагу на те, що з совєтських газет виходить інакше.

«Він сказав мені, що при черговій зустрічі розпитає Павла, як собі вияснити ці суперечності. Сказав мені також, що національний центр має на днях переіменуватися на ОУН та що організація там досить слаба. На мій запит, як з армією, сказав, що армія нам ворожа, бо в ній чужі елементи і в додатку добре платні, і добре живуть. Про комсомол говорив, що треба багато праці вложити в нього, щоб він став нашим. Москалі стараються зискати для себе українську молодь, вщеплюючи їй в душу комунізм, а нам треба вщеплювати в неї націоналізм. Отже, буде вестись тепер боротьба за душі молоді.

«Далі розказав мені, що там панує страшне підкупство, і що за гроші чи якінебудь речі, яких там бракує, все можна зробити і все дістати. На те й брав Павло з собою багато речей та грошей, щоб за них, як за подарунки, зискувати собі людей на відповідальних постах та мати змогу рухатися по всій країні.

«На мій запит, чи не важко йому ці речі транспортувати, полковник сказав, що Павло має на кораблі добрих приятелів, і що то справа не тяжка.

«При тій нагоді він запитав — скільки в касі грошей, — бо другим разом, в травні чи червні, треба буде Павлові дати 2,000 долярів, і тому мені треба їх тримати напоготові. Сказав мені також, що Павло забрав із собою більшу кількість літератури. Він має змогу перепачкувати її на Україну.

«Про всі справи точно знав лише Барановський, який бачився з Павлом раз сам, без полковника, в Бельгії, у вересні 1937 року. На те побачення я вислав був на адресу Андрієвського 1,000 долярів...

«Я виїхав на початку квітня до Амстердаму. Раз я дістав від полковника листа з вісткою, що треба тримати для нього умовлені доляри і що він буде на відвідинах у мене. Відтак про ту ж справу ще раз писав, і при тій нагоді згадав, що на скриньку Колосовського, а, можливо, що й на мою прийде вістка, картка або телеграма від Павла з призначенням побачення. Її зміст мав я передати телефоном Барановському і йому, полковникові. Собі взяв я був скриньку на пошті десь у половині квітня. Отже зв'язок із Павлом мав бути дуже скорий, коли була змога подати йому так скоро число моєї скриньки.

«Десь у половині травня дістав я від Мудрого (тобто, від Коновальця — прим. в-ва) ще одного листа, щоб я тримав гроші напоготові і був кожної хвилини готовий до виїзду на побачення з ним. Згадав також, що на мою адресу прийде з Німеччини більша кількість літератури, і маю її затримати до його розпорядимости, а відтак ту літератури привезти на побачення.

«Література дійсно прийшла в більшій кількості, пакетами...»

XIII

Останнє побачення

Оповідає Барановський:

«У перших днях другої половини травня Вождь приїхав до Відня. Замешкав в готелі „Остеррайхішер Гоф". Мав кілька зустрічей і балачок у Відні, в часі яких я був присутній. Мабуть, 20-го виїхав до Берліну. Перед виїздом говорили ми в зв'язку з листовним повідомленням про можливість зустрічі з Вельмудом. Останній, приїхавши до одної з пристаней, мав теле-

фонічно зголоситися до Вождя або до Сушка. Я жив тоді комірним у Сушка. В ці дні, одначе, загостила до Сушка рідня господині з Будапешту, так що я не міг там перебувати. Я час від часу запитував телефоном, чи не було якого телефону з-за границі. Я кликав щоденно по кілька разів. Теж кликав у суботу, себто 21-го травня о год. 13-ій, але нічого не було. В суботу ввечері кликав востаннє коло год. 21-ої, але не мав відповіді. Господиня сказала, що Сушко вийшов, а для мене залишив листа, щоб я негайно прийшов, були якісь телефони.

«Я прийшов до Сушка і з залишеного мені листа зорієнтувався, що в міжчасі кликав Вельмуд, і що він приїхав до Роттердаму. Сушко, не знаючи, де я знаходжусь, повідомив про це Вождя, який буде ввечері кликати.

«Я пробував негайно зв'язатися з Вождем, але він був десь у місті, і ніхто там не знав, де він знаходиться. Перед вечором закликав Вождь Сушка. Я пішов до телефону. Відізвався Ярий, що негайно передав слухавку Вождеві.

«Вождь сказав мені, що їде ввечері або ранком до Роттердаму на зустріч. Вождь говорив телефонічно з Вельмудом, який залишається до четверга в Роттердамі.

«Я виявив охоту їхати літаком, але Вождь твердив, що немає потреби мені спішитися. В кожному разі ми умовилися, що я буду шукати за Вождем о год. 16-17 в каварні „Атлянта" або в готелі „Централь" під назвиськом Новак.

«Рішився я їхати залізницею, щоб не робити витрат, зв'язаних із дорогою літаком. На двірці, одначе, ствердивши, що в літаку є місце, відложив подорож на другий день літаком, щоб бути на 16-ту годину на місці, бо поїздом приїхав би далеко пізніше. Ночував я у пансіоні при вул. Маріягільф.

«Ранком відпровадила мене Іскра на летовище...»

Оповідає полк. Роман Сушко:

«Коло 17-20 травня 1938 року приїхав до Відня Вождь. Він був у дуже радісному й діловому настрої... Казав мені, що їде де Берліну і через пару днів повернеться.

«Це було наше останнє побачення...

«Після виїзду Вождя, попередив мене Барановський ранком 21-го травня, що, можливо, буде дзвонити Вельмуд, то переказати, щоб подзвонив удруге ввечері, бо тоді Барановський прийде до телефону.

«Сталось так, що за пару хвилин, як вийшов із дому Барановський, по полудні подзвонив Вельмуд із Роттердаму. Я повідомив його, що Барановський буде ждати його при телефоні о год. 19-ій, бо так ми умовились з Барановським.

Норберт (тобто, Вельмуд — прим. в-ва) подзвонив в 19-ій год., але Барановський ще до того часу не повернувся додому. Норберт дуже схвилювався, став кричати, що не може ждати, що мусить від'їздити і що мусить негайно порозумітись і бачитись із полк. Є. К. і Барановським.

«Я намагався його заспокоїти і обіцяв йому відшукати Барановського, надіючись привести його до телефону коло год. 22-ої.

«І справді, я заходив на знану мені адресу Іскри, але дізнався, що адреса ця вже не дійсна. Отже, не знав, як справі зарадити. Зрештою надіявся, що він кожної хвилини може прийти до хати.

«За той час надійшла депеша від Вождя, умовна, очевидно для Барановського, де був поданий готель у Берліні, як і його адреса.

«Коли ж до третього телефону Барановський ще не явився, я знов сам говорив із Норбертом і, на його зденервування, старався його заспокоїти, подаючи вістку, що маю підставу здогадуватися, що Вождь знаходиться під цю пору недалеко від Норберта і що, правдоподібно, побачиться з ним.

«Перед 8-ою годиною наступного дня (неділя 22-го травня) подзвонив несподівано Вождь із Берліну. Хотів говорити з Барановським.

«Я повідомив, що Барановського немає, і переказав телефонні алярми Норберта.

«Вождь велів переказати Норбертові, коли він зголоситься, щоб кликав його телефоном до берлінського бюра того ж дня вполудне між 12 і 13 год.

«Вправді, пару хвилин пізніше подзвонив Норберт знову, і я переказав йому доручення Вождя. Він заповів мені, що буде дзвонити до бюра, як доручено.

«Коло 11,30 знову дзвонив Вождь, щоб упевнитись, чи переказано доручення Норбертові і чи зголосився Барановський.

«Я потвердив переказання доручення Норбертові, але не міг нічого заподати про Барановського.

«Вождь доручив конче розшукати Барановського, і я, очевидячки, зголосив, що зроблю, що зможу.

«Написав я листа Барановському і залишив його в хаті, щоб міг його прочитати, наколи б ми розминулися в дорозі. Пішов шукати його по місті.

«По полудні застав я Барановського у себе в хаті. Він уже прочитав листа, в якому я точнісінько подав йому часи телефонічних розмов. Усно переповів точніше мої розмови. Зокрема те, що Норберт „наглить" приїзд його й Барановського і жадає, щоб Барановський летів, бо поїздом не вспіє його застати. (Із цього Норбертового жадання можна зробити висновок, що малося на меті знищити одночасно і Барановського, — Є. О.).

«З Барановським ми обговорили розклад поїздів. Він рішив, що поїде вечірнім поїздом до Берліну. Ввечері, коло год. 20-ої, спровадив я Барановського на вулицю з тим, що він мав іти до поїзду...

«По полудні 24-го травня прийшли до мене три австрійські поліцаї. Питали за Барановським, який тут мав, за їхніми здогадами, жити.

«Коли ж я заперечив, стали вони порозуміватися з своїми начальниками й приловили телефон, коли зголосилася Іскра... Дальше вже все відбувалося в поліції...»

XIV

Арешт Барановського

Барановський оповідає:

«Перед 16-ою годиною літак приземлився в Роттердамі. Приїхавши автобусом до міста, пішов я до каварні „Атлянта", але там Вождя не застав. Залишивши свій пакунок у портьєра, пішов до готелю „Централь". У портьєра запитав за Новаком, але цей сказав мені, що Новак вийшов, а він телефонічно повідомить його, що я прийшов і питаю за ним. Тим часом просив мене заждати в почекальні. Я, розглянувшись кругом, волів вийти, бо все це видавалося мені підозрілим. Я ніяк не міг зрозуміти, чому я маю ніби тут ждати на Вождя. Я вийшов і проходжувався біля готелю. За кілька хвилин прискочили до мене два типи, схопили за руки і затягли до авта, яке тут затрималося. Ми швидко від'їхали.

«Я пробував питати, що сталося, чого вони хочуть від мене. Відповідають, що зараз довідаюся, вони везуть мене до Новака. В'їхали ми в браму великого будинку, і віндою повезли мене нагору. Я зорієнтувався, що це поліція, хоч на мої запити не діставав ніякої відповіді. Мені веліли ждати.

«За дві-три години покликали мене і розпитували про мої біографічні дати, чого я приїхав до Роттердаму. Я відповів, що мій приїзд має приватний характер, приїхав я у торговельній справі та маю умовлену зустріч із Новаком, що його й шукав у готелі „Централь". Панове ж різними перехресними питаннями старалися мої заподання збити, але я обстоював на своєму. Твердили, що Новак знаходиться у них і говорить зовсім інакше. Коли я жадав конфронтації, то її відкидали, показували лише валізку, що була дійсно зовсім схожа на ту, що мав Вождь. Мені подали до відома, що мусять мене задержати, поки вияснится справа, властиво, поки не вияснять, хто я.

«Про подію, що скоїлася, ні словечком не згаду-

вали. Навпаки, намагалися викликати в мені переконання, що Вождя вони теж притримали.

«Я пішов до келії, ні на хвилинку не припускаючи того, що сталося. Я був певний, що вони придержали Вождя. Роздумував лише над тим, яка могла бути тому причина. Турбувала мене найбільше можливість, що Вождя могли притримати з якимись речами, що він їх був обіцяв привезти Вельмудові. Серед таких думок перечекав я до ранку, маючи надію, що може десь випадково зможу побачити Вождя та впевнитися, що він дійсно тут. Заходила ще можливість, що його речі з готелю забрано, а він сам пішов до міста і нічого про це не знав, або виїхав.

«Ранком о год. 9-ій закликав мене комісар Бонтембаль на переслухання. Повторилось знову те саме, з тим, що я зажадав, щоб мене зведено з Новаком, бо інакше я не можу нічого говорити. На це показано мені знімку Вождя; Вождь лежав, вкритий білою скатертю, голова відкрита, очі отворені, на обличчі малювався біль. Перше враження в мене було, що він лежить тяжко хворий у шпиталі. Я зажадав негайно привезти мене до Вождя. Поліційний комісар пояснив, що Новак упав жертвою замаху і лежить тяжко хворий у шпиталі, і що я зараз із ним туди піду.

«Коли я почув про замах, у мене виникла негайно асоціяція з Вельмудом. Я сказав, що хочу подати те, що про всю справу думаю. Негайно подав я своє дійсне прізвище, прізвище „Новака" і ствердив, що замах зробили большевики, бо Вождь приїздив саме на зустріч із одним українцем із СССР. Я зажадав негайно перешукати всі совєтські кораблі в пристані, наводячи аналогію з Мюллером.

«Поліційні урядники поставилися з недовір'ям до моїх заподань. Не могли ніяк зрозуміти, що це — Україна, вкінці назвали смішними мої претенсії перешукувати совєтські кораблі. Так само поставився до мого домагання прокурор, що, на моє жадання, прийшов до мене і категорично відмовився виконати мої домагання.

«О год. 11-ій повезли мене до шпиталю. Там я, однак, Вождя живим не застав...

«Мені стала ясною тепер уся справа. Я ще раз зажадав пошукування за вбійником, який, на мою думку, міг схоронитися на кораблі. Я почав докладно розповідати про те тло, на якому виникла справа, щоб викликати серед людей, що провадили слідство, зрозуміння до української справи. Мене запевняли, що все, що слідство вимагає, вже зроблено.

«На другий день, одначе, коли я запитав про вислід ревізії на кораблях, сказали мені, що цього зробити не могли, бо це наразило б торговельні відносини з СССР, хоча дійсно в пристані був совєтський корабель від суботи, а у вівторок о год. 18-ій від'їхав.

«Тепер успів я, на основі різних моментів, що доходили до мене в зв'язку з слідством, скласти собі образ подій, що відбулися попереднього дня. Поліційні урядовці, одначе, відмовлялися подавати мені будь-які дані, хоча я того настирливо домагався... Побачив я між поліційними урядовцями чоловіка, подібного до Вельмуда. Я взяв його знімку і з поліційним урядовцем почав обходити льокалі, де могли перебувати Вельмуд чи Вождь. Скоро ми ствердили, що перед полуднем дійсно такий чоловік був у кількох льокалях, де служба його точно описувала. Опис був згідний з дійсним виглядом Вельмуда, з його мовою, поведінкою. Ми ствердили, що Вельмуд від 9-ої год. ранку був у трьох льокалях при головному бульварі. Тому, що рух у льокалях у цей час був майже ніякий, служба могла легко звернути увагу на одного гостя, тим більше, що це був чужинець, який слабо володів німецькою мовою.

«У льокалі, до якого прийшов Вельмуд о годині 9-ій, зізнали два кельнери-свідки, що він замовив собі каву і морозиво, посидів з годину і, заплативши, відійшов. Був елеґантно вбраний, без плаща і капелюха, під лівою рукою мав два пакети. Ці пакети перепаковував. Кельнер це собі точно пригадує, бо, перепаковуючи, просив гість у нього паперу, а що кельнер такого не мав, радив йому взяти часопис, який то

гість купив у кольпортера, що зайшов до льокалю. По десятій годині гість, заплативши, відійшов.

«Ствердили ми, що тотожній з опису осібняк заходив перед 11-ою годиною до другого льокалю, кілька кам'яниць далі в напрямку каварні „Атлянта", — до льокалю перед ратушем із годинниковою вежею Він мав під однією рукою пакет розміру пуделка до черевиків, завинений у газеті, а в другій — рукавички... Замовив собі лімонаду і спокійно ждав на терасі, приглядаючись прохожим на вулиці. У льокалі, крім нього, були один-два гості. Звернув на себе увагу мовою і тим, що часто дивився на годинник ратушевої вежі, ніби когось нервово ждав. За кілька хвилин перед 12-ою заплатив і вийшов.

«Подібно зізнали й два кельнери з каварні „Атлянта"...

«Для мене обставини події були вияснені, велику трудність для дальшого слідства робила, одначе, незорієнтованість поліції в українських справах.

«У четвер по полудні приїхала з Риму дружина, я вийшов назустріч. Поліційні урядовці негайно почали її допитувати. Дружина Вождя ствердила, що Вождь, виїжджаючи, казав, що їде на зустріч із чоловіком з Східніх Українських Земель (СУЗ). Полковник казав їй також, що той чоловік мав приїхати товаровим кораблем. Рівнож оповіла, що Вождь привіз із попередньої зустрічі цигарки та цукорки. Пані Коновалець сказала теж, що на зустріч їй мав вийти М. Селешко та принести гроші.

«Ця згадка про гроші дала, мабуть, підставу поліції, а властиво журналістам, що цікавляться кожною дрібницею, писати, що Вождь мав дістати гроші від Валюха.

«...У суботу відбувся похорон. Я був присутній разом з іншими (ген. Курманович, радн. Тарновецький, Стахів і Оршан), що прибули до Роттердаму із Берліну.

«У міжчасі приїхав і М. Селешко, якого конечно хотіла переслухати роттердамська поліція. М. Селешко зізнавав про гроші — рахунки в амстердамському банку. Поліція ствердила, що Вождь мав у Роттердамі банковий рахунок, на який приходили гроші з Америки, і що ті гроші мала на увазі дружина Вождя, коли по приїзді сказала, що хоче бачитися з М. Селешком, щоб узяти в нього гроші на похорон. М. Селешко також зізнав, що Вождь перед виїздом до Роттердаму повідомив його листовно, щоб він витягнув йому з конта, яким М. Селешко завідував, певну суму грошей.

«З нашими, що прибули на похорон, мав я змогу в міжчасі поговорити... Я довідався від Стахова, що Полуведько, який не збуджував у мене великого довір'я, знаходиться в Берліні. Стахову й Оршанові сказав я, щоб Полуведька взяти під сліжку, а коли цього не можна зробити, то краще дати замкнути. Стахів ствердив, що вони вважають на Полуведька, але не запримітили нічого підозрілого. Полуведько з Берліну, одначе, виїхав і щез. Я переконався, що це був спільник Вельмуда. (У цьому Я. Барановський помилявся, як я спробую далі вияснити — Є. О.).

«У неділю по похороні всі від'їхали, я залишився „для допомоги в слідстві". Тепер слідчі органи ставились до мене з повним довір'ям. Ми перетрясали кожну річ, щоб упасти на будь-який слід убивника. Слідча поліція стала на становищі, що Вельмуд кораблем не втік, але залишився в Нідерляндах, ховаючись у місцевих комуністів або того самого дня негайно покинув границі Нідерляндів і виїхав до Бельгії чи до Франції. У місцевих комуністів заряджено ревізії, але безуспішно.

«Варто згадати, що, при помочі пошти, слідчі органи ствердили, що дня 23 травня були з Москви два телефони до Роттердаму, і до готелю „Атлянта" і до „Централь" із запитом за Євдокімовим, — один телефон перед полуднем, другий по полудні. Євдокімов, одначе, ніколи в тих готелях не жив, і того дня, розуміється, його теж не було.

«По трьох тижнях прокурор потягнув мене до від-

повідальности за те, що я приїхав нелеґально, а властиво на фальшивий пашпорт. Мене засуджено на два місяці тюрми і заарештовано, хоч я боронився, що пас не був фальшивий, а лише визичений, і я мусів у тій ситуації таким пасом послуговуватися. Я відкликався до апеляційного суду в Гаазі, який мене випустив на вільну стопу, визнавши мій арешт протизаконним. З огляду на неправосильність присуду, мене випущено, і я виїхав із Голляндії. Апеляційна розправа увільнила мене від вини і кари...»

X V

Роля Кіндрата Полуведька

У своїй праці «Пекельна машина в Роттердамі» Я. Кутько оповідає про Кіндрата Полуведька, як про „виявленого советського аґента", якого німці заарештували в Харкові і який зараз же після свого арешту повісився у в'язниці. Ці його твердження ґрунтуються на свідченні В. Стахова в статті „Останні дні полк. Є. Коновальця", видрукованій у журналі „До Зброї" (за травень 1950 р.) під літерами В. С., та на праці Дм. Солов'я „Голгота України..." Зрештою, як ми бачили, і Яр. Барановський висловлював своє „переконання, що Полуведько був спільником Вельмуда..."

Простудіювавши приступні мені матеріяли, я прийшов до іншого погляду.

І Грибівський, і інж. М. Селешко однозгідно твердять, що Полуведько ставився до Вельмуда-Норберта з великим застереженням і декілька разів звертав увагу на різні речі, що примушували, мовляв, його не мати до Павлуся великого довір'я. Як засвідчував інж. М. Селешко, полк. Є. Коновалець говорив йому, що Полуведько „недолюблює Павла і не вірить йому", як про це сам йому говорив. На жаль, попередження Полуведька не мали впливу, бо, мовляв полковник — „за Павла ручиться Найденко, старий січовий стрілець, якого знають СС (Січові Стрільці)". В 1937 р, приїхавши до Відня, Полуведько бачився з інж. М. Селешком і оповідав йому про перипетії переправи Павла за фінляндський кордон, про намагання затягнути полк. Р. Сушка „на той бік", — і про те, що вся справа з Павлом йому здається „нечистою". Після цієї розмови з М. Селешком, Полуведько бачився і з полк. Є. Коновальцем, якому теж, як потім переказував полковник Селешкові, — висказував свої підозріння щодо Павла.*

«Для характеристики Полуведька, — пригадував інж. М. Селешко, — цікаво ще відмітити, що він, отримавши раз від Оршана-Чемеринського інструкції для української націоналістичної преси, як вона мала б представляти советсько-українську дійсність, зразу подумав, що тут щось нечисте. Інструкції були так складені, що вони являли собою нібито большевицькі напрямні для пропаґанди большевизму закордоном. Оршан склав їх на підставі балачок Павла в берлінському семінарі, а Полуведько схарактеризував їх, як чистої води большевизм. На тій підставі він виводив, що з Оршаном не все в порядку (Оршан дійсно, як потім засвідчував, захоплювався був Павлом і не надто критично ставився до його оповідань — Є. О.)...» Про це Полуведько написав інж. М. Селешкові, а той повідомив полк. Є. Коновальця. Полковник звелів ці інструкції стягнути з обігу і наказав Оршанові таких речей більше не робити.

Простудіювавши ті статті, які писав в 1935 році Полуведько для „Українського Слова" в Парижі під псевдом Тогобічного („Як ставляться в советській Україні до еміґрації. Стаття збігця з Соловок", „Комунізм і національний рух на Україні", „Формування національно-державної свідомости на Сх. Україні") мушу ствердити, що написано їх з таким знанням справи і з таким справді націоналістичним наставленням, що вони ще й досі зберігають свою свіжість та

* Ця гра — висказування негодування одного аґента на другого — була на те, що на випадок, коли б полковник не мав довір'я до Вельмуда-Павла, перекинув би своє довір'я на особу Полуведька (прим. в-ва).

актуальність. Ось, наприклад, цікавий уступ про еміґрантів-поворотців та комунізуючих українців із Західніх Земель:

«Гірка їх доля!.. Вони одразу попадають між молот та ковадло: з одного боку до них із відчуженням і презирством ставиться українська суспільність, а з другого — їм не вірить ҐПУ. Такий стан рідко хто з них може довго витримати. Частина, здавши собі справу, що завоювати довір'я совєтської влади — марна надія, кидається в протилежний бік і шукає стежок до революційної суспільности. На цьому їх ловлять і здебільшого ставлять „к стенке". Я певен, що Соловки чи навіть смерть дехто з них приймає легше, ніж усі ті моральні муки. Один із поворотців казав мені в тюрмі, що він їхав в Україну переконаним прихильником комунізму, але вже в короткому часі став його ворогом до кінця свого життя... Мені особисто доводилося зустрічати таких поворотців, що з перших днів поводили себе так, ніби вони приїхали з-закордону на доручення революційного центру. Їм удавалося знаходити зв'язок із нашими групами, що допускали їх до роботи. І цікаво — вони працювали чесно. Лише один — із відомих мені — заломився на допитах і наробив шкоди. Тільки тепер я знаю вже напевно, що цих людей ніхто з-за кордону не висилав, але вони, приїхавши в Україну зовсім із іншими намірами, інакше зробити не могли, як знову вернутися на службу національній ідеї...»

Ось його характеристика Скрипника:

«Скомпромітований, хоч ні в чому й неповинний перед Москвою її вірний служака Скрипник, за „притуплення большевицької пильности" (за те, що не добачив, як водила його за ніс українська патріотична інтеліґенція) мав „покаятися" публічно в своїх „гріхах", але не всилі був „знести наруги і застрелився за кілька годин перед вимаганим від нього каяттям. Після смерти Скрипника, КП(б)У вирішила зробити його одного відповідальним за могутній розвиток націоналістичної „контрреволюції" на Україні, приписуючи йому пізніше навіть свідому „контрреволюцію" і обзиваючи націоналістичний рух — скрипниківщиною. Дивно, що деякі українські „провідники" на еміґрації, що „знають" ситуацію на Україні, повірили большевицькій версії про „контрреволюцію" Скрипника та зробили з останнього на сторінках своїх „компетентних" часописів мало не національного героя й борця. Це з послідовного ворога українського народу! Нас може цікавити самогубство Скрипника лише, як ілюстрація створеного в Совдепії комуністичного „раю", якого в певних моментах не всилі знести самі творці — і не більше...»

Про цілі московської політики в Україні:

«Перспектива самостійности України просто жахає всіх „істинно-русских людей", починаючи від „найгеніяльніших вождів світової революції", що облудно реклямують широку волю кожній нації аж до відокремлення й разом із тим люто поборюють найменший прояв національного життя завойованих Москвою народів, і кінчаючи різного ґатунку соціялістами з цареславною наволоччю, що нидіють на еміґрації. Воно й зрозуміло. Самостійність України позбавляє Московію її життьової бази — хліба, тваринництва, вугілля, заліза, алюмінію та інших незлічимих багатств нашої країни і відрізує їй шляхи до Чорного моря. Є чого казитися Москві. Тож не дивуймося з усіх нелюдських жорстокостей, застосовуваних червоною сатрапією до українського народу, щоб остаточно приборкати його. Коли завели Москву надії опанувати душу українського народу „чистими методами" („соціялістична пропаґанда, українська державність у „добровільній спілці" з Москвою, розвиток національної формою української культури й ін.), вона станула на шлях фізичного нищення основ української нації — передової інтеліґенції та селянства. Масовий терор — заслання на північ, арешти й розстріли, голод, „ударна" праця ҐПУ, жахлива система сексотів — все це скеровувалося і скеровується Москвою для забезпе-

чення її головної мети — забезпечити собі постійне панування над Україною...»

Не буду помножувати ці цитати Вони представляють ідеологічні позиції Полуведька, який, треба признати, за час свого перебування в Фінляндії на чолі тамтешньої української громади та співпраці з ОУН нічим і ніколи її не зраджував і не викликав найменшого підозріння.

Підозріння виникли пізніше, як реакція на роттердамський злочин, що насторожив — занадто пізно — проти можливих совєтських аґентів. До того ж спричинилося й те, що Полуведько, пробувши після смерти полк. Є. Коновальця ще якийсь час в Берліні, де бачився кілька разів з інж. Селешком і нагадував йому про свої попередження, які робив йому і полк. Є. Коновальцеві („говорив зовсім щиро, і я тому вірив, бо ж те саме він говорив мені й давніше"), повернувся до Фінляндії, звідки „пропав без сліду". З того робили висновки, що Полуведько повернувся туди, звідки приїхав, себто до СССР. Тим часом, Полуведько зник із Фінляндії, бо там йому горів ґрунт під ногами: знаючи надто добре Москву та її методи, він після замаху на полк. Є. Коновальця не міг почувати себе спокійно в такій близькості до совєтських кордонів, бо Павло Яценко — так називав він Павлуся за його совєтськими документами, які бачив (Грибівський натомість казав що Павла звали в документах Гриценко; тут когось пам'ять завела, бо прізвища дуже схожі, але не однакові!), мав нагоду надто добре пізнати і його діяльність і минуле, як соловецького в'язня. Отже, Полуведько волів зникнути, бо дуже добре відчув, що й члени ОУН почали ставитися до нього з застереженням. Проте, як почалася війна Німеччини з Москвою, Полуведько з'явився знову і відразу зв'язався з полк. Сціборським і Грибівським.

Чи ж повинно нас дивувати, що такі обережні люди, як М. Сціборський і, особливо, Грибівський, що відразу поставився був з підозрою до Найденка і Павлуся, нав'язали знову приязні відносини з Полуведьком, що ніби мав би, як думав Яр. Барановський, „співпрацювати з Норбертом"?

Ясна річ, що Полуведько не викликав у них таких підозрінь і зміг представити їм докладний і переконливий звіт про обставини своєї „відсутности", чи то „безслідного зникнення". В усякому разі, вибираючись в Україну, Сціборський і Грибівський беруть із собою й Полуведька. Їхню подорож в статті „Незабутніми шляхами" описав Я. Дедаль в альманаху „Відродженя" за р. 1951. Товаришував їм у тій подорожі і незабутній О. Ольжич-Кандиба. Полуведько їхав із цілком конкретним завданням — відшукати сліди Павлуся та Хом'яка в Україні. Про останнього було відомо, що він жив перед війною у Харкові, маючи власне авто тощо. Проте, в Харкові По-

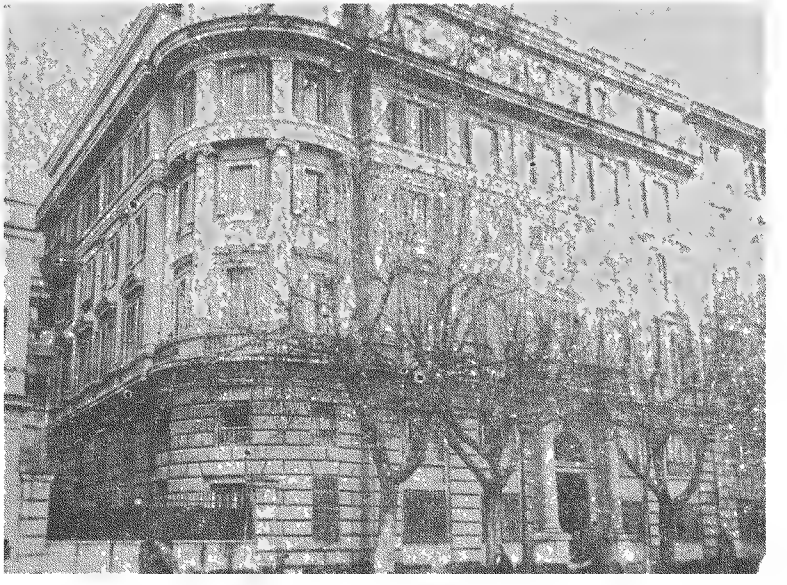

Дім на Corso d' Italia, 6 в Римі, в якому містився (на 3-ому поверсі) пансіон панства Онацьких, де часто перебував, будучи в переїзді, полк. Євген Коновалець.

луведько був заарештований німцями, як „виявлений совєтський аґент". Знаючи, скільки справжніх совєтських аґентів опинилося свого часу по різних відділах німецького ґестапо, не можна сумніватися, що Полуведько впав жертвою тих спритних людців, що німецькими руками нищили небезпечних їм українських громадських та політичних діячів. Знаючи, в чиї руки попав, Полуведько сам покінчив із собою. Було б надто несправедливо, коли б його пам'ять плямило й далі ганебне підозріння, що не витримує критичного підходу до справи. Внаслідок уважного розслідження не можна не визнати правдивости твердження інж. М. Селешка:

„Я не маю ніяких підстав думати, що Полуведько був також аґентом Москви, хоча я з ним довше жив і, здавалося, його досить добре знав...".

ДОДАТКИ

Дм. Андрієвський

НАВКОЛО РОТТЕРДАМУ

I. Чому я забираю слово

Коли я побачив у „Свободі" першу статтю Є. Онацького з циклю „Шляхом на Роттердам", мені відразу виринула в пам'яті пригода, що була наслідком появи його книги „У вічному місті". В ній автор навів мого листа з-перед 25 років до полк. Є. Коновальця, де я подавав в організаційнім порядку своєму зверхникові сумніви щодо одної особи.* Онацький, будучи якимось чином в посіданні оригіналу чи відпису того листа, передрукував його в своїй книзі, наводячи повністю прізвище згаданої особи. Коли книга дісталась до рук автора цих рядків і заінтересованого, ми обидва почули себе дуже ніяково. І то тим більше, що від колишніх сумнівів не лишилось і сліду, а сама причина їх затерлася в нашій пам'яті. Згадана особа уважала себе діткненою, і авторові листа довелося вияснювати справу, видрукувавши в пресі відповідну заяву.

Я далекий від думки, що Онацький, оприлюднюючи мого листа, мав злу волю. Він просто не подумав, що, заки це робити, треба було засягнути згоду автора його; далі, що можна було б опустити деякі місця в тім листі; а нарешті, ще ліпше було б оминути прізвище особи або обмежитися самими ініціялами її. Онацький, видно, не числився з наслідками своєї публікації. А коли я звернув його увагу на ті наслідки для мене, він не знайшов нічого ліпшого, як заявити, мабуть, щоб мене потішити, що Андрієвський уже став „історичною особою", а тому оприлюд-

* Мова про пок. Володимира Мокловича, що жив і помер в Бельгії (примітка в-ва).

нення його листів, мовляв, є натуральним і дозволеним. Проте, я заборонив йому на будуче друкувати мої листи без моєї згоди. Але, як видно, це не помогло, і в статтях „Шляхом на Роттердам" повно витягів, коли не з моїх листів, то з моїх організаційних звітів, не призначених для сторонніх.

Тож не дивно, що, побачивши початок статтей Онацького в „Свободі", я вже був приготований на всякі прикрі несподіванки.

Внаслідок публікацій Онацького я дістав від Редакції „Свободи" пропозицію написати рецензію на них і поробити доповнення до його заподань. В перший момент така перспектива мене не спокушувала. Справді, що я мав би сказати в справі доцільности статтей автора в тій формі, в якій він їх подав? Хіба те, що ними він вивів цілий ряд осіб, не питаючись їхньої згоди, ніби на вулицю, в пантофлях і піжамах? А так власне сталося, коли Онацький оприлюднив листи і документи внутрішньоорганізаційного порядку, не призначені для сторонніх. Тим він зробив немалу кривду дійсно історичним особам, які вже не живуть і не можуть обстати за себе. Чи ж мав я починати суперечку з Онацьким і тим затримувати на довше увагу українського громадянства на незручній ситуації, витвореній його публікаціями? Ні, того я не хотів.

А з другого боку ті публікації, подаючи матеріял в сирому вигляді без належного опрацювання, висувають цілий ряд питань, пов'язаних з трагедією в Роттердамі, і не дають на них належної відповіді. Що більше, вони сприяють виникненню цілого ряду непорозумінь, ба навіть дають зброю в руки ворогові. Полишати події, що про них мова в матеріялах Онацького без висвітлення і пояснення, то значить сприяти витворенню непотрібних труднощів. І то тим більше, що наше громадянство має право дошукуватись докладних відомостей про ті події, щоб виснувати з них корисну й потрібну для себе науку. Багатьох учасників тих подій уже нема серед живих, а я є один з тих небагатьох, що ще може свідчити перед нашим загалом. Чи ж маю я право в цих умовах мовчати, коли мене питають? Чи не є моїм обов'язком запобігти несправедливостям супроти небіжчиків і допомогти живим розібратися в подіях і обставинах, які допровадили до трагедії в Роттердамі?

Поки я роздумував над пропозицією Редакції „Свободи", стало помітно, що навколо публікацій Онацького починає витворюватись нездорова атмосфера, що постала небезпека зроблення їх предметом політичних спекуляцій. Щоб тому запобігти, я виступив із статтею „Каламутна хвиля", якою звертав увагу журналістів та редакторів на можливі, прикрі для українців і шкідливі для української справи, наслідки невідповідного використовування публікацій Онацького. Рівночасно ПУН видав у вересні 1958 р. Комунікат в справі тих публікацій, яким поставив на належне місце деякі речі і деяких осіб. Але все це полишало без відповіді багато питань, які не втратили своєї політичної й моральної ваги і на сьогодні. Тим самим моя стаття, ані Комунікат ПУН не звільняли мене від обов'язку свідка перед українським громадянством в справі подій, що допровадили до Роттердаму.

В кінці я рішив забрати слово, користаючи з чемного запрошення Редакції „Свободи". В своєму викладі я спинятимусь на фактах, які помагають зрозуміти події в їх тяглості і логічній пов'язаності. До багатьох з тих подій я був безпосередньо причетний і брав в них участь, а інші знаю посередньо. Відтворюючи події минулого, користаю з мого приватного архіву, але роблю це дуже стисло, щоб не забирати багато часу і місця. Вони бо потрібні також для аналізи матеріялів, поданих Онацьким без належного опрацювання, а тому малостравні для читача.

В своїм викладі я полишаю набоці підхід Онацького до подій і документів. І то тим більше, що серед оприлюднених ним матеріялів майже не знаходжу ніяких вказівок, що висвітлювали б місце і ролю самого автора в обстанинах, про які мова, або подавали його думки і спостереження про події, що відбувались перед його очима. Виглядає, що Онацький не

бажав фігурувати в числі свідків, яких він поставив перед суд історії і наших сучасників, і ми не маємо наміру силувати його до цієї ролі. Проте, в однім питанні Онацький забирає становище і то доволі рішуче, а саме, коли йде про особу Полуведька. Він дає осуд тої особи, і тут робить грубу помилку, добачуючи в нім патріота і щиру людину. Це примушує мене спинитись дещо докладніше над Полуведьком і його ролею в подіях, що допровадили до трагедії в Роттердамі, що я і роблю в дальшому викладі.

II. В ланцюгу випадків

Не знати точно, відколи большевики почали полювати на полк. Є. Коновальця, як не відомі всі ті ходи, яких вони для цього вживали. Останній акт їхньої акції — замордування в Роттердамі — кидає, однак, світло на деякі факти, що могли лишитись непоміченими і без належного зрозуміння.

Нині можна думати, що большевики стали розкладати тенета навколо Полковника вже на початку тридцятих років, підсилаючи своїх аґентів до Бельгії, де мешкали два члени Проводу, куди навідувався Сціборський з Парижу та приїздив полковник Коновалець з Женеви. Таким аґентом був правдоподібно і молодий чоловік, що з'явився тут як утікач з СССР десь в тридцятих роках. Українські громадяни в Брюсселі заопікувались ним і примістили в одній нашій родині, помагаючи йому освоїтись на чужині. Але він був надто дурний і безличний, щоб довго замилювати очі своїм землякам, ховаючи своє большевицьке виховання. Він збунтувався, коли господиня хати якось звеліла йому підмести сходи, і заявив, що еміґранти хочуть „зробити з нього раба". Довелося позбавити його помешкання, і він пішов жити до бельгійців. Але тут молодий большевик повівся ще більш нахабно й некультурно. Тоді від нього відсахнулись усі наші громадяни, і він, покрутившись ще трохи в Бельгії, раптом зник невідомо куди.

Другим большевицьким аґентом — і то вже безсумнівним, — що появився в Бельгії, був Хом'як, який прибув до Брюсселю восени 1933 року. Він приїхав сюди ніби з Генту, куди причалив совєтський корабель з вугіллям, який вийшов був з Ленінґраду і в якім він ніби сховався потай від капітана, за допомогою матросів. Діставшись до Брюсселя, приїжджий зайшов до однієї харчівні, яку тримала моя знайома. Довідавшись, що гість є українцем і не знає нікого в місті, вона порадила звернутися до мене, як до голови української громади. І так утікач з СССР дістався в середовище українських еміґрантів в Бельгії. Він пояснив, що мусів тікати з України, де працював у якійсь господарській установі. Бож, належачи до національно думаючих українців, помагаючи в поборюванні російських впливів і пильнуючи інтересів України, він використав невідповідно якісь суми і за те підлягав суворій карі. Його приятелі порадили йому виїхати з України, а відтак допомогли зникнути з СССР і передістатися закордон.

Прибулий назвав себе Хом'яком. Він не чекав на допомогу, але питав за працею. А тим часом продав золотий годинник, щоб могти прожити, поки знайде заробіток. Треба було помогти йому, а насамперед леґалізувати перед бельгійською поліцією. Для цього ми придбали йому нове прізвище „Найденко", пояснивши поліції обставини його втечі, і просили для нього права азилю як політичному втікачеві. Вирозумілі бельгійці дали Найденкові дозвіл на побут в Брюсселі, де він і замешкав. В той самий час до Парижу прибула друга особа, яка не крилася з тим, що її вислали большевики. Це так званий Іван Іванович, який звернувся до Сціборського, намагаючись прихилити його до Совєтів. Поступування Хом'яка і Івана Івановича були так відмінні, що нікому не приходило до голови, що між появою одного й другого міг бути якийсь зв'язок.*

* Власне, завданням Івана Івановича було відвернути увагу ПУН-у від аґента Хом'яка, а тим самим допомогти йому закліматизуватися серед членів Проводу ОУН.

Хом'як прожив серед українських еміґрантів в Бельгії повний рік. Протягом того часу він обертався між різними людьми, які до нього пильно приглядалися і всіми способами перевіряли його минуле. Він бо заявив, що був в Січових Стрільцях і лишився на Придніпрянщині по розвалі формації. В Бельгії Хом'як поводився дуже порядно, чесно, тактовно. Щойно по кількох місяцях його сконтактовано з Сціборським та полк. Коновальцем. По довгих розмовах склалося враження, що Хом'як не є вийнятком на совєтській Україні, і що там є більше таких, які поділяють його національні погляди та ворожість до большевиків і московської окупації. В кінці виникла думка використати Хом'яка і його знання обставин за залізною заслоною для поширення точок опертя в Україні. Це питання сконцентрувалось, коли Хом'як одного разу повідомив про одержання вістки від родини, що небезпека минула і він може вертатись додому тим шляхом, як і виїхав, себто „через зелену" границю. Треба було знов помагати Хом'якові, але в інший спосіб.

В ту пору я стояв на чолі т. зв. Европейського Об'єднання українських громадських організацій і мав зв'язки з Українською Громадою в Фінляндії, що її очолював утікач з СССР Баранецький. З його листів виглядало, що це був солідний, розумний, освічений чоловік. Роздобувши для Хом'яка належні документи, ми вирядили його через Берлін до Фінляндії. Тут Хом'яка, якому прибрано нове прізвище „Пригода", зустрів Баранецький і 6-го вересня 1934 р. допоміг йому перейти совєтсько-фінляндську границю. Про „пригоду з Пригодою" в Фінляндії, крім Баранецького, знала лише одна особа, а саме Полуведько. Це був засланець на Соловки, який утік звідтам незадовго перед виправою Хом'яка до Фінляндії. Полуведько вже побував у Празі, де мав якогось знайомого, що допомагав йому матеріяльно, і вернувся до Гельсінок. Плянуючи свій виїзд з Фінляндії до Арґентини, Баранецький притягнув Полуведька до організаційної роботи. Виїжджаючи в березні 1935 р. за океан, він

передав йому і справу Пригоди, який лишив по собі гасло на випадок, коли б довелося вислати когось з СССР до Фінляндії. Прибувши до Арґентини, Баранецький, однак, не прожив там довго, бо вже в жовтні 1935 р. ми довідалися про його таємничу смерть під колесами льокомотиви. Виглядало, що хтось його пхнув туди, і з'явились здогади, що це могла бути помста большевиків за те, що він приклав руку до акції націоналістів.

Протягом 1935 року мені довелося провадити широку переписку з Полуведьком, який по виїзді Баранецького зробився найбільш авторитетною і діяльною особою між українцями в Фінляндії. Дуже скоро він перейнявся націоналістичними ідеями і в листі до мене прирік вірно служити національній справі. Він писав, що розгубив свою родину, яка зникла з Харкова невідомо куди. Виконуючи мої доручення, Полуведько повідомив мене в серпні, що Хом'як вибирається до Фінляндії. Я передав це повідомлення полк. Коновальцеві і дістав доручення поїхати до Гельсінок, бо Грибівський, який мав би зайнятись тією справою, десь затримався і виїде щойно пізніше. Я виїхав до Фінляндії і там через Полуведька знайшов Хом'яка, а вневдовзі туди прибув і Грибівський. Хом'як був не сам, але привів з собою з тамтого боку молодого хлопця років 24, на ім'я Павло. Це був колишній комсомолець, вихованець Хом'яка під національним оглядом. Він мав бажання залишитись за кордоном, щоб завершити своє національне виховання і, в разі потреби, служити для зв'язку між еміґрацією і крайовими чинниками.

Павло, відомий пізніше під прізвищем Валюха, залишився мешкати разом з Полуведьком. Мені довелося тримати з ними зв'язок, постачати їм літературу, помагати різними порадами в їх справах. Уже на початку виникли непорозуміння з того, що Полуведько розголосив мій приїзд до Фінляндії, що не лежало в наших плянах, і була небезпека, що про це міг довідатися Іван Іванович, який знав про „січового стрільця", прибуваючи до Парижу, і про нього згаду-

вав Сціборському. Грибівський гостро збештав Полуведька. Далі виникли труднощі через нетерпеливість Валюха, якого ми мали перекинути на інший терен, але бракувало документів і засобів. Щойно в січні 1936 р. Валюх виїхав до Берліну. Відтоді мій зв'язок з ним урвався, і я лише через Полуведька довідався, що він їздив на побачення з полк. Коновальцем, а також побував у Парижі. Сам Валюх до мене не писав, аж поки мені не довелося побачитися з ним знов.

Навколо Полуведька все виринали якісь труднощі і ускладнення, коли не з Грибівським, то з місцевими громадянами. Не йшло все гладко і зі мною. В березні 1936 р. я дістав від нього документ в формі листа „з того боку" писаний ніби нашою людиною. Його принесла чужа особа і вимагала винагороди. Той документ видався мені апокрифічним; мали сумнів і інші члени ПУН. У висліді тої історії я писав до Полуведька в квітні між іншим таке: „Багато дечого для мене не є ясним ані певним. Мушу попередити Вас, що є небезпека пошкодити цілій українській справі і деяким особам. Для того я заперестаю в наявних умовах робити будь-які поважні потягнення, аж доки не переконаюсь, що мої побоювання не є оправдані. Тим не менше старатимусь далі помагати українському громадянству в Суомі". І дійсно, не вважаючи на ці труднощі в площині політики, ми з Полуведьком урядили в Гельсінках в 1936 р. порядну виставку української ґравюри, яка мала успіх і побільшила коло друзів України.

*

Доки Валюх подорожував по Европі, його совєтський документ зберігався у мене. Коли в липні 1936 року запало рішення про його поворот до СССР, я мусів стрінутись з ним в Льєжі при переїзді його з Парижу до Берліну, щоб дати йому документ. Те моє побачення з Валюхом, друге з черги, тривало кілька хвилин. По виїзді гостя я не займався його справою, бо справа зносин з краєм не лежала в моїй ділянці організаційної праці, хібащо „звідтам" приходили листи на мою адресу і я їх пересилав далі. Однак, десь у вересні 1937 р. я дістав повідомлення, що Валюх прибув до Генту і там чекає на побачення. Прибув Барановський, і від нього я довідався, що Валюх хотів би зустрінутись із полковником, але той не приїде, а також що на моє ім'я прийдуть гроші для передачі Валюхові на організаційну роботу і що я маю привезти їх до Генту чимскорше. І дійсно, гроші прийшли і я повіз їх автом до Генту. Тут я бачив Валюха третій раз і довідався від нього, що він прибув до Бельгії ніби як радист на совєтському торговельному кораблі і має ним же вертатись назад. Саме під час приїзду Валюха до Генту в Парижі зник російський генерал Мюллер.

І так, стоячи завжди оподалік від крайових справ і зносин з „тим" боком, я, всилу цілого ряду випадків, зробився одним із звен ланцюга подій і фактів, які провадили до Роттердаму. Я мусів брати в них участь всилу організаційної дисципліни, з почуття обов'язку і свідомости своєї відповідальности.

III. Актори драми — Хом'як

Маючи особистий досвід зносин з виконавцями наказу большевиків щодо вбивства полк. Коновальця, уважаю за вказане приглянутись до них ближче і з'ясувати перед читачами їх духові обличчя.

В публікації Онацького знаходимо характеристику Хом'яка, зложену головно на підставі моїх заподань. Але, крім них, існують ще заподання чужинців, якими є два американські автори, що мали з Хом'яком стосунки в рр. 1946 та 1953. Один з них, Джан Фішер (John Fisher), написав книгу під наголовком „Why they behave like Russians", що вийшла 1948 р. в німецькій мові під наголовком „So sind die Russen", а другий — Мек Даффі (Mac Duffi) є автором книги „The red Carpet", яка вийшла також в німецькій мові під наголовком „Der Rote Teppich'. Подані нижче цитати взято з німецьких текстів.

Обидва автори належали до американської місії

УНРРА, яка в рр. 1945 - 46 возила харчі в Україну і Білорусь. Крім того, Мек Даффі побував в Україні ще й в 1953 р. і списав свої спостереження та враження з двох періодів свого перебування там у своїй книзі. Обидва автори уділяють свою увагу Хом'якові, який у 1946 р. був уповноваженим Міністерства харчування УССРеспубліки і перебирав американські дари з рамени уряду України. Мек Даффі подає в своїй книзі знімку, на якій бачимо, крім автора, совєтських достойників на чолі з міністром хліборобства тих часів Рудницьким, а між ними і Хом'яка, якого не тяжко пізнати. Для утотожнення знайомого п. Даффі з 1946 р. з моїм знайомим з р. 1933 служать ще такі факти. За свідченням американського автора, Хом'як знав німецьку мову, а її знав також і січовий стрілець Хом'як. Наш гість в Брюсселі казав про свою працю в якійсь українській господарській установі і, цілком натурально, коли по війні він опинився в Міністерстві харчування. Нарешті, Мек Даффі згадує, що під час його перебування в Україні Хом'якові народився внук. Василь Хом'як у 1933 р. мав сина одинадцяти років, якому в році 1953-му мусіло бути 31 рік, отже він міг мати сина На підставі того всього ми не сумніваємось, що особа, про яку мова у книгах американських авторів, є та сама особа, що ми її пізнали в Бельгії.

Свідчення двох згаданих американців тим цінні, що вони помагають пізнати духове обличчя Хом'яка, а відтак і його ролю в справі убивства полк. Коновальця.

Дж. Фішер в одному місці своєї книги, а саме на стор. 58 і дальших сторінках німецького видання робить заувагу: „Більшість партійців, з якими мені доводилось мати справу, робили враження порядних (ерліхен), совісних (авфріхтіґен) людей... багато з них були ідеалістами, які вірили, що служать святій справі. Такою людиною був Василь Володимирович Хом'як, який з усіх українців був для мене найближчим... мої службові обов'язки зводили мене з ним майже щодня і затримували часто до пізньої ночі. Я

ніколи не здибав сумліннішого (ґевіссенгафтерен) слугу громадськости і приємнішого товариша по чарці... Василь був сухорлявим чоловіком із зморщеним обличчям і природньо-приятельськими манерами. Його вигляд зраджував велику терпеливість, аж до виснаження; я ні разу не бачив, щоб він утратив свою терпеливість, і то не зважаючи на часті провокації".

Ця характеристика малює Хом'яка, як людину лагідну, а в той сам час і затяту, що не розходиться з враженнями осіб, які знали її в Бельгії. Американський автор оповідає, що Хом'як працював у своїй канцелярії до пізньої ночі, як то завелося серед большевиків ще з часів Леніна. І то тим більше, що Хом'як не мав кваліфікованих співробітників, а тому мусів жертвувати собою. Він був у 1946 році підпорядкований безпосередньо Хрущову.

Наостанку одна риса в поступуванні Хом'яка, яку відзначає Дж. Фішер і яка не позбавлена своєї ваги. Коли він ішов на розмову з якимось з високопоставленим совєтським достойником, він затримувався в передпокої, поправляв свою краватку і щіткою, що лежала там для відвідувачів, стирав порох з своїх черевиків. Під час наради Хом'як, який був урядовцем доволі високої ранґи, не забирав слова без того, як його про щось запитували.

На підставі цих спостережень американського автора можемо зробити деякі висновки щодо вдачі Хом'яка. Отже, це був тип дисциплінованого вояка і ретельного службовця. Ці риси його вдачі, а також його комуністичні переконання помогли йому видряпатись на високе становище в совєтській адміністрації. Але могло бути, що ті самі риси вдачі помогли йому перейнятись офіційною ідеологією до такої міри, що він робив враження переконаного комуніста, не будучи ним вдійсності. Ми в Брюсселі також думали, що Хом'як являє собою тип „ідеаліста, який вірив, що служить святій справі". Але якій? В кожнім разі, посідаючи велику внутрішню дисципліну, вроджену і скріплену у війську, він мав усі дані виконати доручене йому большевиками завдання, не зрадивши

себе ані в тяжких обставинах переходу кордонів „на зелено", ані перебуваючи впродовж довгих місяців у ворожому до Совєтів середовищі українських еміґрантів. І його він виконав, але не знати чи з переконання комуніста, чи як живий автомат, кермований чужою рукою.

Нам здається, що свідчення Фішера з'ясовують багато дечого в поступуваннях Хом'яка, а також пояснюють до певної міри ту помилку, якої допустився цілий ряд осіб, приглядаючись йому і не розпізнавши в нім совєтського аґента. Із заподань американського автора видно ті внутрішні пружини, які могли рухати Хом'яком, і ті його психічні риси, які ховали його душу від стороннього ока, як равлика ховає його шкаралуща.

Та на визначених Фішером психологічних рисах Хом'яка не вичерпується його духовий образ. Їх доповнюють заподання Мек Даффі, який мав ще більше нагод приглянутись нашому знайомому. Цей другий автор подає, що Хом'як був полковником партизанів під час війни, і також потверджує ефективність метод його праці. „Хом'як був надзвичайно здібною людиною небуденної працьовитости, а до того відзначався великою особистою принадністю. Він здобув пошану і симпатію всіх членів Місії УНРРА" (стор. 138). „Оскільки ми знаємо, — пише той же автор про Хом'яка далі, — він ніколи не зломив слова і ніколи нас не обдурив. На його користь свідчить і те, що ми ніколи не мали з ним суперечок, і то не зважаючи на бюрократичні труднощі" (стор. 146). Ці зауваги Мек Даффі вповні пояснюють той факт, що Хом'як, обертаючись впродовж року серед українців в Бельгії, здобув серед них пошану і симпатії. Але вони ще більше комплікують образ.

Справді, як погодити „духовий образ" Хом'яка, намальований американцями, з злочинною акцією, на послугах якої він стояв, і в остаточному висліді впав український патріот, близький земляк і колишній командант його, як січового стрільця, лицар визволення його Батьківщини? Чи може Хом'як не був свідомий

можливих наслідків своєї праці потенціяльного вбивника? На це питання не годні дати відповіді ані ми, ані чужинні автори.

IV. Вбивник і інші дійові особи.

Менш виразно виступають перед нами образи інших совєтських аґентів, які в той чи інший спосіб спричинили драму в Роттердамі. Про них нема вказівок чужинців і я не мав стільки нагод приглядатись їм, як то було з Хом'яком. Тому я приневолений покладатись більше на свідчення і враження членів ОУН, думки яких подано в публікації Онацького. При тому треба брати під увагу, що ті свідчення зложені авторами здебільша вже по злочинному акті в Роттердамі, отже при світлі вже доконаного факту. Звідси та „мудрість по шкоді", яка пробивається у того чи іншого автора організаційних звітів з 1939 року.

Загальне враження від Валюха було додатне. Він поводився стримано, гідно, розумно. Чемеринський, який пізнав Валюха в Берліні в 1936 року, свідчить, що він зробив на нього „чаруюче враження" своєю „тонкістю у поведінці, приятельським ставленням до кожного". „Позитивне враження" справив Валюх і на Барановського, який вперше зустрів його у Відні 1936 року, але помітив, що „ця людина не говорить з серця". Сушко, який мав нагоду приглядатися Валюхові в різних ситуаціях, відзначає в нього „амбітність і впертість", але й він стверджує, що Павло робив „миле враження". Однак, після невдалої виправи „через зелену" в 1937 р. Сушко почав ставитись до Валюха з деяким застереженням. „Мої сумніви відносно Норберта не походили з підозріння в зраді, але тільки з недолужности його до підприємства" — писав він у своїм звіті 1939 року. Щобільше, він підозрівав Павла в трусості. Валюх виявляв також нахили до легковажности і сибаритства, він „вередував" їжею у Відні „та шукав розваг у Парижі".

Вище зазначені слабості Валюха, на мою думку, були виявом певного роду розряжености в умовах від-

носно безпечного життя закордоном, здаля від совєтської дійсности. Назагал же мені видається, що Валюх мав сильний, вольовий характер, і підозра Сушка в трусості є мильною, про що свідчить, зрештою, поступування Валюха і в Фінляндії, в Бельгії і в Голляндії. Це мусів бути вихованець суворої школи ҐПУ, випробуваний ідейно і організаційно, який умів „грати", а для того тримати себе в руках. Таким він мені виглядав у Фінляндії, коли над ним нависла була небезпека деконспірації, яку легковажив Грибівський, через що у мене з ним виникла суперечка. Таким він виявився й пізніше, коли став спритно використовувати мої розбіжності з тим же Грибівським щодо виїзду його з Фінляндії, як також коли став доносити полк. Коновальцеві, що про нього говорилось в Берліні.

Хто був в дійсності той, що ми його називаємо Валюхом, чи справді він мав прізвище Гриценка, Грищенка чи Яценка? Чи він справді був комсомольцем і народним учителем, чим займався перед і після виїзду закордон? Не знати. В кожнім разі є можливим, що під час війни його бачили у Львові в уніформі службовця політичної поліції в якійсь доволі високій ранзі, чи то полковника, чи то генерала. За ті прислуги, які він віддав режимові, йому належалась немала заплата...

Не менш загадковою особою є Полуведько. У Фінляндії його вважали за втікача з Соловок, і таких там було більше. Вони підозрівали один одного в аґентурній роботі і, мабуть, не без рації. Поступування самого Полуведька дещо зраджувало в нім якісь приховані цілі. В тім „розголошуванні" деяких справ, яке мало місце неоднократно, був елемент інтриґи. Мені самому він писав про речі, які не повинен би був подавати далі. В справі листа з „того боку" могла бути провокація, яка, однак, не мала успіху. Внаслідок того всього я відтягнувся від деяких справ, які зосереджувались в Фінляндії, однак обставини і доручення полк. Коновальця мене знов і знов до них приводили. Та, крім повищих фактів, які збуджували сумнів щодо Полуведька, нині згадаємо факти, які дають вказівки щодо його аґентурної роботи.

У час, коли в Роттердамі сталося вбивство, Полуведько був в Берліні. Він негайно виїхав звідти ніби до Фінляндії. Довго про нього не було нічого чути. Є підстави думати, що в міжчасі він побував в СССР. Щойно, коли німці зайняли в 1941 р. Галичину, Полуведько з'являється у Львові, кажучи, що його вислав туди фінляндський генеральний штаб. Помиляється Онацький, коли пише, що Сціборський і Грибівський взяли Полуведька з собою, коли вирушали на Схід.* Навпаки, Сціборський перестерігав п. Бойкова проти Полуведька, як проти непевної особи. В дійсності Полуведько вкрутився в групу Коника і з нею дістався до Харкова. Тут між українцями було відомо, що большевики вивезли родину Полуведька, коли евакуювали місто. Цей факт і інші обставини змушували поставитись до Полуведька обережно і не мати до нього довір'я. Підозра збільшилась, коли німці заарештували Полуведька. Я перебував тоді в Берліні і мені стало відомо, що німці збираються питати мене в справі Полуведька і його ролі в убивстві полк. Коновальця. Однак, до цього не дійшло, мабуть, тому, що в міжчасі Полуведько повісився у в'язниці. Це самогубство змушує думати, що Полуведько мав підстави боятись слідства, бо не було йому чим виправдатись, хоч ніби і співпрацював з націоналістами.

На підставі всіх даних треба уважати, що Полуведько був большевицьким аґентом більшого формату. З його листів і статтей видно, що він мав знання, вправно володів пером, умів здобутись на патос. Він посідав небуденні здібності розбиратись в обставинах і пристосовуватись до них, удавати з себе того, чим він не був. Сумніви й підозри, висловлювані Полуведьком на адресу чи то Хом'яка, чи Валюха, були звичайною грою, яка зміряла до того, щоб відвернути від себе підозру і вбити всякий здогад про зіграність між ними і собою.

---

* Згідно твердження Яр. Гайваса, правда за Є. Онацьким.

Не можна виключити з ґалерії совєтських аґентів, які приклали руку до вбивства полк. Коновальця, також і Івана Івановича, якого я сам не бачив, але про якого оповідають листи Сціборського, оприлюднені Онацьким, що я їх читав уже давніше. Той аґент з'явився на овиді Парижу приблизно в той самий час, що й Хом'як у Бельгії. При тому він натякав, що знає про зносини націоналістів з якимось січовим стрільцем. Тим Іван Іванович давав доказ „всезнайства" ҐПУ, а в той самий час ніби виробляв „алібі" для Хом'яка, аби ми не підозрівали його як підісланого аґента. Аджеж Іван Іванович не крився, що він є на службі большевиків, і в їх імені звертався до Сціборського. Це була дуже тонка гра, яка вказує, що в особі Івана Івановича маємо до діла з висококваліфікованим аґентом. Таким він виступає і в розмовах з Сціборським, виявляючи не абиякий дипломатичний хист. У тих розмовах він виявляє себе широкопоінформованим, часом дуже елястичним, а часом настирливим, в залежності від обставин, теми і конкретної мети. Зрештою своєю зовнішністю і манерами він відбігав від інших аґентів.

З повищого перегляду дійових осіб Роттердамської трагедії бачимо, що до неї заанґажували большевики різнородні таланти, людей здібних, різного калібру і кваліфікацій. Коли не вдалась перша спроба з примітивним молодиком, що був висланий до Бельгії, туди вислано колишнього січового стрільця, з відомим минулим, з особистими прикметами, які притягали до нього людей. А в той час до помочі йому дали дипломата, яким був Іван Іванович. Пізніше для помочі Валюхові, перед поворотом до СССР Хом'яка, до Фінляндії вислано Полуведька. Цей також виявився цілком на місці. Для самого акту вбивства треба було людини молодої, відважної, загартованої — і таким був Валюх комсомолець.

З болем доводиться ствердити, що з чотирьох, які спричинились до смерти полк. Коновальця, щонайменше три були українцями. Національність Івана Івановича лишається невиясненою.

V Тактика підступу

При світлі злочину в Роттердамі стають виразнішими обличчя спричинників трагедії і прогляднішими способи діяння совєтських аґентів. Щоб дійти до знищення Голови ПУН, їм треба було насамперед увійти в ближче окруження його, а відтак здобути довір'я самого полк. Коновальця. Для цього вони застосували тактику підступу.

Подаючи відомості про стан речей в Україні, яка щойно вийшла з доби НЕП-у та українізації і входила в добу колективізації, вони були доволі обережні і лише вряди-годи намагалися зм'якшити нещастя, що в формі штучного голоду впало на наш край. Натомість вони залюбки відкликались до національних тенденцій і державницького наставлення українських комуністів типу Скрипника. При тому удавали, що наші люди мають виразне антимосковське і антибольшевицьке наставлення. Щобільше, як Хом'як, так і Валюх, старались показати себе активістами. І так, Хом'як запевняв, що, працюючи в якійсь господарській установі, він сприяв національним елементам і навіть спроневірив якісь гроші тої установи на користь тих елементів, що і поставило його під загрозу та примусило тікати закордон. Він представив Валюха як свого духового вихованця, який провадив національну роботу між комсомольцями.

У своїх заподаннях Хом'як і Валюх часом розходилися, як от, наприклад, щодо ролі Скрипника чи успіхів колективізації. Ба навіть той самий Валюх часом собі суперечив, представляючи Скрипника одного разу „божищем", а іншого разу змальовуючи його мало симпатичними рисами. Ще більші розходження особливо щодо оцінок ситуації в Україні можна було помітити в Хом'яка та Валюха, з одного боку, і Полуведька — з другого. Та ці розходження, на мою думку, були наперед передбачені, щоб не виглядало, що вони між собою порозумілись.

Полуведько на початку нашого листування в січні 1935 року докладно писав мені про „програмно-так-

тичну роботу всіх підпільних національно-революційних організацій" на Совєтській Україні. Вона видалась мені доволі надуманою. В наступному листі він спинявся докладніше на „Організації Українських Революціонерів", до якої зачислював і себе. Звідси можна було довідатись, що він, згідно з ухвалою тієї організації, вступив був у 1925 р. до компартії, щоб могти ліпше працювати на користь української справи в райвиконкомі. З його заподань виходило, що організація провадила націоналістичну роботу і налічувала десятки тисяч членів, особливо між студентством, мала своїх людей в Академії Наук, в різних інститутах. Однак, ворогові вдалося в 1933 р. викрити організацію, ув'язнити багатьох її членів і тим загальмувати на деякий час роботу, — писав він мені. Цей лист Полуведька кінчався проханням „виказати мені допомогу".

Подібні методи в цілі здобуття симпатії полк. Коновальця вживав перед тим і Валюх. Наскільки мені довелося пізнати з оповідань, як також з оприлюднених листів, він запевняв, що в Україні працює широко розгалужена національна організація, очолена Центром, до якої належав і ген. Дубовий. В цім оповіданні, як і в заподаннях Полуведька, була певна частина правди. Виглядає, що в розмовах з полк. Коновальцем Валюх указував на можливість встановлення зв'язку з Центром, ба навіть підпорядкування його Проводові ОУН. Розглядалась перспектива організування закордоном Конґресу Націоналістів за участю представників Центру з України. Є підстави думати, що Валюх, даючи себе до послуг для зв'язку з Центром, намовляв полковника побувати на Україні, очевидно, конспіративно. Однак, все це трималось у таємниці, і полковник хіба натяками вряди-годи згадував про нові перспективи на майбутнє.

Оскільки Хом'як тримався тактовно, остільки Полуведько і Валюх виявляли нахил до інтриґи. Я вже згадував про розголошування Полуведьком довірених чи відомих йому справ, з чого поставали непорозуміння між членами ПУН. Здається, ще більшу такого

роду гру вів Валюх перед полк. Коновальцем. Він доносив йому те, що чув між членами ОУН, які мешкали в Берліні. Вже тоді існувала в ОУН проблема „старших і молодших", як також „крайовиків і еміґрантів". На тім ґрунті виникла т. зв. „ініціятивна група" на чолі з Ґабрусевичем, про яку мова в публікаціях Онацького і з якої виросла опозиція, що привела до розколу в Організації. Того Валюх не міг не помічати і до поглиблення розходжень в лоні ОУН не міг не прикласти своєї руки. В кожному разі, завдяки Валюхові та Полуведькові набрало розголосу мос невдоволення з техніки переведеного Грибівським перекинення Павла з Фінляндії. З тою справою зволікано надто довго, і це викликало сумніви щодо нашої доброї волі та наших спроможностей.

В снуванні інтриґ та уживанні провокацій осібна роля припадає Іванові Івановичу, який взяв був на приціл Сціборського. Він пробував впливати на цього останнього психологічним терором і навіть натякнув на можливість убивства полк. Коновальця, хоч зараз же заперечив доцільність такого акту. Пізніше Іван Іванович змінив тактику і почав захвалювати Сціборського як особистість, не жалуючи темних фарб для знецінення його товаришів у Проводі. Він твердив, що ним, Сціборським, цікавляться вищі совєтські достойники і цілий уряд Совєтської України заохочував його вертатись в Україну, кажучи, що його поворот викличе перелом на користь національної справи, а сам він дістане всі можливості працювати для свого народу. Все це мало на меті, коли не захитати мораль самого Сціборського, то посіяти недовір'я до нього серед членів ПУН.

Однак, усі ці підступи й інтриґи не мали більших наслідків, хібащо псували декому кров. Чи не найбільше терпів від того сам Сціборський, який знав про справи в Фінляндії, але лише в загальних рисах, який хотів прикласти до них руку, але не міг, бо його тримали оподалік з огляду на Івана Івановича. Однак, нікому з нас ніколи не бракувало довір'я до нашого товариша з ПУН.

З повищого стислого перегляду способів підступу совєтських аґентів до ОУН видно, як широко була закроєна акція, як вона була підбудована і як штудерно переводжена. Тут було вжито рафінованих способів спокуси, шантажу, терору; тут було діткнено інтимні струни і струни патріотичні; тут введено в гру справу визволення України. Однак, полк. Коновалець і його співробітники не втрачали критичного змислу і не переставали боротися з непевністю та сумнівами, про що буде мова в дальшому викладі.

VI Способи самозахисту

Скоро Хом'як з'явився на терені Бельгії, пороблено всі належні заходи, щоб перевірити його заподання. Оскільки він твердив, що був у січових стрільцях, запитували полк. Сушка, чи він знає Хом'яка. Виявилось, що під командою полковника Р. Сушка було два Хом'яки, і що Василь, який опинився в Бельгії, тішився його повним довір'ям і симпатіями. Щоб перевірити сучасне моральне і політичне наставлення Хом'яка, з ним став часто сходитись і розмовляти Богуш-Кушнір, який добре визнавався на положенні під Совєтами. В тих же цілях до Брюсселю став приїздити Сціборський, а відтак і полк. Коновалець. Щойно тепер можна ствердити певне застереження Хом'яка супроти полк. Коновальця, але тоді ця ледве помітна тінь не була належно оцінена. Бож назагал Хом'як справляв на всіх цілком додатне враження і це потверджують всі українські громадяни, які стояли поза політикою і з яких багато ще й нині добре пригадують собі „Найденка".

Подібні, ба навіть ще стисліші, способи перевірки були застосовані до Валюха. Його прекинено з Гельсінок до Берліну, Відня, навіть Парижу, його ставлено в різні ситуації, оточувано різними людьми, випробовувано його характер, погляди, поступування. Як ми бачили з наведених вище свідчень, загальне враження від Валюха не було найгірше. Щодо Полуведька, то його випробовувано скорше листами,

але також висилано до Фінляндії на довший час Селешка, щоб він міг приглянутись до нього ближче. Однак щодо Полуведька, то тут думки розходилися, мабуть, чи не найбільше.

У своєму звіті з 1939 р. Грибівський твердить, що він відразу вичув в особах Хом'яка та Валюха большевицьких аґентів, ба навіть дав їм це зрозуміти в Фінляндії. Я собі цього не пригадую і, хоч знаю рішучість та одвертість старого бойовика, однак, дуже сумніваюсь, щоб він так нерозважно розкривав свої карти перед ворогом. В кожнім разі він не усунув тих двох аґентів зі шляху полк. Коновальця, але займався ними далі. Це дає підставу думати, що оцінка Грибівського в звіті з 1939 р., себто по трагедії, була „мудрістю по шкоді". Обережно ставився до пришельців з СССР і Мартинець. В окремі моменти виявляв свої сумніви й Селешко в Фінляндії і Сушко, коли гостив у себе у Відні Валюха. Ворушились підозри і у Барановського та Андрієвського, коли вони зустрічали совєтського „радиста" у Генті. Щодо мене, то я в певний момент зовсім був відсунувся від конспіративних справ у Фінляндії і зазначив це осібним листом, що його наводив вище.

Чи то внаслідок сумнівів, чи із звичайної обережности, ті, що стикалися з гостями з СССР, старались перевіряти їх, ставлячись критично до їх заподань, зіставляючи їх з відомостями преси, заскакуючи їх різними запитами. Хом'якові оповідали про Івана Івановича, а Валюхові — про пірвання Мюллера, щоб бачити їхню реакцію, але вони при тих нагодах трималися з повним самоопануванням, і не зрадили себе нічим. Та це й не дивно. Совєтські аґенти, вибрані з соток і тисяч співробітників ҐПУ для делікатної місії стеження за еміґрантами, мусіли мати належні дані, щоб себе не зрадити. І хоч сумніви у нас не зникали вповні ніколи, вони не ставали на перешкоді, коли треба було ризикувати. Сам Полковник не переставав боротися з самим собою, коли писав Валюхові „я не захоплююсь вами", і в тім же листі висловлював надію на успіх спільної дії.

З-посеред запобіжних заходів, які мали зменшити небезпеку розголошення справи Валюха, я вже кількома наворотами згадував про відсунення від неї Сціборського, з огляду на те, що коло нього крутився Іван Іванович. Ця конечність була дуже прикрою для нас всіх, бо, маючи довір'я до товариша, ми бачили, як він тим був болюче діткнений. В момент, коли Хом'як відходив з Брюсселю на Схід, він просив нас дати йому якісь зв'язки з відомими нам людьми в Києві та Харкові. Це міг би зробити в ту пору лише один Богуш, але він рішуче відмовився вказувати Хом'якові будь-кого під Сов'етами. Завдяки його обережності уникнено „всипу", і ні одна особа на Україні не потерпіла через факт наших зв'язків з совєтськими аґентами в рр. 1933-38. Інакше сталося в 1941 році, коли Яр. Горбовий видав Совєтам сітку одної націоналістичної групи.*

В порядку шукання найвідповідніших форм діяльности націоналістів на Східніх Землях, в розмовах з Валюхом висувалось питання вияву чинности їх шляхом якоїсь маніфестації. Були розглядані різні пляни, як от, наприклад, розкинення летючок в одному з великих українських театрів. Це могло б служити перевіркою, чи дійсно Валюх і Хом'як мають спільників і однодумців в Україні. Але кінець кінцем полк. Коновалець і його ближчі співробітники прийшли до висновку, що подібна маніфестація не виплатиться, бо її неґативи будуть неспівмірні з позитивами. Щоб мати докази перебування Валюха на СУЗ, коли він виїздив з міст нашого перебування, полк. Коновалець казав йому привозити звичайні побутові речі. І це Валюх робив. Однак, ближче оточення полковника пильнувало, щоб він сам не користав з тих речей, ба навіть не розпаковував їх.

Та як показали пізніші події, всі ці засоби обережности були недостатні, щоб запобігти нещастю. Незалежно від нашої волі, обставини не раз ставили

* Ярослав Горбовий (»Буй«), братанич д-ра В. Горбового, попав у руки НКВД і видав деякі зв'язкові пункти ОУНб.

нас перед доконаними фактами, або випадок уневажнював наші пляни та розрахунки. Не раз особа, яка мала заступити Полковника в тій чи іншій справі або супроводити його в подорожі, не могла рушити з місця. Саме так сталося, коли Полковник мав їхати в 1938 р. до Роттердаму і Барановський не міг вспіти вчасно. Також завдяки випадкові мені довелось брати участь в перебранні Валюха від Хом'яка у Фінляндії, куди не міг вчасно прибути Грибівський, як також стрічатися з Валюхом в Генті, коли туди виїхав Барановський, не маючи посилки з грішми.

Наостанку одна заувага, яка має не абияке значення.

Навколо зустрічей полк. Коновальця з його вбивником уже витворилося чимало леґенд. Одною з них є та, яка твердить, ніби Полковник діставав від Совєтів золото, і що пакунок, який передав йому Валюх фатального дня, мав бути напханий золотом. Тим часом сам автор цих рядків при нагоді щойно згаданого приїзду Валюха до Генту в р. 1937 возив для нього суму 1,000 долярів, яку він дістав від організаційного касира і передав Барановському. З матеріялів, оприлюднених Онацьким, також бачимо, що і в 1938 р. мала бути передана Валюхомі в Роттердамі сума 2,000 долярів, і коли до цього не дійшло, то лише через те, що замість долярів большевики воліли мати голову Полковника. Цих свідчень мусить вистачити, щоб заперечити згадану леґенду.

VII До чого зміряли Совєти

На цьому місці до речі буде запитати: які цілі ставили собі Совєти, висилаючи своїх аґентів закордон, та розкидаючи свої сіті навколо ОУН і Голови ПУН, полк. Коновальця. Вони почали це робити, оскільки нам відомо, на початку тридцятих років. Тоді вже не діяли гасла „повороту на батьківщину" і втратили свою силу чари совєтського консула у Львові Лапчинського. То був час, коли остаточно оформилась Організація Українських Націоналістів по Кон-

борського, що Совєти не мають наміру нищити націоналістів фізично. І можливо, що вони не ставили собі тієї цілі, висилаючи Хом'яка, і цей останній, можливо, довго сам не знав, чим скінчиться гра, яку він започаткував. Однак, з прибуттям Валюха закордон цілі Совєтів змінились. В кожному разі, навряд чи випадково збігся в часі другий приїзд цього аґента до Генту в 1937 р. з фактом пірвання ген. Мюллера. І можливо, що коли б полк. Коновалець прибув того разу на побачення з Валюхом, він також був би схоплений. Це могло статися також і в лютому 1938., коли б до Роттердаму не прибув Барановський, який пильно стежив за маневрами Валюха і старався не лишати його сам-на-сам з Полковником.

Отже, Совєти, висилаючи своїх аґентів на терени, де існувала й діяла ОУН, намагалися в той спосіб розвідатись докладніше про її внутрішній стан, діяльність, можливості. Тим же шляхом вони пробували зневтралізувати націоналістів, скомпромітувати цілу організацію. Разом з тим вони старалися посилити деякі внутрішні ферменти серед націоналістів, щоб в той спосіб внести серед них замішання. Не останньою метою Совєтів було також розвідатись про міжнародні зв'язки націоналістів та їх стосунки з чужинцями. Коли те не вдалось або вдалось лише частинно, тоді Совєти рішили обезголовити організацію — вбити полк. Коновальця.

Ці наміри і цілі Совєтів та їхніх аґентів видаються дуже ясними нині, при світлі акту в Роттердамі. Але вони не були і не могли бути такими ні для кого, крім самих Совєтів, перед актом у Роттердамі. Перегляд способу підступу і провокації, що їх вони вживали, аби піймати в свої сіті Полковника, вказує на складність гри. Та гра вимагала рафінованости і часу. Вона бо тривала коло восьми років, поки могла дати наслідки, потрібні Совєтам. Але навіть знищивши Голову ПУН, Совєти не зуміли знищити самої організації, і це вони відчули під час Другої світової війни, коли націоналісти розгорнули свою діяльність на всіх просторах України, діяльність як політичну, так і військову. Тож можна ставити під знак запиту, чи справді Совєти осягнули основну свою ціль, яку ставили собі щодо ОУН?

VIII Доба великих злочинів

Замордування полк. Коновальця не було відірваним фактом у боротьбі Совєтів з еміґраціями терористичними способами. Таких фактів було більше в часі, коли готувався силовий зудар СССР з заходом в Другій світовій війні. Вони випливали з системи, ба навіть ментальности Сталіна, який і в своїй політиці широко практикував терор. Тридцяті роки були особливо рясні на вбивства в СССР і поза його межами, доконаними совєтськими аґентами. Тому ті роки можна назвати «добою великих злочинів».

Для повноти образу тих способів, яких уживали Совєти в своїй акції супроти еміґрацій взагалі, не лише української, треба почати з двадцятих років. Тоді, в р. 1922, в СССР постала організація „Монархическое Об'єдіненіє Центральной Россії", яка пізніше стала широко відомою під назвою „Трест". Годі сказати з певністю, ким вона була створена, чи за почином монархістів, чи заходами большевиків. В кожному разі, вже від 1923 р. вона є вповні в руках ҐПУ. На чолі її став кол. царський генерал Зайончковський, який перебував в СССР, але мав довір'я еміґрантів. Та головною особою в Тресті був інж. Якушев-Фьодоров. Маючи посаду високого урядовця Комісаріяту Зовнішньої Торгівлі, він часто бував закордоном і представляв Трест перед еміґрантами, здобувши серед них широкі зв'язки. А що в писемних стосунках між двома сторонами уживано коду, номенклятура якого була позичена з торговельної ділянки, то організація прибрала назву „Трест".

„Трест" з точки погляду Совєтів мав завдання: а). виявляти на теренах СССР монархістичні організації та контролювати їх діяльність; б) невтралізувати російських монархістів закордоном, які в ті часи мали найпотужнішу організацію серед еміґрації; в)

провадити загальну політичну та військову розвідку серед чужинних чинників.

Якушев мав непересічні здібності організатора, дипломата, а також особисту принадність. Він знайшов вхід до самої верхівки російських монархістів, на чолі яких стояв вел. князь Ніколай Ніколаєвич, та до військових кол, що їх очолював ген. Вранґель, а відтак ген. Кутєпов, як також до їх політичних дорадників — Чебишева, Шульгіна тощо. Лише один ген. Вранґель після побачення з Якушевим висловив сумнів щодо його певности. Не міг мати сумнівів ген. Кутєпов, у штабі якого сидів совєтський аґент в особі ген. Монкевіца. Сам вел. князь Ніколай Ніколаєвич приймав Якушева в листопаді 1924 р. А Шульгін у своїй легковірності пішов так далеко, що довірив „Трестові" своє життя, відбувши в 1925 р. таємну подорож до СССР під опікою тої ж організації. А сталося це так:

Шульгін, колишній редактор російського часопису "Кієвлянін", загубив свого сина, коли точилась боротьба між білою і червоною арміями, і рішив його відшукати. В тій цілі він домовився з членами „Тресту", які ніби займалися контрабандою на кордоні СССР та Естонії, і вони перевели його через „зелену", а відтак повезли, так би мовити, леґальними шляхами вглиб Совєтського Союзу. Вони супроводили його на залізниці, на вулицях міст, в музеях, підшукували для нього готелі, одним словом опікувались ним, як рідним батьком. Шульгін побував у Києві, Москві та Ленінґраді і перевірив на власні очі твердження „контрабандистів", що в часи НЕП-у життя в Совєтському Союзі еволюціонує вбік старих порядків, що там комунізм занепадає і перемагає „біла ідея", що невчасна революція чи чужинна інтервенція можуть лише пошкодити цій еволюції та віднові великої Російської імперії. Повернувшись також через „зелену" на еміґрацію, Шульгін написав книгу „Три столиці", в якій виклав свої спостереження та міркування, суґеровані йому членами „Тресту", себто совєтськими аґентами, і вислав для перевірки тим самим аґентам, щоб, бува,

не пошкодити необережним словом акції монархістів під Совєтами. Книга вийшла в Берліні в 1927 році.

Дуже повчальним є читання цієї книги. В ній автор у дещо завуальованій формі описує свою подорож, переказує пригоди на кордоні, оповідає про ті небезпеки, які він перебув у самому Совєтському Союзі, коли за ним „ганялись" большевицькі аґенти, оповідає про ті хитрощі, яких він уживав, щоб змилити ворога. Пишучи те все, він і не здогадувався про ту комедію, яку з ним відіграли большевики в ролях контрабандистів, монархістів, антибольшевиків... Знаючи правдиву історію тої подорожі, читач Шульгіна виразно бачить совєтських аґентів у тих персонажах його книги, але автор того зовсім не помічає і знаходить потвердження своїх думок у словах, в зовнішнім вигляді, в усмішках своїх співбесідників. „Людей, яких я зустрів, — пише він в одному місці, — не можна уявити в ролі зрадників". Особи, що стикались з Хом'яком чи Валюхом, не можуть осуджувати надто строго Шульгіна за його легковірність.

Та з часом „Трест" став втрачати довір'я російських монархістів закордоном. Щоб привернути організації давній престиж, ҐПУ взялося до несамовитих способів. Воно вислало до Фінляндії одного з своїх високих урядовців, Опперпута (він же Касаткін, а в дійсності латиш Упенінш), на нараду з еміґрантами, між якими був теж і ген. Кутєпов, який мав схвалити рішення, винесені на тій нараді. Це той Опперпут, який завербував Якушева для роботи в ҐПУ і який заманив до СССР соціяліста Савінкова і віддав його в руки большевиків у р. 1924. Висланець ҐПУ запропонував на нараді в Фінляндії зорганізувати в СССР кілька терористичних актів і сам зголосився стати на чолі одної „трійки", що мала б їх перевести. І дійсно, в 1927 р. у приміщенні ҐПУ в Москві стався вибух. Совєтська преса подала, що спричинники, а між ними й Опперпут, згинули. Той атентат послужив притокою для процесу проти російських монархістів Балсамова і Сольського. Однак, Опперпут не згинув, але був перенесений на працю десь на Далекому Схо-

ді. Він, як і урядовці ҐПУ Стецькевич, Сосновський та Ланговой, за ці справи дістали ордени „Красного Знамені".

„Трест" просяк не одно еміґрантське середовище російських монархістів. Проліз він також і в ідеологічно-політичну групу „евразійців". Вона була важлива для Совєтів тим, що підводила ідеологічні підстави під ідею єдности Совєтського Союзу як політичної цілости, відмінної і ворожої для Західньої Европи. Ідеолог „евразійців" проф. Савицький також їздив до Москви на „з'їзд" організований ҐПУ, на якому, крім гостя з еміґрації, не було жадного науковця, зате було повно аґентів політичної поліції. Денісов-Ланговой, який у „Тресті" займався цією ділянкою, побував також на з'їзді російських „евразійців", що відбувся того ж року у Празі. Зрештою „Трест" співпрацював також з різними чужинними генштабами та розвідками. Польська військова розвідка, яка широко послуговувалась заподаннями „Тресту", зажадала раз від нього мобілізаційний плян СССР. А коли „Трест" його предложив, виявилось, що він злудний і виміряний на обман. В кожному разі по 1927 році „Трест" став втрачати ґрунт під ногами, хоч розгалуження його діяли ще довго. Одно з них відіграло свою ролю в схопленні у Парижі 26 січня 1930 року російського генерала Кутєпова.

Як ми вже згадували, в оточенні Кутєпова був совєтський аґент ген. Монкевіц, але були й інші російські еміґранти, які могли помагати большевикам, як от ген. Дяков. Кутєпов сам приймав висланців „Тресту", і в час, коли мало статися пірвання його, чекав когось „з того боку". Фатального дня він сів на вулиці Парижу в якийсь приватний автомобіль, і після того його вже не бачили. Здогадуються, що генерал був убитий чи задушений, навмисне чи випадково, і Совєти дістали лише його труп. Той труп міг бути вивезений совєтським танкером, який стояв під ту пору недалеко французького берега і до якого якийсь моторовий човен підвіз пакунок, що мав розмір людського тіла. Вслід за Кутєповим та сама доля

спіткала в 1937 р. його наступника, ген. Мюллера, про якого ми вже згадували, оповідаючи при приїзд Валюха до Генту. Тим разом якусь немаловажну ролю відіграв ген. Скоблін, дружина якого, відома співачка Плевіцька, була навіть засуджена на кару в'язниці.

Всі ті події відбувались напередодні Другої світової війни, і їх треба розглядати в зв'язку з нею. Можна припускати, що Кутєпова зліквідовано зі страху, що він діставши великі гроші (30 мільйонів долярів), зложені колись царським урядом в Японії, розгорне широку діяльність російських монархістичних організацій. Щодо Мюллера, то його пірвання стоїть у зв'язку з справою Тухачевського, якого Сталін зліквідував разом із сотками й тисячами старшин в тих самих роках. В тих же роках, перед війною, Сталін знищив головку компартії України, і з тринадцяти членів її ЦК залишився тоді живим лише один. Кривава вакханалія Сталіна дійшла до такого ступня, що стала небезпечною для самих виконавців його злочинів, як от, наприклад, Єжову, який стояв на чолі ҐПУ, а також ген. Крівицькому, який очолював совєтську розвідку в Европі. Цей останній мав досить нюху, щоб втекли з рук Сталіна. Але пізніше і його знищено десь у ЗСА.

Порівнюючи обставини і засоби дії, що привели до смерти полк. Коновальця, з обставинами й роботою ҐПУ навколо російської еміґрації, доводиться признати, що наші втрати і помилки, хоч які великі, не дорівнюють тяжким ударам і невдачам, що їх зазнала в той самий час російська еміґрація. Також впадає в око, що між українцями-еміґрантами не знайшлося таких зрадників, як то було з російською еміґрацією. Отже, наше становище було здоровіше внутрішньо, як середовище росіян на чужині.

IX Післяслово

Викликаний на цей мій виступ у пресі публікаціями Онацького, я намагався внести в події, пов'я-

зані з Роттердамом, дещо більше світла, як також дати певні мірила для оцінки їх. Хочу вірити, що цим я поможу зрозумінню матеріялів Онацького, яких він подав замало, а водночас і забагато. Замало тому, що документи наведено не повністю, а з них вибрано, не знати на якій підставі, лише уривки; а забагато тому, що накопичення фактів і дат без коментарів до них утруднює схоплення цілости і роблення висновків.

Центральною проблемою в щойно переглянених подіях є питання розпізнання людей, або скорше — викриття ворожих аґентів. Чинники ОУН допустились, безперечно, багатьох помилок, коли не потрапили виявити провокаторів, які створили сітку навколо полк. Коновальця, коли не могли запобігти трагедії в Роттердамі. Але названими нами особами не вичерпується плеяда совєтських аґентів, які діяли й діють проти еміґрації. Багато з них здемасковано чи самі себе розкрили перед і по Роттердамі, всіх їх тут годі вичислити. Досить пригадати Крутія чи Бесагу, які ще в усіх пам'яті і яких не розкрито до кінця. Приклад з російською еміґрацією доповнює наш український досвід.

Чи можливість помилки могла і мусіла стримувати українських націоналістів у тридцятих роках від заходів на Східніх Українських Землях? Аджеж у житті, а особливо в борні треба ризикувати. Зокрема тоді, коли обставини не дають багато часу для перевірок. А саме так було перед Другою світовою війною, коли треба було вияснювати стан речей на СУЗ, шукати нових точок опертя, готуватись до походу на Схід. І націоналісти це робили, наражаючись на небезпеки. Удар в Роттердамі був дуже дошкульний. Але він не спинив запланованого походу, і той похід записався в історію визвольної боротьби України.

Удар ворога є найбільш натуральною річчю і проти нього ніхто не в стані забезпечитись. Але є щось більш небезпечне за той удар і проти чого можемо застерегтись. Тож небезпекою є внутрішній розклад. Його не раз викликає моральна демобілізація, ознакою якої буває критика фронтових дій в запіллі. Пригадка обставин і подій, що передували Роттердамові, повинна б відновити в нас атмосферу дійового фронту. Наколи читання публікацій і цих моїх додатків до них дійсно відтворюють цю атмосферу тридцятих років, ми можемо уважати наше завдання сповненим.

Українська Громада в Фінляндії в 1930 році.
(Третій зліва стоїть Полуведько, другий справа сидить Василь Баранецький).

Олександер Семененко

СЛІДИ ПОЛУВЕДЬКА

Тема, яку розробив проф. Євген Онацький у своїй публікації «Шляхом на Роттердам», не може не викликати інтересу в широких колах нашої громади.

Серед аґентів Москви — учасників подій, зв'язаних з роттердамським злочином, — вирізняється постать Полуведька. Роля його не закінчилась після вбивства полк. Є. Коновальця. Через три роки Полуведько несподівано виринув на Лівобережній Україні, в Харкові, де грав знову виразну ролю.

Проф. Онацький енерґійно бере під свою оборону Полуведька і закінчує свою публікацію словами: «Було б надто несправедливо, коли б його пам'ять плямило і далі ганебне підозріння, що не витримує критичного підходу до справи».

Варто простежити, як склався у автора цей критичний підхід і чи справді він є критичний.

Полуведько після убивства полк. Є. Коновальця, пробувши деякий час у Берліні, повернувся до Фінляндії, де слід по ньому пропадає. Це недвозначне зникнення пригадує подібне ж зникнення совєтського аґента ген. Скобліна після викрадення ген. Мюллера в Парижі.

Французький суд потім засудив за участь у цьому злочині дружину ген. Скобліна, співачку Плевіцьку.

Проф. Онацький до зникнення Полуведька ставиться філософічно і пояснює його двома мотивами: а) його, Полуведькову, діяльність і соловецьке минуле близько пізнав Павлусь (Валюх), і через це він не міг почувати себе спокійно в такій близькості до совєтських кордонів (мова про Фінляндію); б) Полуведько волів зникнути, бо відчув, що члени ОУН почали ставитися до нього з застереженням.

Нелегко повірити, що таку добросердечну арґументацію на користь Полуведька подає одна з провідних особистостей організації, що існує на основі суворої дисципліни і підвищеної особистої відповідальности.

Після втечі Полуведько три роки живе невідомо де. У читача виникають природні питання. Якщо Полуведько жив в СССР, то як він дістався туди без сторонньої допомоги? Згадаймо при цьому приготування переходу через кордон Валюха. Якщо в Фінляндії Полуведько почував себе непевно, то чи певніше почував він себе в СССР? Де і на якій роботі в СССР перебував Полуведько? І чому несправедливо запідозрений Полуведько не пробував оправдатися перед Організацією?

Якщо ж Полуведько жив за кордонами СССР, то й тут варто перевірити, де саме, а головне — на які кошти він існував.

Обминувши цей повитий таємницею період, проф. Онацький інформує: «Проте, як почалася війна Німеччини з Москвою, Полуведько явився знову і відразу зв'язався з полк. Сціборським і Грибівським».

«Ясна річ, — провадить трохи далі дослідник, — що Полуведько не викликав у них таких підозрінь і зміг представити їм докладний і переконливий звіт про обставини своєї „відсутности" чи то „безпідставного зникнення".

Останні слова автор бере в лапки, ніби про безслідне зникнення Полуведька можна говорити тільки іронічно. Адже, якщо слід знайшовся, значить і зникнення не варте уваги. Невідомо, чим обґрунтовані такі категоричні вислови, як „ясна річ" або „переконливий і докладний звіт". Можна сумніватися, чи збереглися вірогідні свідчення Сціборського і Грибівського з тих бурхливих часів.

Із спогадів Я. Дедаля в альманаху «Відродження» за 1951 р., на які посилається проф. Онацький, бачимо, що в першій половині липня 1941 року Полуведько був у Львові і Я. Дедаль разом з ним та іншими

членами групи їхав до Тернополя вантажною автомашиною.*

Я. Дедаль не знав, очевидно, Полуведька, бо каже: „Найбільше уваги звертав на себе зо своїми переживаннями в СССР Половедько, який прожив останніх двадцять років в підсовєтській Україні та на північних землях Росії". Перед захопленими слухачами Полуведько не згадував про те, що він добре знав і географію Европи з власного досвіду.

Спогади Я. Дедаля все ж таки подають важливий факт: на початку війни Полуведько був у Львові. Коли він був там і перед 22 червня 1941 року, то варто подумати, як і звідки потрапив він до Західньої України: адже на в'їзд туди потрібні були спеціяльні перепустки з інших районів СССР, в тому числі й з УССР.

Ця легкість переїздів, незвичайна для більшости мешканців СССР, не викликає сумнівів у автора.

Для характеристики Полуведька проф. Онацький наводить три довгих уривки з його статтей і вважає, що „написано їх з таким знанням справи і з таким справді націоналістичним наставленням, що вони ще й досі зберігають свою свіжість".

Проф. Онацький, очевидно, думає, що фразеологію і арґументацію політичних груп і авторів дуже важко імітувати. Проте, історія літератури знає випадки складніших імітацій і фальсифікацій. Літературні здібності Полуведька — не доказ його чесности. Це скорше доказ його однобічности.

Подеколи Полуведько висловлювався з недовір'ям про Норберта-Валюха. Р. Сушко посвідчив і „запитаний про докази недовір'я, не міг Полуведько їх уточнити". Це була спритна гра нешкідливих для Валюха натяків. На випадок невдачі Валюха, а так само на випадок удачі, мав Полуведько оправдання: «я ж попереджав».

На підтвердження нібито реабілітації Полуведька у Львові народився доказ: „Полуведько їхав із цілком конкретним завданням — відшукати сліди Павлуся (Валюха) та Хом'яка в Україні. Про останнього було відомо, що він жив перед війною в Харкові, маючи власне авто тощо".

Читача вражає, що завдання шукати сліди убивців дано саме особі, до якої й члени ОУН після убивства почали ставитися з застереженням і яка зникла без сліду після вбивства. Читач може запитати автора: від кого і де Полуведько дістав таке завдання?

Харківський період автор обминув, хоча живуть на еміґрації десятки свідків того часу. Автор мав для цього підстави, бо обмежив тему Роттердамом. Але для вияснення постаті Полуведька на весь зріст і для його реабілітації автор не може нехтувати тим періодом. На мою думку (крім невідомих ще нам інших кривавих слідів Полуведька), існують дві яскраво позначені траси: Фінляндія-Роттердам і Роттердам-Харків.

Не знаю, чи Полуведько шукав у Харкові Валюха, Хом'яка і його автомобіля. Також невідомо, чи входило в його „цілком конкретне завдання" брати на себе ту активну ролю, яку він узявся грати в Харкові. Треба з'ясувати питання, чи не використав він у той період заплутану ситуацію в ізольованому прикордонному Харкові, розгром київської групи націоналістів і тимчасово розірвані зв'язки організації.

Полуведько з'явився в Харкові у перший день вступу німецького війська. Його активність розгорнулася зразу, саме тоді, як харківські національні елементи, що збереглися у великій кількості від арештів, примусової евакуації та мобілізації, тільки виходили із своїх схованок і починали самоорганізацію. У нез'ясованих обставинах Полуведько став у ті перші хаотичні дні керівником відділу кадрів Міської Управи. До нього напливали десятки й сотки людей і залишали в нього свої життєписи. Серед них було багато українців з активним національним минулим. Можна собі легко уявити, як досвідчені руки Полуведька змайстрували б жертву для Ґестапо — велику націоналістичну антинімецьку організацію. Це якраз і була ситуація, коли велика харківська група мала впас-

* Я. Дедаль називає Полуведька — Половедько.

ти „жертвою тих спритних людців, що німецькими руками нищили небезпечних їм українських громадських і політичних діячів".

Чи багато ще потрібно доказів на те, що таким спритним був саме Полуведько?

Полуведько залишив по собі зовні таке враження: він був людиною стриманою, певною себе, виявляв досвід і вміння поводитись з людьми; в нього були розумні й проникливі очі; на обличчі, що його характеризувало високе (через лисину) чоло, не було помітно втоми або того напруження, що залишає по собі турботне або нелеґальне життя. Можна було бачити, що його вбрання було пошите не в Европі. Але це не була сіра „грубошерста" продукція „Швейпрому". Його зимове пальто було пошите з доброго матеріялу і походило, певне, з майстерень, доступних для добре оплачуваних совєтських службовців. Видно було, що „збігця з Соловецьких таборів" (тепер цей титул можна брати в іронічні лапки), після прибуття з Фінляндії не був гнаним і голодним парієм в СССР.

Кінець прийшов несподівано скоро. Самовидці розповідали, що ґестапівці взяли Полуведька вдень на роботі в Управі. Вони вивели його швидко, навіть без шапки, на мороз і забрали з собою. Це був останній слід Полуведька на харківському снігу.

Чи не варто було б проф. Онацькому переглянути уважніше свої висновки?

Поставивши перед собою Норберта (Валюха) та Хом'яка, він поруч з ними вирізнив би розумного, досвідченого Полуведька, що на дві голови був вищий від тих пересічних своїм розвитком і здібностями аґентів. Тоді настирливо постає питання: Чи витримали б у Фінляндії і в Берліні серед чужого їм націоналістичного оточення свою ролю ці аґенти, коли б з ними не було Полуведька? Чи не він був мозком і організатором роттердамського убивства?

„Було б надто несправедливо, коли б його пам'ять" обороняли такі чесні люди, як проф. Є. Онацький Останні спроби продовжувати своє діло Полуведько робив у голодному і зруйнованому Харкові

1941-го року, де сотні людей в тяжких і складних умовах заходжувалися будувати українське життя.

Коли Полуведька без шапки вивели на морозну Сумську вулицю, тоді минула перша і велика небезпека для багатьох харківських українців. Після того ще був голод, руїна, інші ворожі аґенти, але цього майстра провокацій і убивств уже не було, і робота харківського гурту могла продовжуватися.

Зіновій Ірчанський

ЗВЕЛИЧУВАННЯ ЮДИ

Москва виявляє чекіста Полуведька

У харківському видавництві «Прапор» появилася книжечка п. з. **«У кублі зрадників».** Написали її П. Каров і В. Степовий, безумовно чекісти, з зазначенням, що це «документальний нарис». Він «присвячений» чекістові і в ньому мова про чекіста Кіндрата Микитовича Полуведька, головно про його «дію» в окупованому німцями Харкові. Цього підлого зрадника-юду Полуведька, що на доручення большевицьких імперіялістів знищив сотні українських патріотів і який належав до трійки чекістів, які — за кордоном підготовляли вбивство Провідника ОУН полк. Є. Коновальця — називають «героєм» і ставлять поруч інших йому подібних, як «М. Кузнецова, Р. Зорґе, І. Кудрі, В. Молодцова та їх соратників у смертельно небезпечній роботі у ворожому лігві».

Полуведька, який закінчив своє життя подібно, як Юда — повісився у харківській в'язниці в часі німецької окупації, — по смерті його нагороджено «Орденом вітчизняної війни першого ступеня». Про попередні московські бляшки «заслуги», які отримав яничар Полуведько за помордованих українців, у книжечці не згадується. Про його чекістську роботу в довоєнні часи написано мало, але виразно зазначено, що «Кіндрат Микитович Полуведько, народжений 10 березня 1895 року на Вінниччині, закінчив учительську школу. Після жовтневої революції піднімався крутими сходинками від шкільного учителя до відповідального співробітника Наркому. На початку тридцятих років у його долі стався несподіваний поворот».

Далі сказано, що з приходом до влади Гітлера «Підняли голову уцілілі петлюрівські головорізи, які об'єдналися у так звану організацію українських націоналістів ОУН. Керівником її став відомий погромник — «полковник» Євген Коновалець. Організація... розкидала щупальця навколо кордонів Радянського Союзу, засилаючи свою аґентуру для ведення підривної роботи на Україні. З уст недобитків ще звучало... «Геть від Москви!» За злісними націоналістичними «гаслами» виникали привиди руїн Центральної Ради...» «Чекісти знешкоджували зміїні гнізда... В середині 30-их років багато оунівських кур'єрів, емісарів і просто аґентів були захоплені при переході кордону СРСР... Один з тих, хто ступив на важкий шлях боротьби із злісними ворогами... став педагог за покликанням, людина вийняткових душевних якостей — Кіндрат Микитович Полуведько — лише небагатьом відомий як товариш «Павло».

Ми згідні, що Полуведько був «вийняткових душевних якостей», бо людина, яка видавала на смерть своїх братів, мусіла бути вийнятково низьких, підлих якостей. А також нічого дивного, що замість написати, що «за покликанням став катом» — большевики написали — «педагогом». Зрештою, в них зрада свого народу — це найбільше геройство.

Далі говориться: «Одним з найважливіших завдань, яке чекісти України вирішували напередодні Другої світової війни, було виявлення ворожих радянській державі планів закордонних націоналістичних центрів. У лютому 1934 р. «товариш Павло» виїхав за кордон. У нагоді стало йому знання німецької та інших іноземних мов, якими він володів досконало. Довгі роки він був відірваний від своєї сім'ї, дружини Олександри М., дочок Лялі і Ліди... За рубежем Полуведько провів п'ять років. Зумівши завоювати довір'я оунівських ватажків, він успішно виконав особливо складні завдання Вітчизни»...

Які особливо складні завдання виконував чекіст Полуведько, в «нарисі» не уточнюються, а про них хоч коротко треба подати до відома. Кіндрат Полуведько прибув до Фінляндії в лютому 1934 р. і зголосився до голови Української Громади у Гельсінках Василя Баранецького. Подав себе за втікача з боль-

шевицького концентраційного табору на Соловках. Дуже критично представив відносини у Совєтському Союзі у своїх звітах, а також помістив кілька статтей в «Українському Слові» у Парижі під псевдом Тогобічний. Статті: «Як ставляться в совєтській Україні до еміґрації», «Комунізм і національний рух на Україні», і «Формування національно-державної свідомості на Східній Україні», написані Полуведьком у націоналістичному дусі в дуже скорому часі промощують йому дорогу до ОУН, де він запізнає ряд провідних членів ОУН. Він стає членом ОУН, а по від'їзді Баранецького до Арґентини в 1935 р. Полуведько стає головою Української Громади в Фінляндії, перебирає провідництво ОУН і зв'язки з СУЗ, які попередньо провадив Баранецький. В Арґентині гине в дуже містичних обставинах В. Баранецький. Це без сумніву робота НКВД-Полуведька, щоб за собою затримати ті функції, які він перебрав від нього. Баранецький гине після того, як Полуведько довідався, що він має повернути до Фінляндії.

У руках спритного аґента НКВД-Полуведька, якого всі називають «професором», знайшлися організаційні зв'язки із Східньою Україною, які йшли через цей терен. Тому нічого дивного, що у масових арештуваннях у т. зв. «чистці Єжова» у тридцятих роках попадає велика кількість українських патріотів, пов'язаних з ОУН.

Скоріше перед Полуведьком за кордоном появився Хом'як, колишній УСС і старшина Січових Стрільців, який прибув з СССР на початку серпня 1933 року і зголосився у Брюсселі, покликуючись на знайомства з полк. Є. Коновальцем і полк. Р. Сушком. Хом'як заявив, що був арештований большевиками в 1921 р., а опісля звільнений. Закінчив фінансовий курс і працював економістом у Харкові і звідтам удалося йому щасливо втекти. В Україні залишив дружину і сина. Інформації про совєтську Україну, що їх автором був Хом'як, були надруковані в «Розбудова Нації» п. з. «Радянська Україна», підписані ініціялими Н. Н. у числі 3-4 за 1934 р.

В кінці серпня на розмову до Брюсселю прибув полк. Є. Коновалець, а Р. Сушко листовно підтвердив, що знав двох Хом'яків у рядах СС, один з них порядна людина, а другий не дуже. Хом'як, який виступав під псевдом Пригода а на поліції був зголошений як Найденко, зробив на Полковника добре враження, хоч з Січових Стрільців він його собі не дуже пригадував. Хом'як твердив, що в Україні має багато знайомих кол. старшин вояків СС-ів, які займають там різні посади, вони і вороже наставлені до совєтської влади. Провідник ОУН, полк. Є. Коновалець, в тому часі найбільше приділяв уваги розбудові підпільної організаційної мережі ОУН на СУЗ. Великі надії покладав на кол. СС-ів, які там жили.

Звідомлення Хом'яка збігалися з тими інформаціями, які продісталися з Східніх Українських Земель. Але Хом'як довго не загрів місця за кордоном, бо вже на початку жовтня 1934-го року повернувся в Україну. Перехід кордону через Фінляндію організував йому Баранецький, який ще тоді знаходився в Фінляндії. Про свій щасливий перехід і про всі інші доручені йому справи Хом'як листовно поінформував закордон. У березні 1935 р. Хом'як повідомив, що має намір приїхати на короткий час до Фінляндії й хоче зустрінутися з полк. Є. Коновальцем. Пізніше приїзд відклав на липень. Тому, що Полковник не дав ясної відповіді, на зустріч до Гельсінок поїхав інж. Д. Андрієвський. Там уже урядував Полуведько й усі зв'язки проходили через нього. Хом'як цим разом приїхав не сам, а привіз із собою «молодого учителя», який «розчарувався в комунізмі». Ним був 25-28-річний чоловік, якого називали Приймаком, Павлусем, Вельмудом, Норбертом, а по роттердамській трагедії — Валюхом. Хом'як з Валюхом мусіли зголоситися на організаційному пункті у Полуведька, він про них обох перед організаційними чинниками висловився із застереженням. Полуведько, який певний час мав під своєю опікою Валюха, висловлювався про нього неґативно. Злочинна чекістська трійка, яка на доручення Москви підготовляла вбивство Провідника ОУН полк.

Є. Коновальця, вже вміла пролізти в нутро Організації й користувалася довір'ям. Висловлювані неґативні завваги одного проти одного — це була тактична чекістська гра. Ці висловлювані ніби «підозріння» не були того роду, щоб хтось з «трійки» мусів відійти.

Аналізуючи поведінку аґента Полуведька, найхитрішого і найбільш зрівноваженого з них, треба ствердити, що він був головним майстром НКВД за кордоном підготовки атентату на полк. Коновальця. Хом'як, залишивши Валюха, виїхав скоро до СССР. Валюх почав активізуватися. Він, як молодий чоловік, прибувши з СССР, починає нав'язувати контакти з провідними членами ОУН, говорить також з полк. Коновальцем. У Фінляндії жив він якийсь час разом з Полуведьком, який ним опікувався. Ця опіка була подвійна — «організаційна» і чекістська. Перед своїм виїздом до СССР, Валюх, якого називають «Павлусем», об'їздить Берлін, Відень, Париж, усюди знайомиться з організаційними людьми. До СССР мав повернутися через Фінляндію, дорогою організованою Полуведьком, але не вийшло. Повезли його у вересні 1936 р. іншим шляхом, «леґальнішим», мабуть, через Естонію. Полуведько навмисне не переводить Валюха через фінський кордон, бо НКВД хотіло розкрити ще інші можливості переходу кордону.

При кінці вересня 1937 р. точно через рік, як Валюх виїхав до СССР, він знову появляється за кордоном. До особистої зустрічі з полк. Є. Коновальцем не дійшло і він, огірчений, від'їхав. Третій раз з'являється Валюх за кордоном у лютому 1938 р. у Голляндії, відбуває розмову з полк. Є. Коновальцем у присутності Я. Барановського. Він «звітує» про «організаційну роботу» на СУЗ. Дуже настоював говорити з Полковником у чотири очі про дуже важливі довірочні справи. Коли до такої розмови не дійшло, то Валюх «звітував» не про справи СУЗемель, але про ставлення «берлінців до Організації й Вождя». Твердив, що «берлінська група» (Сніп, Іртен, Мек і Оршан) хочуть його (Валюха) приєднати до своєї групи до «путчу» проти Вождя, а провідником Організації

хочуть зробити Ярого. Полковник Коновалець був цією інформацією схвильований, а Валюх ще раз підтвердив її другого дня у присутності Я. Барановського. Про опозицію «берлінців» було Полковникові відомо, але що вони плянують змову — було це щось нового й загрозливого. Ціль Валюха була ясною. З одного боку здобути собі більше довір'я у полк. Коновальця, а з другого — поглибити ще більше опозиційні настрої внутрі організації, зробити виразний двоподіл.

Валюх, так, як минулого разу, по відбутті розмови відпливає совєтським кораблем, на якому, як він подає, працює радистом, до СССР.

У травні 1938 р. прийшло до останньої трагічної зустрічі полк. Є. Коновальця з підісланим чекістом, убивником Валюхом. Большевицька бомба передана підступно зрадником Валюхом у Роттердамі, 23-го травня 1938 р., закінчила героїчне життя Провідника Української Національної Революції, голови ПУН-ОУН, полк. Євгена Коновальця. Цю велику трагедію для української нації Москва підготовляла майже п'ять років — від серпня 1933 р. до 23 травня 1938 р. Головні злочинці-яничари Валюх, Полуведько і Хом'як. По виконанні страшного злочину Валюх, а пізніше Полуведько, якого тепер большевики ґльорифікують, утікають до СССР. Хом'як, який в часі своєї другої поїздки за кордон, привіз Валюха, на той час перебував в Україні. Він утримував «організаційний зв'язок» з провідними людьми з ОУН і з чекістами Полуведьком і Валюхом. Найспритнішим грачем у цій «трійці» був Полуведько. Висловлювані ним застереження щодо Хом'яка, а пізніше Валюха, були подумані також і на те, щоб пізніше, коли вже прийде до цієї страшної трагедії — вбивства, себе виправдати. Це йому до певної міри вдалося здійснити, бо висувані підозріння Володимира Стахова й інших, що Полуведько може бути спільником Валюха, не дуже-то бралося до уваги. Його поведінка й протисовєтські статті допомагали йому у маскуванні. Тому й не диво, що в Другій світовій війні Полуведько знову по-

частину розстріляли німці, а решту докінчили большевики. З писанини виходить, що ту масову присягу українських націоналістів «затіяв» Коник і вона відбулася з великою участю заприсяжених у міському театрі у Харкові. Фактично, така масова й демонстративна присяга в окупованому Харкові відбулася і вже тоді стверджено, що Полуведько був одним з головних ініціяторів цієї трагічної імпрези. Про те, що Полуведько про всю діяльність Організації й про присягу доніс до ґестапо, в «нарисі» говориться: «Ось уже два тижні в місті гостювали оунівські емісари — пан Коник і пан Олійник, які наполегливо зондували ґрунт для створення націонал-соціялістичної партії... (мова про мельниківську ОУН). Дізнавшися про мету їх прибуття до Харкова, Полуведько у приватній розмові з Гершвандером ніби, між іншим, розуміючи, що така новина не може не цікавити ґестапівця...» — сказав усе.

Тут большевики, подібно як і з атентатом на полк. Є. Коновальця, який підготовляв Полуведько, признаються, що вони при допомозі своїх чекістів викінчували українських націоналістів німецькими руками.

Про чекістську злочинну діяльність Полуведька в часі його побуту в Києві, в «нарисі» говориться мало, але він та йому подібні цілий час там діяли. Ярослав Гайвас у своїй статті «Переломовий рік», яка появилася у збірнику «ОУН — 1929-1954» на стор. 295, де говориться про «Похід на Схід», пише: «З огляду на зріст большевицької аґентури й на її виступи проти Організації й цілого українського життя та користування в діях німецькою системою, виникла потреба розгорнути сектор боротьби з большевицькою аґентурою. Власне перед двома місяцями ті самі большевицькі аґенти в Києві проникли в нашу й бандерівську систему й зліквідували деяких наших і бандерівських людей».

Ліквідація українських патріотів ґестапом при допомозі большевицької аґентури відбувалася на всіх теренах, окупованих німцями. У часі німецької окупації українським самостійникам прийшлося боротися не тільки з німецькими окупантами, але також з большевицьким підпіллям, яке згодом було скріплене большевицькою партизанкою. Багато атентатів, виконаних на українських патріотах большевицькими бандами, були різно масковані. Одні приписувано німцям, а деякі, щоб розвогнювати українські роздори, приписувано таки самим українцям. Також трагічне вбивство двох провідних членів ПУН-у — сотн. Омеляна Сеника-Грибівського та полк. Миколи Сціборського яке було вчинене 30 серпня 1941 р. в Житомирі, вимагає у зв'язку з виявленням чекіста Полуведька, поновного розглянення. Як відомо з мельниківських публікацій — Євгена Онацького «Шляхом на Роттердам» в «Українському Слові»* (Париж) та Якова Шумелди «Похід ОУН на Схід» (в «ОУН — 1929-1954»), як почалася війна Німеччини з Москвою, у Львові з'явився Полуведько й відразу зв'язався з полк. М. Сціборським і Грибівським (псевдо Сеника) і вони, вибираючись в Україну (на Наддніпрянщину), беруть зі собою Полуведька. Їхню подорож описав Я. Дедаль у статті «Незабутніми шляхами» в альманасі «Відродження» за 1951 рік. З ними разом їхав О. Ольжич-Кандиба. Полуведько їхав з конкретним завданням — відшукати сліди Павлуся та Хом'яка в Україні. Про Хом'яка була мова, що він перед війною жив у Харкові.

Євген Онацький, спираючись на документальних даних, в тридцять трьох числах «Українського Слова» описав шлях Роттердамської трагедії. Він твердить, що як Сеник, так і Сціборський вірили Полуведькові й цього доброго переконання про нього були й інші члени їхньої Організації. Про поїздку Полуведька з Сціборським і Сеником та з іншими членами похідних груп, як і про «дію» Полуведька в Жито-

* Наше видавництво, випускаючи друком цю книжку, користувалось текстом »Шляхом на Роттердам«, що був друкований в щоденнику »Свобода«, з підзаголовком: »До 20-ліття трагічної смерти сл. п. полк. Є. Коновальця«.

частину розстріляли німці, а решту докінчили большевики. З писанини виходить, що ту масову присягу українських націоналістів «затіяв» Коник і вона відбулася з великою участю заприсяжених у міському театрі у Харкові. Фактично, така масова й демонстративна присяга в окупованому Харкові відбулася і вже тоді стверджено, що Полуведько був одним з головних ініціяторів цієї трагічної імпрези. Про те, що Полуведько про всю діяльність Організації й про присягу доніс до ґестапо, в «нарисі» говориться: «Ось уже два тижні в місті гостювали оунівські емісари — пан Коник і пан Олійник, які наполегливо зондували ґрунт для створення націонал-соціялістичної партії... (мова про мельниківську ОУН). Дізнавшися про мету їх прибуття до Харкова, Полуведько у приватній розмові з Гершвандером ніби, між іншим, розуміючи, що така новина не може не цікавити ґестапівця...» — сказав усе.

Тут большевики, подібно як і з атентатом на полк. Є. Коновальця, який підготовляв Полуведько, признаються, що вони при допомозі своїх чекістів викінчували українських націоналістів німецькими руками.

Про чекістську злочинну діяльність Полуведька в часі його побуту в Києві, в «нарисі» говориться мало, але він та йому подібні цілий час там діяли. Ярослав Гайвас у своїй статті «Переломовий рік», яка появилася у збірнику «ОУН — 1929-1954» на стор. 295, де говориться про «Похід на Схід», пише: «З огляду на зріст большевицької аґентури й на її виступи проти Організації й цілого українського життя та користування в діях німецькою системою, виникла потреба розгорнути сектор боротьби з большевицькою аґентурою. Власне перед двома місяцями ті самі большевицькі аґенти в Києві проникли в нашу й бандерівську систему й зліквідували деяких наших і бандерівських людей».

Ліквідація українських патріотів ґестапом при допомозі большевицької аґентури відбувалася на всіх теренах, окупованих німцями. У часі німецької окупації українським самостійникам прийшлося боротися не тільки з німецькими окупантами, але також з большевицьким підпіллям, яке згодом було скріплене большевицькою партизанкою. Багато атентатів, виконаних на українських патріотах большевицькими бандами, були різно масковані. Одні приписувано німцям, а деякі, щоб розвогнювати українські роздори, приписувано таки самим українцям. Також трагічне вбивство двох провідних членів ПУН-у — сотн. Омеляна Сеника-Грибівського та полк. Миколи Сціборського яке було вчинене 30 серпня 1941 р. в Житомирі, вимагає у зв'язку з виявленням чекіста Полуведька, поновного розглянення. Як відомо з мельниківських публікацій — Євгена Онацького «Шляхом на Роттердам» в «Українському Слові»* (Париж) та Якова Шумелди «Похід ОУН на Схід» (в «ОУН — 1929-1954»), як почалася війна Німеччини з Москвою, у Львові з'явився Полуведько й відразу зв'язався з полк. М. Сціборським і Грибівським (псевдо Сеника) і вони, вибираючись в Україну (на Наддніпрянщину), беруть зі собою Полуведька. Їхню подорож описав Я. Дедаль у статті «Незабутніми шляхами» в альманасі «Відродження» за 1951 рік. З ними разом їхав О. Ольжич-Кандиба. Полуведько їхав з конкретним завданням — відшукати сліди Павлуся та Хом'яка в Україні. Про Хом'яка була мова, що він перед війною жив у Харкові.

Євген Онацький, спираючись на документальних даних, в тридцять трьох числах «Українського Слова» описав шлях Роттердамської трагедії. Він твердить, що як Сеник, так і Сціборський вірили Полуведькові й цього доброго переконання про нього були й інші члени їхньої Організації. Про поїздку Полуведька з Сціборським і Сеником та з іншими членами похідних груп, як і про «дію» Полуведька в Жито-

* Наше видавництво, випускаючи друком цю книжку, користувалось текстом »Шляхом на Роттердам«, що був друкований в щоденнику »Свобода«, з підзаголовком: »До 20-ліття трагічної смерти сл. п. полк. Є. Коновальця«.

мирі, де застрілено цих двох членів ПУН-у — большевики нічого не згадують.

Доконане страшне вбивство над двома українськими провідними діячами Сеником і Сціборським, ворожа аґентура у підступний спосіб перекинула на бандерівців. Хоч революційна ОУН бандерівців видала Комунікат, в якому засудила цей страшний злочин убивства визначних українців, запротестувала проти ширення ворожої провокації, категорично заперечуючи яку-небудь причетність до цього страшного вбивства — все одно багато нерозважних, гарячих мельниківців, радше хапалися за підсунену ворогом провокацію, яка роз'ятрувала й поглиблювала дальшу ворожнечу між обома, на жаль, поділеними частинами однієї ОУН. Багато вбивств українців, які загинули в таємничих обставинах в часі воєнної хуртовини й які під впливом большевицької пропаґанди були приписані таки українцям, сьогодні, навіть на підставі большевицьких публікацій, вияснюються і вказують, що вони були доконані ворогом.

Діяльність Полуведька в Житомирі треба прослідити окремо. Всі дані промовляють за тим, що він, подібно як підготовляв атентат на полк. Є. Коновальця, також підготовив вбивство О. Сеника і М. Сціборського. Полуведько, який в мельниківській похідній групі, з огляду на своє походження зі Східніх Українських Земель, уважався експертом від цих справ, був поінформований про всі пляни похідних груп, а також були йому відомі завдання ОУН на СУЗ і пляни, які мали виконати члени ПУН — О. Сеник і М. Сціборський. Про те, що большевики вели нещадну боротьбу проти всіх українських самостійників — доказувати непотрібно. Ціла трагедія полягає в тому, що українські самостійники у тому важкому періоді боротьби проти двох тоталітарних держав не змогли знайти спільної мови, спільного фронту проти ворогів України.

Зрадник Кіндрат Полуведько, який діяв як юда в українському середовищі й який, на наказ відвічного ворога, Москви, спричинився до смерти полк. Є. Коновальця й до страти соток українських патріотів, закінчив своє життя мерзенною смертю — по-юдиному повісився в половині лютого 1942 року в харківській в'язниці, куди попав, як виявлений большевицький аґент. Юді — юдина смерть.

Аґентурна діяльність Полуведька, яка подана тут лише в загальних зарисах, вимагає докладнішого дослідження його злочинств, щоб у цей спосіб було можна успішніше боротися і протиставитися большевицькій аґентурі, яка безупинно діє далі проти українських самостійницьких рядів.

Українська нація знаходиться у важкій і затяжній боротьбі з Москвою за своє національне і державне існування. Боротьба йде на життя й на смерть, а найбільш важкі й підступні удари завдає нам ворог своєю аґентурою. Вона діє при допомозі зрадників, яничарів; ворог використує нашу легкодушність, оспалість, пасивність, політичну дурноту — діє на всіх відтинках нашого національного життя. Легковажити собі наступ аґентури, недоцінювати її, з нею не боротися — це допомога катам, відвічному ворогові Москві.

Українська патріотична спільнота у своїй обороні перед ворожою аґентурою, яка вбиває нам провідників, не допускає нашу допомогу поневоленим братам в Україні, яка переслідує їх, тероризує, підступно вбиває, яка підготовляє знищення українського народу через т. зв. злиття націй, нищить Церкви й суворо карає за віру в Бога, яка топче людські права й руйнує нашу культуру, мову, традиції, яка сіє ворожнечу між українцями, руйнує згоду й не допускає до нашої спаяности, робить усе, щоб затримати нас послушними, безвільними рабами, які спокійно чекають на своє національне знищення — мусить створити спільний самостійницький фронт боротьби з ворогом.

Ярослав Гайвас.

ПОРА ВИСВІТЛИТИ ФАКТИ

ІСТОРІЯ ПРО ПОЛУВЕДЬКА

Запитання: Чи не могли б Ви дещо розказати з того, що знаєте у зв'язку з убивством Омеляна Сеника і Миколи Сціборського в Житомирі.

Я. Гайвас: Дуже болюча це справа, а ще більш складна. Обидва вони прибули до Львова нелеґально більш як тиждень після утечі совєтських військ. Перед їхнім прибуттям зголосився до нашої квартири при Академічній вулиці дивний чоловік, який назвав себе **Полуведьком і подав, що він є давнім зв'язковим між ПУН-ом і підпільною націоналістичною організацією на Наддніпрянщині.** Я взявся переслухувати його, але його розповідь для мене, необізнаного з тією справою, була **неймовірною.** А до того той чоловік витворював довкола себе дивну атмосферу. Бак-Бойчук якось сказав мені, що він **«дише смертю».**

На щастя, з Кракова прибув найближчий співробітник Сціборського, Чемеринський-Оршан, і він мене поінформував, що знає Полуведька з Парижу, де той переховувався якийсь час перед нелеґальним поворотом на Наддніпрянщину, та що в тій справі триває слідство, з чим найдокладніще обізнаний Сеник. Оршан порадив мені зачекати до прибуття Сеника, що я й зробив.

Розмови Сеника з Полуведьком, в яких брав також участь Сціборський, відбувалися при замкнених дверях в будинку колишнього совєтського консульства при вул. Набеляка, який ми перебрали в своє посідання. Будинок той провірила якась німецька розвідочно-технічна екіпа, яка позабирала з нього різні матеріяли, в декількох місцях провертіла стіни, а військові піротехніки зробили розшуки за вибухівкою й нічого не знайшли.

Після декількох днів Сеник сказав мені приблизно таке: **Не все ясне з Полуведьком.** Треба ще багато дечого провірити. Він, Сеник, і надалі буде за Полуведьком відповідати та забере його з собою на Схід. А від мене Сеник зажадав швидкого і певного транспорту.

Найкращий транспорт, який я мав, це було авто, яким їздив д-р Андрій Козак та яке було зареєстроване на нього. Д-р Козак лаштував у той час свою лікарську амбуляторію в Раві Руській. На мій заклик він негайно прибув з усім готовим до дороги на Житомир, де, згідно з нашими інформаціями, вже були Степан Федак-Смок, давній член УВО, та сотник Степан Сулятицький. Обидва вони були в характері перекладачів і йшли з першою фронтовою лінією.

Перед від'їздом до Житомира Сеник повідомив мене, що на мене може прийти вістка з Фінляндії, яку негайно треба передати йому. При цій нагоді Сеник утаємничив мене дещо у справу Полуведька. **Полуведько виїхав перед вбивством полковника Євгена Коновальця з Берліну на організаційну станицю в Фінляндії.** Зразу після вбивства він перейшов нелеґально кордон до СССР, а тепер пояснює це наказом, який він отримав від свого фінляндського зв'язкового, майора фінляндських військ. Власне до того майора Організація звернулася за верифікацією інформацій Полуведька.

Вернувшися в Україну, Полуведько, як оправдувався він, не мав змоги вирватися на Захід. Удалося йому це перед самою війною, але кордону він уже не зміг перейти, бо був обложений масами совєтського війська й тому переховувався в полях, аж доки не відступили большевики, а тоді прибув до Львова й відшукав організаційну квартиру. Вже після смерти Полуведька прийшла інформація з Фінляндії, що майор, на якого покликувався Полуведько, загинув у війні з СССР під кінець 1939 року.*

---

* Полуведько напевно знав, що той майор загинув, але подав його прізвище, щоб скористати на часі, мовляв, »шукайте його«...

Після прибуття до Житомира Полуведько жив на одній квартирі з Сеником і Сціборським. Коротко перед їхньою смертю він запропонував, що поїде до Вінниці та інших міст, щоб відшукати зв'язки, або нав'язати нові. Сеник погодився на це, і він виїхав туди.

Я прибув до Житомира день перед похороном Сеника й Сціборського. З контрольної організаційної квартири мене негайно відставлено до Ольжича. Тут відбувалися майже безперервні наради. Ольжич поінформував мене про перебіг трагедії, про дотеперішні висліди слідства та про видані після того жахливого вбивства організаційні зарядження. Слідство провадили з організаційного боку д-р Ярослав Яхно та інж. Починок, обидва близькі приятелі й співробітники Ольжича з Праги.

Крім випадкових осіб, які появилися на місці вбивства вже після нього й ніяких точніших даних дати не могли; єдиним джерелом інформацій був Федак-Смок. Смок подав про висліди німецького слідства та про те, що **вбивника Сеника і Сціборського таки на місці застрілив якийсь німецький вояк, який був випадково свідком убивства. Німецькі чинники відмовилися подати прізвище того вояка,** або будь-які дані про частину, в якій він служить.

Так само **відмовили** Смокові та Сулятицькому, а також організаційним чинникам **побачити тіло вбивника Сеника й Сціборського.** Тіло це мала похоронити військова влада, але — де й коли ніяк не можна було довідатися. Зате німці подали Федакові, що вбивник мав при собі документ на прізвище Козій, виданий у Берліні установою «Україніше Фертрауенштелле», або УНО. Імени Козія німці не подали й організаційні чинники ніколи не могли довідатися його, ані справдити в «Україніше Фертрауенштелле», чи в УНО, бо **документ** не був там зареєстрований, отже **був фальшивий.**

Леґенда про совєтський пашпорт вбивника постала щойно пізніше, як і багато інших тверджень. А втім, леґенду про совєтський пашпорт відкинув би кожен тоді, бо з таким пашпортом ніде не можна було показуватися. Пред'явника такого пашпорту зразу забирали до табору полонених, якщо він був у відповідному віці.

Поведінка німців у справі ідентифікації вбивника Сеника і Сціборського **становила для нас нерозгадану загадку.** Тієї загадки ніхто, як мені відомо, не розв'язав, а тільки були різні гіпотези. Одною з найбільш правдоподібних гіпотез, за якою промовляли цілий ряд моментів, було, що вбивник Сеника і Сціборського мав при собі німецький документ, за всякою правдоподібністю військової розвідки, або, може, й був у зв'язку з розвідкою, і тому німці пустили кінці у воду й унеможливили ідентифікацію його. Іншою гіпотезою було, що це самі німці могли доконати того злочину.

Серед членства нашої ОУН переважало переконання, що вбивства доконали наші українські конкуренти з ОУНб. Спершу мало було **підозріння на большевиків, але деякі моменти наводили на ту думку.**

Я включився в працю слідчої групи Організації, яку фактично очолював Яхно, хоч Ольжич брав участь в усіх її нарадах і рішеннях. Першою справою було доручення до організаційних чинників у Львові, щоб вони зідентифікували Козія, який, як це мало бути подане в знайденому при ньому документі, мав походити з Чесанівщини, чи не з Старого Села, або іншого села, в якому Козіїв багато. Туди вислано спеціяльних людей на провірку, одначе нічого не знайдено. Не знайшов ніяких даних про існування такого Козія д-р Андрій Козак, який постійно, аж до виїзду на еміґрацію, мав свою лікарську канцелярію в Раві Руській, ані не знайшов полк. Роман Сушко, який остаточно перебрав ведення слідства в тій справі у Львові.

Другим завданням слідчої комісії було докладно розпитати Полуведька про те, хто приходив до Сеника й Сціборського, чи може хтось слідив їхній будинок, з ким вони зустрічалися тощо. Одначе Полуведько був десь на півдні. З огляду на те, що я мав найкращий документ німецької військової влади, який

колись придбав мені інж. Євген Врецьона, рішено, що я негайно поїду, щоб віднайти і спровадити до Житомира Полуведька.

Першим пунктом, куди я подався, була Вінниця. Тут Полуведько був коротко, ночував на організаційній квартирі, відбув розмови з організаційними людьми й виїхав звідси до Гайсина та Умані. Я подався туди. **Одначе ані в Гайсині, ані в Умані його ніхто не бачив.** В Умані перебували в той час д-р Марко Антонович, ред. Петро Сагайдачний та о. Петро Голинський, але ніхто з них Полуведька не бачив, хоч усі вони приходили постійно до збірного пункту, яким була редакція місцевої української газети. Так само на квартирі, де повинен був бути Полуведько, його не було.

Не дочекавшися Полуведька в Умані, я через Гайсин і Вінницю вернувся до Житомира і тут застав Полуведька. Одначе розмовляти з ним не міг, бо саме впав Київ і я, згідно з пляном мусів зразу податися туди, хоч усякі в'їзди в місто були суворо заборонені. Але Федак-Смок улаштував нам трьом — Романові Біді, Богданові Коникові і мені — транспорт туди і ми, заховані під брезентом у вантажній військовій машині, дісталися на місце призначення.

Декілька днів після нас прибув туди Ольжич і багато інших членів ОУН, а між ними ж Полуведько. Заки говорити з Полуведьком, я запитав про нього Ольжича, чи він міг щось цікавого сказати. Тоді Ольжич сказав мені приблизно таке: «Я Полуведьком ніколи не займався. Він хотів конче залишитися в Києві, але я дав йому доручення виїздити негайно до Харкова, де ним займуться Коник, Бабій (Олекса) та Кивелюк (Роман)».

Дальша історія Полуведька в Харкові відома. **Його розшифровано як одного з найнебезпечніших совєтських аґентів, арештовано й він, використовуючи неувагу охорони, повісився в келії на власній сорочці. А недавно совєтська влада повідомила, що він дістав найвищі ордени та що належав до найвищої кляси оперативників ҐПУ-НКВД-КҐБ. Дехто каже, що він був третім після відомого Кузнєцова, повішеного жандармерією УПА, та Зорґе, страченого в Японії.**

Так само совєтські чинники мали видати інформацію про те, що це їхній аґент убив Сеника і Сціборського. Одначе дефінітивного потвердження цього, яке переконало б усіх, немає, хоч щораз більше даних вказує на це. На всякий випадок, ОУНм ніколи не змогла зідентифікувати вбивника, ані тим більше здобути незалежні докази, з чийого доручення він виконав цей злочин.

Я пробував зібрати інформації про це вбивство серед членів ОУНб. Всі вони категорично заперечували участь своєї Організації посередньо, чи безпосередньо у тому вбивстві. Я, будучи в Рівному, запитав між іншим Ростислава Волошина про це, але він з обуренням заперечив. Тоді я рішив звернутися безпосередньо до тодішнього Провідника ОУНб, Миколи Лебедя, який мусів би бути найкраще поінформований.

Влітку 1943 р. я відбув зустріч з Лебедем на нашій підпільній квартирі при вулиці Павлинів у Львові. Лебедь поінформував мене, що чинники очоленої ним Організації провели докладне слідство у цій справі, й він з повною відповідальністю стверджує, що очолена ним Організація, ані ніякі її члени, чи член, не мали ніякого відношення до того вбивства, яке впрочім Організація засуджує. Тоді я запитав його, чому в такому разі очолена ним Організація не видасть відповідної заяви. Лебедь сказав мені, що таку заяву видано ще восени 1941 р., в короткому часі після вбивства. На моє прохання дати мені примірник тієї заяви, він пообіцяв пошукати за нею, але зразу заявив, що це може не дати висліду, бо заяву видано, коли по недавніх арештах ще не були влаштовані друкарні в підпіллі, ані не започатковано архіву. Заяву цю у формі комунікату, як поінформував мене М. Лебедь, розмножено на ротаторі в невеликій кількості та розіслано в терен.

Справа тієї заяви виникла не раз. Виникла вона

з ініціятиви полк. А. Мельника в часі його зустрічів з Ст. Бандерою в роках 1947-1948 в Мюнхені. Степан Бандера потвердив, що таку заяву восени 1941 р. видано і її вага актуальна й далі. Тоді полк. Мельник пішов крок далі й запропонував, щоб Організація, очолена Бандерою, видала нову таку заяву з огляду на те, що примірника першої не можна знайти. Бандера на це погодився, але зі свого боку запропонував, щоб Організація, очолена полк. Мельником, одночасно видала свою заяву, в якій вона відкликала б закиди під адресою ОУНб, що вона, або її члени брали участь, або мали будь-яке відношення до вбивства Сеника і Сціборського. На цьому справа такої заяви, чи вірніше тепер уже двох заяв, застрягла.

— Але на цьому, пане Редакторе, хіба закінчимо. Бо з тієї розмови, яка мала бути короткою, готова вийти книжка, якщо ми її не припинемо, або не переложимо до другої нагоди.

Я. Гайвас: Так, треба кінчати. Дуже Вам дякую. Сподіюся, що опублікування цієї розмови не лише причиниться до вияснення деяких справ, але також вплине на злагіднення розходжень та спорів про минуле, а головно посталих на тому тлі тих двох Організацій та взагалі в українській громаді.

— Дякую.

З М І С Т

	стор.
Вступне слово	5
Євген Онацький: Шляхом на Роттердам	11
Дм. Андрієвський: Навкола Роттердаму	123
Олександер Семененко: Сліди Полуведька	156
Зіновій Ірчанський: Звеличування Юди	162
Ярослав Гайвас: Пора висвітлити факти	174

Este libro se terminó de imprimir en el mes de enero de 1983, en los Talleres Gráficos "Dorrego" Av. Dorrego 1102, Buenos Aires

Микола Приходько

«ВІД СИБІРУ ДО КАНАДИ»

Повість-хроніка, що в ній описані переживання Андрія Гука, який був запроторений в Сибір, звідтіля втік на Україну, а далі — діяльність в Києві під час німецької окупації, і виїзд з Капелею Бандуристів у вільний світ.

Сторінки цього твору наснажені незвичайними епізодами і напруженою ситуацією дієвих осіб, що зворушать кожного любителя українського друкованого слова.

Автор повісти «ВІД СИБІРУ ДО КАНАДИ» Микола Приходько був членом Міжнародної Асоціяції Письменників (ПЕН-Клюб), а за свої англомовні публікації (шість різних творів) здобув почесне членство і диплом в Інтернаціональній Асоціяції Марка Твейна в Кембрідж. З українських видань здобули йому тривке місце в українській літературі: «Далекими дорогами» (2 томи) і «На роздоріжжях смерти», що вийшла, крім української, ще у вісьмох мовах.

Цю повість-хроніку можна набути в усіх українських книгарнях на еміґрації або впрост у нашому видавництві.

«ВІД СИБІРУ ДО КАНАДИ» — черговий твір великого діяпазону, що появився на еміґрації.

«ВІД СИБІРУ ДО КАНАДИ» має 305 стор. друку і коштує в ЗСА — 10 дол., в Канаді — 12 дол. вже з коштами звич. поштової пересилки.

(Хто бажає одержати цю повість летунською поштою, просимо долучити на оплату пересилки $3.—)

Прочитайте цей твір самі й заохочуйте інших українців його набути й прочитати!

ЧИТАЙТЕ! ПОШИРЮЙТЕ!

Книжки українських авторів для бібліотек любителів української книжки на чужині.

Евстахій Загачевський: «Її регіт не лякав...» — оповідання з часів II світ. війни. — Ціна $5.—

Д-р Святомир М. Фостун: «Шляхами смерти» — повість з часів II світової війни. — Ціна $5.—

Анатоль Галан: «Життя» — оповідання з підсовєтського і американського життя. — Ціна $5.—

Панько Незабудько: «Перо під ребро» — гумористичні фейлетони, стор. 224, ціна — — $9.—

Харитон Довгалюк: «Сповідь Андрія Заславського» — повість із сучасного побуту. Ціна $7.—

Микола М. Палій: «Дудьо і я» — спогад про одну жидівську родину, стор. 72, — Ціна: $3.00

Іван Евентуальний: «Про все потроху» — гуморески і сатири (з ілюстраціями). — Ціна: $3.00

Панько Незабудько: «Еміґраційні родзинки» — гуморески і сатири з повоєнного часу. Ціна: $5.00

Антін Кущинський: «Закарпаття в боротьбі» — спогади з Закарпаття, стор. 224. — Ціна: $9.—

Микола Приходько: «Від Сибіру до Канади» — цікава повість-хроніка, стор. 305. Ціна: $10.—

Анатоль Галан: «Танець на линві» — оповідання з-під сов. життя, стор. 224. — Ціна: $7.—

Остап Тарнавський: «Камінні ступені» — повели і нариси, стор. 160. — Ціна: $5.—

На поштову пересилку просимо переслати 1.— дол. від кожної замовленої книжки.

Замовлення враз із належністю слати на адресу:

Sr. Julián Serediak
Casilla de Correo 7 (SUCURSAL 7)
1407 Buenos Aires — Argentina

НЕ ЗАБУВАЙТЕ! Доляр тратить вартість — українська книжка не тратить ніколи вартости!

Buda Gruy Tee
FOG